

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**YÜKSEK
LİSANS
TEZİ**

**MÜHİMME DEFTERLERİ IŞIĞINDA XVI. YÜZYILIN
İKİNCİ YARISINDA OSMANLI DEVLETİ'NDE
DOĞAL AFETLER**

ELİF AVCI

**TARİH ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

OCAK 2020

**MÜHİMME DEFTERLERİ IŞIĞINDA XVI. YÜZYILIN İKİNCİ
YARISINDA OSMANLI DEVLETİ'NDE DOĞAL AFETLER**

Elif AVCI

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

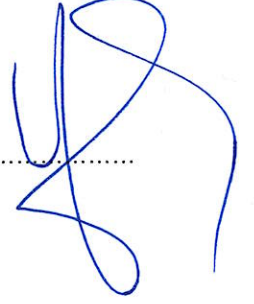
OCAK 2020

Elif AVCI tarafından hazırlanan "MÜHİMME DEFTERLERİ İŞİĞİNDA XVI. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA OSMANLI DEVLETİ'NDE DOĞAL AFETLER" adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / ~~OY ÇOKLUĞU~~ ile Gazi Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan (Tez Danışmanı): Prof. Dr. Yasemin DEMİRCAN

Ortaöğretim Sosyal Alanlar Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi

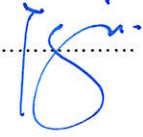
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Üye : Prof. Dr. Tufan GÜNDÜZ

Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı, Hacettepe Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Üye : Prof. Dr. Mustafa ALKAN

Tarih Anabilim Dalı, Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Tez Savunma Tarihi: 02/01/2020

Jüri üyeleri tarafından YÜKSEK LİSANS tezi olarak uygun görülmüş olan bu tez Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu kararı ile onaylanmıştır.

Prof. Dr. Figen ZALF
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Elif AVCI

02/01/2020

MÜHİMME DEFTERLERİ IŞIĞINDA XVI. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA
OSMANLI DEVLETİ'NDE DOĞAL AFETLER

(Yüksek Lisans Tezi)

Elif AVCI

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Ocak 2020

ÖZET

Dünyanın varoluşundan bu yana insanların iradesi dışında gerçekleşen, maddi ve manevi kayıplara yol açan olaylar doğal afet olarak adlandırılır. Doğal afetler sadece gerçekleştiği zamanda olup biten olaylar değildir. Etkisi geniş bir zamana ve coğrafyaya yayılabildiği gibi bazen tüm insanlığın bazen de bir devletin kaderini belirlemede önemli rol oynar. Osmanlı Devleti de varolduğu yüzyıllar boyunca doğal afetlerin ve sonuçlarının etkisini hissetmiştir. Devleti çok yönlü olarak etkisi altına alabilen bu mühim olaylar devletin karar merkezi olan Divan-ı Hümayun'da da görüşülmüştür. Görüşülen bu olaylar, XVI. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak XX. yüzyıla dek tutulan ve devlette meydana gelen her türlü olaya birinci dereceden tanıklık eden Mühimme defterlerine de kaydedilmiştir. Çalışmada, mekan sınırlaması olmaksızın, XVI. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen doğal afetler Mühimme defterleri ışığında değerlendirilmiştir. Konuyla ilgili olarak, öncelikle 961-1005/1553-1596 yılları arasındaki yetmiş iki adet defterin hüküm özetleri arşivden temin edilerek incelenmiş ve ön elemeye tâbi tutulmuştur. Bu aşamada konuyla doğrudan veya dolaylı şekilde bağlantısı olabilecek toplam dört yüz yirmi yedi adet hüküm belirlenmiştir. Bu hükümlerin asılları da yine arşivden temin edilerek, bir kısmı transkribe edilmiş şekilleriyle de karşılaştırılmış ve detaylı incelenerek ikinci bir eleme daha yapılmıştır. İkinci eleme ardından ise iki yüz elli bir adet hüküm seçilerek çalışmaya dahil edilmiştir. Çift eleme yapılmasının amacı, mevsimsel koşulların olağan etkilerinden sıyrılarak, konu bütünlüğünü bozmadan doğal afetlerin devlet üzerindeki çok yönlü etkisini net olarak ortaya koymaktır. Çalışmanın amacı ise, doğal afetlerin hangi koşullar altında mühim kapsamına girerek devletin en yüksek karar merciinde görüşüldüğünü belirli sınırlar çerçevesinde belirlemektir.

Bilim Kodu : 117514
Anahtar Kelimeler : Osmanlı Devleti, XVI. yüzyıl, doğal afet, Mühimme Defteri
Sayfa Adedi : 147
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Yasemin DEMİRCAN

NATURAL DISASTERS IN CONSIDERATION OF MUHIMME REGISTRATION BOOKS IN
THE OTTOMAN EMPIRE DURING THE SECOND HALF OF THE XVIth CENTURY

(M.Sc. Thesis)

Elif AVCI

GAZI UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

January 2020

ABSTRACT

Natural disasters are incidents causing material and intangible damages which occur beyond human control. Natural disasters are not events which only happen at the time of their occurrence and then end. Its influence can spread over a wide range of both geography and time. It might even play an important role in determining the destiny of mankind or a state. The Ottoman Empire experienced the impacts of natural disasters and their consequences during centuries of existence. These important incidents affecting the state in many aspects were also discussed in the Supreme Court of the Ottoman Empire (Divan-ı Hümayun), the decision-making center of the state. The discussed incidents were registered to the Mühimme registration books witnessing all incidents in the state at first hand starting from the second half of the XVIth century until the XXth century. In this study, natural disasters that occurred in the second half of the XVIth century were evaluated in consideration of Mühimme registration books without any regional restrictions. Primarily, the provision summaries of the seventy-two books from the state-archive between the dates of 961-1005/1553-1596 were studied and subjected to preselection. A total number of four hundred twenty seven provisions were identified which could be directly or indirectly related to the subject matter. The originals of these provisions were accessed from the archive and a second elimination was carried out in detail following a partial comparison with the transcribed versions. Two hundred and fifty provisions were included in the study following the second elimination. The aim of double elimination is to reveal the multi-faceted impact of natural disasters on the state without disrupting the integrity of the issue, avoiding the usual effects of seasonal conditions. The aim of the study is to determine, within the frame of certain limitations, the conditions under which natural disasters are considered as important and discussed within the highest decision-making authority of the state.

Science Code : 117514
Key Words : Ottoman State, XVI. Century, Natural Disaster, The Mühimme Registration Book.
Page Number : 147
Supervisor : Prof. Dr. Yasemin DEMİRCAN

TEŞEKKÜR

Tarihin her zaman yalnızca okullarda okutulan bir ders olmadığı, insanoğlunun gizemli dünyasını derinliklerinde saklayan derin bir hazine sandığı olduğu ve bu sandığı açarak, hazinelere ulaşma düşüncesiyle başladığım yüksek lisans yolcuğumda soluklanmaktan daha uzun süre durduğum zamanlar oldu. Bu zamanlarda bana başarabileceğimi hatırlatan değerli danışman hocam Prof. Dr. Yasemin DEMİRCAN'a tecrübelerinden ve yol göstericiliğinden istifade etmeme müsaade ettiği için teşekkürlerimi sunarım.

Arşiv araştırmalarım ve kaynak teminim sırasında göstermiş oldukları alakadan dolayı Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi çalışanlarına teşekkürü bir borç bilirim. Maddi ve manevi destekleriyle daima yanımda olan babam Mehmet AVCI'ya, annem Gülşen AVCI'ya ve kardeşim Utku Ahmet AVCI'ya; bana inandıklarını her an hatırlatan kıymetli arkadaşlarım Tuğba ÖZTÜRK'e ve Seda ŞARAP'a minnettarım.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
ÇİZELGELERİN LİSTESİ.....	ix
KISALTMALAR.....	x
1. GİRİŞ.....	1
2. MÜHİMME DEFTERLERİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER	11
2.1. Mühimme Defterlerinin Tanımı	11
2.2. Mühimme Defterlerinin Tasnifi	12
2.3. Mühimme Defterlerinin Şekil Özellikleri	16
2.4. Mühimme Defterlerinin Muhteva Özellikleri	17
2.5. Mühimme Defterlerinin Kaynak Olarak Değeri	18
3. DOĞAL AFETLERİN MÜHİMME DEFTERLERİNDEKİ HÜKÜMLERE GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ.....	21
3.1. Afetler ve Doğal Afetler Hakkında Genel Bilgiler	21
3.2. Toplumsal ve Tarihi Açıdan Doğal Afetler	23
3.3. Doğal Afetlerin Değerlendirilmesi.....	25
3.3.1. Deprem	26
3.3.2. Sel ve Taşkın	35
3.3.3. Yağmur	67
3.3.4. Fırtına ve Rüzgar	70
3.3.5. Yıldırım (Saika).....	75
3.3.6. Toprak Kayması (Heyelan), Dağ Yıkılması ve Kum Basması.....	80
3.3.7. Aşırı Soğuklar ve Sert Kışlar	81

3.3.8. Kuraklık ve Yağmursuzluk.....	92
3.3.9. Doğal Afet Kapsamında Değerlendirilebilecek Diğer Olaylar.....	98
3.3.9.1. Çekirge istilasası ve fare basması.....	98
3.3.9.2. Kıtılık	104
3.3.9.3. Salgın ve bulaşıcı hastalıklar.....	111
4. SONUÇ	117
KAYNAKLAR	121
EKLER.....	133
EK-1. HİCRÎ TAKVİMDE AYLAR VE GÜNLER İLE İLGİLİ BİLGİLER	134
EK-2. BOA, A.{DVNSMHHM.d. 7 , s. 797, hk. 2181.	135
EK-3. BOA, A.{DVNSMHHM.d. 12 , s. 82, hk. 161.	136
EK-4. BOA, A.{DVNSMHHM.d. 72 , s. 308-309, hk. 604.....	137
EK-5. BOA, A.{DVNSMHHM.d. 3 , s. 140, hk. 385.	138
EK-6. BOA, A.{DVNSMHHM.d. 35 , s. 323, hk. 820.	139
EK-7. BOA, A.{DVNSMHHM.d. 48 , s. 330, hk. 967.	140
EK-8. BOA, A.{DVNSMHHM.d. 28 , s. 394, hk. 1026.	141
EK-9. BOA, A.{DVNSMHHM.d. 24 , s. 71, hk. 197.	142
EK-10. BOA, A.{DVNSMHHM.d. 27 , s. 294, hk. 704.	143
EK-11. BOA, A.{DVNSMHHM.d. 55 , s. 226, hk. 409.	144
EK-12. BOA, A.{DVNSMHHM.d. 22 , s. 38, hk. 82.	145
EK-13. BOA, A.{DVNSMHHM.d. 23 , s. 235, hk. 497.	146
ÖZGEÇMİŞ	147

ÇİZELGELERİN LİSTESİ

Çizelge	Sayfa
Çizelge 2.1. XVI. Yüzyılın İkinci Yarısına Ait Mühimme Defterleri	13
Çizelge 3.1. XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Meydana Gelen Depremler	34
Çizelge 3.2. XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Meydana Gelen Sel ve Taşkınlar	63
Çizelge 3.3. XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Yağmurlar	70
Çizelge 3.4. XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Fırtına ve Rüzgar	75
Çizelge 3.5. XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Yıldırım (Saika)	79
Çizelge 3.6. XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Toprak Kayması ve Dağ Yıkılması	81
Çizelge 3.7. XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Aşırı Soğuklar ve Sert Kışlar	91
Çizelge 3.8. XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Kuraklık ve Yağmursuzluk	97
Çizelge 3.9. XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Çekirge İstilas ve Fare Basması	103
Çizelge 3.10. XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Kıtık	110
Çizelge 3.11. XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Salgın Hastalık	116

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
a.g.md.	Adı geçen Mühimme Defteri
a.g.s.	Adı Geçen Sözlük
a.g.t.	Adı Geçen Tez
AFAD	T.C Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı
Bkz.	Bakınız
BOA	T.C. Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü- Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı
Çev.	Çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DVNSMHM.d.	Bâb-ı Âsafî Divan-ı Hümâyûn Mühimme Kalemi Defterleri
H	Hicrî
İA	İslam Ansiklopedisi
M	Milâdi
M/s	Metre/Saniye
MD	Mühimme Defteri
MGM	Meteoroloji Genel Müdürlüğü
Mm	Milimetre
OTAM	Ankara Üniversitesi Osmanlı Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
TALİD	Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi
TDK	Türk Dil Kurumu
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	Türk Tarih Kurumu.
YKY	Yapı Kredi Yayınları

1. GİRİŞ

Geçmiş ve gelecek arasında köprü kurabilmek tüm toplumlar için birinci dereceden önem arz etmektedir. Çok eski zamanlardan bugüne kadar geçen süreçte bu köprüyü kurarak, şu anını korumak ve geleceklerine emin adımlarla ilerlemek isteyen toplumlar, kendilerine rehber olarak “devletlerin hafızası”¹ diye nitelendirilen arşivleri seçmişlerdir.

Arşiv, kelime anlamı olarak “devlet belgelerinin ve tarihsel belgelerin gruplandırılarak saklandığı yer”² şeklinde ifade edilir. Ancak esasında, var oldukları zaman diliminde devletlerin ve milletlerin siyasi, içtimai, iktisadi, toplumsal, kültürel, askeri ve dini hayatlarını objektif olarak gösteren bir rehberdir.

Tüm devletler gibi Türk devletleri de var oldukları yüzyıllar boyunca arşivlerde kayıt altına alınan oldukça önemli belgeler miras bırakmışlardır. Arşivlerin barındırdığı belgelerin önemine binaen, “Hazine-i Evrak” adıyla bırakılan bu miras, onlarca devletin olduğu gibi Türk devletlerinin de geçmişlerinin izlerini günümüze taşımaktadır³.

Türklerde arşiv fikrinin Anadolu Selçuklularından ve diğer Türk devletlerinden gelen eski bir devlet geleneği olduğu bilinmektedir⁴. Ancak bu devletler içinde en kapsamlı arşiv malzemesi ve depoları, belgelere ve belgelerin sistemli bir şekilde kayıt altına alınarak saklanmasına oldukça önem veren Osmanlı Devleti’nde görülmektedir⁵. “Bu sebeple

¹ T.C. Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü- Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA). (1998). **7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569) <Özet- Transkripsiyon- İndeks> I**. Ankara: Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü, VII.

² Bilgiç, A. T. (2008). **Tarihsel Terimler Sözlüğü** (Üçüncü Baskı). Ankara: Pelikan Yayıncılık, 22.

³ T.C. Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü- Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. (2017). **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi** (Dördüncü Baskı). Ankara: Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü, V.

⁴ Binark, İ. (1994). **Türk Arşivlerinin Kısa tarihçesi ve Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Faaliyetleri**. Ankara: Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2; Halil İncalcık arşivlerimizin Türk milletinin hafızası, milli tarih ve kültürün ana kaynağı ve Türk devletinin devamlılığını sağlayan temel kuruluşlardan biri olduğundan bahseder. Bkz. İncalcık, H. (Mayıs 1985). “Osmanlı Arşivlerinin Türk ve Dünya Tarihi İçin Önemi (A. Konuşma Metni)”. **Osmanlı Arşivleri ve Araştırmaları Sempozyumu**. (Türk- Arap İlişkileri İnceleme Vakfı’nın Girişimleriyle İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde). Divit Matbaacılık. 31-45.

⁵ Bayrak, S. (2016). **16 Numaralı Mühimme Defteri’nin (238-394) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi**. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 4; bu konuda tereddüde mahal bırakmayan bir belge, 1200/1785 tarihini taşımaktadır. Bu tarihte, Divan-ı Hümâyûn’daki yazışmaları idare eden Reisü’l-küttâb’a hitaben çıkarılan bir emirde devlete ait yazılı vesikâların, defterlerin, nâme ve andlaşmaların devamlı olarak muhafaza olunmalarının önemli işlerden olduğu, bu iş için Sadrazam Sarayı bahçesinde tamir olunan kâgır deponun tahsisinin uygun olacağı zikredilerek, vesikâ ve defterlerin kullanma maksatları, saklanma usulleri ve muhafazasının kimler tarafından nasıl yapılacağı hususunda şöyle denilmektedir: “Divan-ı Hümâyûn kaleminde mevcut atik nâme-i hümâyûn cüzleriyle, artık mühimme ve erbâb- mesâlik defterleri ihtiyaç duyulduğunda, getirilip müracaat olunmak zarurî olduğundan, bu gibi eskiye ait defterlerin cümlesinin daima sandıklarıyla mehterbaşınız vasıtasıyla adı geçen depoda saklanması,

yalnız Türk tarihi değil, Osmanlı hakimiyeti altına girmiş, bugün sayıları yirmiye aşan devletin tarihi bakımından da son derece mühimdir.⁶”

Altı yüz yıl boyunca üç kıtayı hakimiyeti altına alarak oldukça geniş bir coğrafyada hüküm sürmüş Osmanlı Devleti’nin bıraktığı doksan beş milyon belge ve dört yüz bin civarındaki defter serilerinden⁷ Divân-ı Hümâyûn’a⁸ ait olanlar Osmanlı arşivinde ayrı bir öneme sahiptir.

Divân-ı Hümâyûn, Topkapı Sarayı’nda, Veziriazam İbrahim Paşa’nın yaptırdığı kubbe altında⁹, padişahların başkanlığında toplanan divândır¹⁰. Osmanlı Devleti’nin dahili ve harici meselelerinde karar alma konusunda en yetkili mercidir¹¹. Devletin merkez teşkilatının önemli bir kurumu durumunda olan Divân-ı Hümâyûn’da siyasi, adli, askeri, mali, idari, hukuki meselelerin yanında toplumsal, sosyal ve kültürel meselelere de değinilir; hiçbir ayırım yapılmadan halkın şikayetleri dinlenirdi¹².

Türklerin İslamiyet’i kabullerinden önce de kullandıkları bu kurumu¹³, İslamiyet’i kabullerinden sonra da¹⁴ çeşitli adlarla devam ettirdikleri görülmektedir¹⁵. Abbasilerdeki

halihazırda elde bulunan nâme-i hümâyûn, mektuplar, andlaşmalar ve diğer bütün mühimme ve iş sahiplerine ait defterler ve sair muamelat defterlerinin, yine mehterbaşınız tarafından ve onun nezâretinde her akşam zikredilen depoya konularak ve her sabah yine kendisi tarafından depodan alınarak sandıklarıyla kalemdeki memura teslim edilecektir... Bu usule devamlı surette riayet olunanacaktır... Vesika ve defterlerin saklandığı depoya bu işle vazifeli memurdan başkası sokulmayacaktır.” T.C. Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü-Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. (1993). *Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü III. Kurumlararası Arşiv Hizmetleri Semineri Ders Notları <Ankara, 13-24 Aralık 1993>*. Ankara: Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü, 8; Aktaş N. (1999). “Osmanlı Dönemi Arşivciliğimiz”. *Osmanlı*, 6. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 303-304.

⁶ Kütükoğlu, M. (2011). *Tarih Araştırmalarında Usûl* (Birinci Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 67.

⁷ BOA. *a.g.e.* (2017). 3.

⁸ “Divan-ı Hümayun tamamı ile Farsça bir tabirdir. Tercümesi imparatorluk kurulu diye de yapılabilir.” Ortaylı, İ. (2014). *Osmanlı’yı Yeniden Keşfetmek* (Otuz Sekizinci Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları, 137.

⁹ Divânîhâne de denirdi.

¹⁰ Alkan, M. (2012). “Osmanlı Devletinde Merkez Teşkilatı”. T. Gündüz (Editör). *Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı*. (Birinci Baskı). Ankara. Grafiker Yayınları, s.15-75.

¹¹ Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti’nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları (TTK), 1; Mumcu A. (1994). “Divan-ı Hümâyûn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 9, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı (TDV), 430; Doğan, M. (1999). “Divan-ı Hümâyûn’dan Babiâli’ye Geçiş”. *Osmanlı*, 6. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 199.

¹² Alkan, M. *a.g.e.* (2012). s.15-75; İnternet: Kazıcı, Z. (2003). “Osmanlı Devletinde Din ve Hukuk”. *İstem*, 1(1). Web: <https://dergipark.org.tr/download/article-file/260996> adresinden 16 Mayıs 2019’da alınmıştır.

¹³ Kafesoğlu, İ. (2005). *Türk Mili Kültürü* (Yirmi Altıncı Baskı). İstanbul: Ötüken, 264.

¹⁴ Hz. Ömer zamanından beri İslâm devletlerinde devlet işlerinin muhtelif divânlar kurularak yürütülmesi usulü mevcut idi. Bkz. Ahışahı, R. (1999). “Divan- Hümâyûn Teşkilatı”. *Osmanlı*, 6. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 24; Karababa, M. (2004). *50 Numaralı Mühimme Defteri’nin (991-993/ 1583-1585) Değerlendirme- Transkripsiyon (s.1-80)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, XIV.

Divanü's-sır ve Divanü'd-dari'l-kebir gibi saray divanları¹⁶; Emevilerdeki “ed-Divan” olarak adlandırılan divan¹⁷; Karahanlılarda her türlü resmi işlerin görüldüğü yer olan “Kapu”¹⁸; Gaznelilerin merkez teşkilatını oluşturan beş önemli divanı Divan-ı Vezaret, Divan-ı Risalet, Divan-ı Arz, Divan-ı İşraf ve Divan-ı Vekalet¹⁹; Selçuklular dönemindeki en üst düzey karar organı Divan-ı Alâ veya Divan-ı Vezaret adıyla da anılan Büyük Divan²⁰ devletlerin varlık gösterdikleri süre içinde gelişerek, Selçuklulardan sonra altı yüz yıl hüküm sürecektir Osmanlı Devleti’nin en önemli karar organı Divân-ı Hümâyûn olarak ortaya çıkmıştır²¹.

Osmanlı Devleti’nde Orhan Bey’den itibaren varlığı bilinmekle birlikte kurul²², II. Mehmed döneminde müesseseseleşmiş²³, klasik formuna ise Sultan Süleyman’dan itibaren kavuşmuştur²⁴. II. Mehmed dönemine kadar bizzat padişahın başkanlığında toplanırken²⁵ bundan sonra başkanlık, padişahın başvekili²⁶ veziriazama bırakılmıştır. Fakat bu durum padişahların divan toplantılarını bizzat takip etmelerine engel teşkil etmemiş ve padişahlar kendileri için yapılan “kasr-ı adl”²⁷ denilen gizli bölmeden divan toplantılarını takip etmiştir.

¹⁵ Demir, A. (2012). “Osmanlı Hukuku ve Adliye Teşkilatı”. Gündüz, T. (Editör). *Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı*. Birinci Baskı. Ankara: Grafiker Yayınları, s.343-396.

¹⁶ Mumcu, A. *a.g.m.* (1994). 430.

¹⁷ Ed Duri, A. (1994). “Divan-ı Hümâyûn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İA)*, 9, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı (TDV), 378.

¹⁸ Yazıcı, N. (2007). *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi* (Altıncı Baskı). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 141.

¹⁹ Yazıcı, N. *a.g.e.* (2007). 190-191.

²⁰ Bkz. Yazıcı, N. *a.g.e.* (2007). 300-301; Taneri A. (1994). “Divan-ı Hümâyûn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 9, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı (TDV), 383-384; İnalçık, H. (2005). *Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adâlet* (İkinci Baskı). İstanbul: Eren Yayıncılık, 76.

²¹ Türklerin İslamiyet öncesi ve sonrasında karar organı olarak kullandıkları divan hakkında, esas konumuzu teşkil etmediğinden, bu kadar bilgi vermeyi yeterli görüyoruz. Detaylı bilgi için bkz. Yazıcı, N. *a.g.e.* (2007).

²² “... Divana gelecek beğlerin burma tülbendi olmasa ayıplarlar, ‘divana geldin, hani burma tülbendin’ derlerdi. Divanda burma tülbent giyerlerdi.” Uğurlu, Ö. A. (Editör). (2012). *Beylikten Devlete Osmanlılar (Aşık Paşazâde)*. (Birinci Baskı). İstanbul: Örgün Yayınevi, 222.

²³ Çakır, İ. E. (2006). *10 Numaralı Mühimme Defteri’nin (s.179-356) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

²⁴ İnternet: Temelkuran, T. (1969-1970). “Divân-ı Hümâyûn Mühimme Kalemi”. (Mezuniyet Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yeniçağ Tarihi Kürsüsü). Web: <http://acikerisim.istanbul.edu.tr/handle/123456789/2280> adresinden 1 Mayıs 2019’da alınmıştır.

²⁵ Divan-ı Hümâyûn, bizzat Padişah’ın başkanlık yapması gerekli bir yüksek adalet divanı sayılmakta; sıradan yurttaş dahi devleti temsil edenlere karşı şikâyetini oraya gelip şahsen ifade edebilmekte idi. İnalçık, H. *a.g.e.* (2005). 46.

²⁶ Devellioğlu, F. (2007). *Osmanlı-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (Yirmi Dördüncü Baskı). Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 1150.

²⁷ Topkapı sarayında divan yerinde vezir-i a’zamla vezirlerin oturdukları yerin üstündeki demir parmaklıklı ve siyah perdeli penceresi olan köşk. Devellioğlu, F. *a.g.s.* (2007). 493.

Devletin hızla büyümesi ve güçlenmesi, Divân-ı Hümâyûn'un da gelişmesini beraberinde getirmiştir. Güçlü dönemlerinin ardından, XVII. yüzyıl sonlarına doğru önemini kaybetmeye başlayıp, XIX. yüzyılda artık hiçbir işlevi kalmamış olan Divân-ı Hümâyûn'da, var olduğu süre içinde sıkı bir teşrifat sistemi uygulanmış, üye sayıları artmış, toplantılara katılan üyeler sırasında belirli düzenlemelere gidilmiş, toplantılar belli kurallara bağlanmış, toplantı zamanları ve yerlerinde değişiklikler yapılmıştır²⁸.

Divân-ı Hümâyûn'daki işler reisülküttap ve onun idaresinde bulunan beylikçinin nezaretinde görülürdü. Dolayısıyla bunlara bağlı Divan kalemler vardı²⁹. Divân-ı Hümâyûn'da görüşülen meselelere ait verilen kararların kayıtlarını yapan bu kalemler, Amedi Kalemi, Tahvil (Nişan) Kalemi, Ruus Kalemi, Beylikçi (Divan) Kalemi olarak dört kısma ayrılırdı³⁰:

Amedi Kalemi: Reisülküttabın hususi kalemi olan bu kalemin şefi Amedçi veya Amedi Efendi olarak anılırdı. Veziriazam tarafından padişaha yazılacak telhis veya takrirler, yabancı devletlerin başkanlarına veziriazam tarafından gönderilecek mektupların müsveddeleri, barış anlaşmaları, protokoller, yabancı elçi ve tüccarlara ait yazılar burada kaleme alınırdı³¹.

Tahvil Kalemi: “Nişan Kalemi” veya “Kese Kalemi” diye de bilinen bu kalem, mevali denilen vilayet kadılarının, vezirlerin, beylerbeyilerinin, sancak beylerinin beratları ile zeamet ve timar kayıtlarını bünyesinde bulundururdu³².

Ruus Kalemi: Vezir, beylerbeyi, sancak beyi, mevali, timar ve zeamet sahipleri dışındaki bütün hizmetliler ile hazine, evkaf ve gümrükten maaş alan her türlü devlet memurlarının tayinlerine dair kayıtların tutulduğu kalemdir. Ruus Kalemi Ruusları, Ordu Ruusları ve Rikab Ruusları gibi çeşitleri vardır³³.

²⁸ Konu dışı olduğu için bu konulara çalışmada değinilmeyecektir. Detaylı bilgi için bkz. İnalcık, H. (2009). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, (On Dördüncü Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları (YKY), 94-106; Alkan, M. *a.g.e.* (2012). 34-46; Ortaylı, İ. *a.g.e.* (2014). 137-145; Ahışhalı, R. *a.g.m.* (1999). 24-33.

²⁹ Bayrak, S. *a.g.t.* (2016). 3.

³⁰ Temelkuran, T. *a.g.t.* (1969-1970). 5.

³¹ BOA. *a.g.e.* (2017). 74.

³² Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü 3* (Üçüncü Baskı). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 381.

³³ BOA. *a.g.e.* (2017). 69.

Beylikçi (Divan) Kalemî: Divân-ı Hümâyûn'un asıl kalemidir. Kalemî'nin şefî "Beylikçi"³⁴dir. Kuruluş tarihi tam olarak bilinmeyen bu kalemde Divân-ı Hümâyûn'da görüşülen ve karara bağlanan meselelerin kayıtları tutulurdu. Bu kalem, Divan'da müzakere olunan evrakı gereken yere gönderip, Divan sicillerini tutmakla birlikte ferman ve beratların yazılmasından da sorumluydu³⁵.

Name-i hümayun, mühimme, mühimme zeyli, mühimme-i mektûm, mühimme-i Mısır, nefiy ve kıyas, imtiyaz, kalebend, kilise ve şehbender gibi defterler bu kalemde tutulan defterler arasındadır³⁶. Bu defterler, kayıt altına alındığı yıllar adına Osmanlı Devleti'nin tarihini aydınlatmada önemli kaynaklar niteliğindedir.

Çalışmada, bu defter serileri içinde en önemlisi sayılabilecek Mühimme defterleri esas kaynak olarak kullanılmıştır. Bunun bir sebebi, defterlerin içerisindeki hükümlerin yazıldıkları döneme çok yönlü bir bakış açısı kazandırmış olmalarıdır. Bu cümleden olarak, çalışma konusunun XVI. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti sınırları içinde meydana gelen doğal afetler ile ilgili olması da göz önünde bulundurulursa, esas kaynak seçiminde Mühimme defterleri biçilmiş kaftan olmaktadır. Çünkü "afetler, sadece olayın meydana geldiği anda olup bitmemektedir. Bunların ortaya çıkardığı, sosyal ve iktisadi meseleler toplumları ve devletleri uzun süre meşgul etmektedir... Osmanlı Devleti'nin sosyal ve iktisat tarihi açıklanırken, afetlerin bu tarihin şekillenmesine katkısının da ortaya koyulmasının gerekli olduğu"³⁷ önemli bir düşüncedir. İşte bu sebeple Osmanlı Devleti'nin sosyal, iktisadi ve askeri tarihine doğal afetlerin etkisi, dönemine pek çok pencereden bakabilen Mühimme defterleri üzerinden incelenmeye çalışılmıştır.

Doğal afetler konusunda daha önceden yapılmış olan pek çok çalışma bulunmaktadır.

Orhan Kılıç'ın *Mühimme Defterlerine Göre 16. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Doğal Afetler* ve *Mühimme Defterlerine Göre XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Meydana Gelen Depremler* adlı makaleleri konuya dair hükümlerin ne şekilde değerlendirilmesi gerektiğine dair yol göstericiliğinden dolayı oldukça

³⁴ Ruus ve tahvil kalemlerinin amiri ve reisülkütâbın yardımcısıdır. Alkan, M. *a.g.e.* (2012). 44.

³⁵ BOA. *a.g.e.* (2017). 21.

³⁶ İpşirli, M. (1992). "Beylikçi". *İA*, 6. İstanbul: TDV, 78-79.

³⁷ Kılıç, O. (1999). "Mühimme Defterlerine Göre XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Meydana Gelen Depremler". Eren G., Çiçek K., Oğuz C. (Editörler). *Osmanlı*. 5. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 671-677.

değerlidir. Yine yazarın *Osmanlı Devleti'nde Meydana Gelen Kıtlıklar* başlıklı makalesi, kıtlığın sebep ve sonuçlarına birçok doğal afetle iç içe değinmesi ile doğal afetlerle arasındaki döngüyü göstermesi bakımından önemlidir. Osmanlı coğrafyasında meydana gelen kıtlıkları kronolojik sıra içerisinde bölge, sebep, defterlerin ve hükümlerin numaralarıyla geniş olarak vermesi de çalışmayı önemli kılan durumlardandır.

Nicholas Ambraseys ve Caroline Finkel'in *Türkiye'de ve Komşu Bölgelerde Sismik Etkinlikler Bir Tarihsel İnceleme 1500-1800* adlı eseri bahsi geçen yıllar içinde meydana gelmiş olan depremleri resmi belgeler ve kronikleri birçok araştırma eseri ile harmanlayarak, kronolojik sıralı vermesi bakımından çok önemli bir eserdir.

Çevirisini Nurettin Elhüseyni'nin yaptığı Sam White'in *Osmanlı'da İsyan İklimi Erken Modern Dönemde Celâli İsyanları* eseri Mühimme defterlerini esas alması yanında Küçük Buzul Çağı denilen iklim olayının Osmanlı coğrafyasında dalgalanmalar yaratmasını kuraklık, kıtlık ve salgın gibi doğal afetlerle bağlantılı şekilde ele alıp dönemin felaketlerinin gerçek boyutlarının tasvirini yapmaktadır.

Editörlüğünü Elizabeth Zachariadou'nun yaptığı *Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğal Afetler* isimli eser Osmanlı Devleti'nde meydana gelen doğal afetleri “Depremler”, “Seller ve Kuraklıklar” şeklinde başlıklara ayırarak sistemli bir şekilde afetlerin etkileri ve sonuçları üzerinde durarak değerlendirmesiyle öne çıkmaktadır.

Zafer Karademir'in ilk olarak 2013 yılında *Osmanlı İmparatorluğu'nda Darlık Ekonomisi ve Kıtlıklar (1560-1660)* ismiyle doktora tezi olarak hazırladığı ve ilk baskısını 2014 yılında *İmparatorluğun Açlıkla İmtihanı (1560-1660)* adıyla yaptığı eseri Osmanlı Devleti'nde yaşanan kıtlıkların sebeplerini ve sonuçlarını çok yönlü olarak ele almaktadır. Bir doğal afet sonucunda oluştuğunda doğal afet kapsamında değerlendirilmesi gereken kıtlığın bu çok yönlü sebeplerini ve sonuçlarını arşiv kaynakları ve dönemin kroniklerinden faydalanan detaylı şekilde yansıtmaları yanında sebep sonuç ilişkisiyle kıtlık etrafında gelişen diğer doğal afetlerle ilgili olarak yararlanılması gereken önemli bir araştırma ürünüdür.

1999 yılında meydana gelen depremler sonrasında, 2000 yılının mayıs ayında düzenlenmesine karar verilen “Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Âfetler ve Deprem”

seminerinde sunulan tebliğlerin metinlerini içeren, seminerle aynı adı taşıyan eser birçok önemli araştırmacının doğal afet konusuna dair kıymetli fikirlerini öğrenmek açısından oldukça değerlidir.

Pan American Health Organization tarafından orijinali 2000 yılında yayımlanan ve Nilgün Sarp tarafından çevirisi yapılarak, 2014 yılında ikinci baskısı yapılan *Doğal Afetler Toplum Sağlığını Koruma* isimli eser afetler ve sonuçlarını çok yönlü olarak incelerken, afetlerin zararlarını azaltma ve toplum sağlığı üzerindeki etkilerine dair farklı bir bakış açısı getirmektedir.

Bu eserler dışında yine çalışmada yol gösterici olan iki önemli eser vardır. Birincisi dönemin kroniklerinden olan ve Mehmet İpşirli tarafından yayına hazırlanan Selânikî Mustafa Efendi'nin *Tarihi Selânikî*'sidir. Resmi bir belge niteliği taşımasa da 1563-1600 yılları arasına birinci elden tanıklık ederek olayları kendi bakış açılarıyla değerlendirmesi açısından çok önemli bir eserdir. Bu olayların içinde Osmanlı Devleti'nde meydana gelmiş olan doğal afetlere de yer vermesi Selaniki Tarihi'ni bu çalışma için özellikle önemli kılmaktadır.

İkincisi ise Tahir Sezen'in *Osmanlı Yer Adları* isimli çalışmadır. Çalışmada, ilk baskısı 2006'da yapılan kitabın, 2017 yılına ait genişletilmiş ikinci baskısı kullanmıştır. Doğal afetlerin meydana geldiği bölgeler değerlendirilirken veya arşivden alınan orijinal kayıtlarda okunmasında tereddüte düşülen yer isimleri ile transkribe edilmiş olan yer isimlerinde ikilemde kalındığında Tahir Sezen'in bu eseri yol gösterici olmuştur.

Kaynaklara dair belirtilmesi gereken önemli bir ayrıntı daha vardır. Öncelikle çalışma esas aldığı kaynak itibarıyla, tüm alanlara hitap eden ve üzerinde en çok çalışma yapılan arşiv kaynağı olan Mühimme defterlerine yoğunlaştığından, bu defterlere dair yapılan tez çalışmalarından yararlanmamak mümkün değildir. Gerek defterlerin bir kısmının transkripsiyon ve değerlendirmesi gerekse defterlerden seçilen spesifik konularla ilgili hazırlanan tez çalışmaları hükümlerin incelenmesinde ciddi bir kolaylık sağlamıştır.

Elbette doğal afetler konusuna dair çalışmalar yukarıda bahsi geçen çalışmalarla sınırlı değildir. Ve kuşkusuz ki, doğal afetler devlet sınırları içinde yalnızca bahsi geçen tarih aralığında meydana gelmemiştir. Osmanlı Devleti'nin var olma süresi ve var olduğu

sınırlar düşünöldüğünde zaten bu sınırlamaların olmayacağı bir gerçektir. Ancak, spesifik olarak, Mühimme defterleri temel alınarak XVI. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nde meydana gelen doğal afetlerin toplu olarak değerdendirilmesine yönelik çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bu sebeple, bahsi geçen zamanda, ele alınan konuya daha geniş perspektiften bakılmasına ihtiyaç olduğu düşünölmüştür. Konunun, temel çalışma alanı olarak seçilmesinin esas nedeni de bu durumdur.

Bu doğrultuda çalışmada, XVI. yüzyılın ikinci yarısına ait olan H. 961-1005/ M. 1553-1596 yılları arasındaki yetmiş iki adet Mühimme Defteri esas alınmıştır. Bu defterlerin tamamının hüküm özetleri Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nden temin edilerek incelenmiş ve ön elemeye tâbi tutulmuştur. Bu eleme yapılırken, ilk olarak, yalnızca doğal afetlerle ilgili temel kavramlarla kesin sınırlar çizilmemiştir. Bunun yanında konuyla doğrudan veya dolaylı şekilde bağlantılı olabilecek mevsimsel, iklimsel ve coğrafi şartlar; harap olan ve tamirat geçiren çeşitli yapılar; bozulan yollar; zahire tedariki³⁸ gibi hükümler de bu sınırların içine dahil edilmiştir. Ayrıca insan etkisi olan ve çalışmayı destekleyebileceği düşünölen hükümler de bu kapsam içine alınmıştır. Bu yolun izlenmesiyle çalışmaya dahil edilen birçok hükmün gözden kaçmamasına olanak sağlandığı ve çalışmayı salt doğal afet vurgusundan sıyrarak çalışmanın sığılıktan kurtarıldığı düşünölmektedir. Çünkü, insan etkisi olmadan, mevsim gereği doğal olarak yaşanan bir olay bir anda felakete dönüşerek olayın gerçekleştiği bölge halkı üzerinde büyük bir yıkıma neden olabilmektedir. Ya da normal koşullarda veya şiddetli şekilde gerçekleşen bir doğa olayı insanların ufak bir dokunuşuyla daha da şiddetlenerek önü alınamaz bir felakete sebep olabilmektedir. Bu da yalnızca toplumu değil, devleti de başta ekonomik olmak üzere pek çok açıdan etkileyen ve tedbir gerektiren bir silsileye dönüşebilmektedir. Tüm bu durumlar göz önüne alındığında, ilk aşamada dört yüz yirmi yedi adet hüküm belirlenmiştir. Belirlenen hükümlerin asılları da yine arşivden temin edilerek, bir kısmı transkribe edilmiş şekilleriyle de karşılaştırılmış ve detaylı incelenerek ikinci bir eleme daha yapılmıştır. İkinci elemenin ardından ise iki yüz elli bir adet hüküm seçilerek çalışmaya dahil edilmiştir. Çift eleme yapılmasının amacı, çalışmayı sığılıktan kurtarmak isterken, çalışmanın konu bütünlüğünün bozulmadığından emin olmaktır.

³⁸ Doğa olayları ve doğal afetlerle ilgili olmadığı net olarak anlaşılan müzayaka hükümleri dahil edilmemiştir.

Yukarıdaki paragraftan hareketle, çalışma başlığı doğal afet olarak belirlense de içeriğinin daha geniş bir perspektife sahip olduğu görülmektedir³⁹. Yalnız burada özellikle belirtmek istenilen bir durum söz konusudur. Geniş bir perspektifle bakılmaya çalışılan doğal afetlere yangınlar dahil edilmemiştir. Nedeni, doğa olaylarının veya doğal afetlerin tetikledikten sonra insan etkisinin de desteklediği herhangi bir yangına defterlerde rastlanılmamış olmasıdır⁴⁰.

Buradan yola çıkarak, çalışmanın amacı, doğal afetlerin hangi koşullar altında mühim kapsamına girerek devletin en yüksek karar merciinde görüşüldüğünü belirli sınırlar çerçevesinde belirlemektir.

Son olarak, bahsedilmesi gereken önemli bir konu da tarihlendirme problemidir. Buradaki problem, araştırmacıları hataya düşürebilecek türdendir. Mühimme defterlerindeki hükümler incelendiğinde kusursuz bir kronolojik sıra takip etmediği, çoğu zaman tarih boşlukları olduğu, rakamlarının yerlerinin değiştirilerek yazıldığı görülmektedir. Çalışmada kullanılan iki yüz elli bir adet hüküm için de bu durum söz konusudur. Ancak bu duruma ek olarak başka bir tarih sıkıntısı daha çalışmada birtakım zorlukları beraberinde getirmiştir. Yukarıda bahsi geçen eleme yöntemi sırasında, arşiv kayıtlarındaki hüküm özetlerinde, orijinal hükümlerde ve transkribe edilmiş hükümlerde yazılı tarihlerin bir kısmında tutarsızlıklar olduğu belirlenmiştir. Okunuşunun doğruluğundan emin olunan tarihlerde orijinal hükümlerde kaydedilmiş tarihler kabul edilmiştir. Ancak, okunuşundan emin olunmayan veya tarihi net olmayan hükümlerde ise arşiv kayıtlarındaki hüküm tarihleri veya araştırma eserlerinde yazılmış olan tarihler doğru kabul edilmiştir.

Çalışma, “Giriş” bölümü ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, Mühimme defterlerinin öneminin ve doğal afetler konusunun defterler üzerinden değerlendirilme nedeninin daha iyi anlaşılabilmesi için arşiv ve Divân-ı Hümayûn hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Verilen bilgilerden ilerlenerek birinci bölümde, Mühimme Defterlerinin anlamı, tasnifi, şekil ve muhteva özellikleri ile kaynak olarak değeri hakkında değerlendirme yapılmıştır. İkinci bölümde ise afetin ve doğal afetin ne

³⁹ Perspektifteki bahsi geçen genişlik konusu sıradan olan, toplumda yıkıma sebep olmayan ve devleti ciddi ölçüde etkilemeyen olayları kapsamamaktadır.

⁴⁰ Tek istisnası, 1578 yılında meydana gelen felaketler zinciridir. Art arda gelen deprem ve yıldırım sonucunda Budin’de patlayan baruthane yangın çıkmasına sebebiyet vermiştir. Bkz. **BOA, A. DVNSMHH.d.**, 34, 281-282/586,587,588.

anlama geldiği ve etkileri ile toplumsal ve tarihi açıdan önemi ele alınmıştır. Mühimme defterlerindeki doğal afetlerin sınıflandırılması ve değerlendirmesi de yine bu bölümde yapılmaya çalışılmıştır. Sınıflandırma ve değerlendirme yapılırken her doğal afet ayrı başlıklar altında incelenmiş ve her başlığın sonunda ilgili doğal afetin Mühimme defterleri ve hüküm numarasına göre kronolojik tablosuna yer verilmiştir.

2. MÜHİMME DEFTERLERİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

2.1. Mühimme Defterlerinin Tanımı

Altı yüz yıl boyunca üç kıtayı hakimiyeti altına alarak oldukça geniş bir coğrafyada hüküm süren Osmanlı Devleti'nin bıraktığı doksan beş milyon belge ve dört yüz bin civarındaki defter serilerinden Divân-ı Hümâyûn'a ait olan defterlerin Osmanlı Arşivi'nde ayrı bir öneme sahip olduğundan bahsedilmişti⁴¹. Bunlar içinde oldukça özel bir defter serisi vardır ki, bu Mühimme defterleri serisidir.

“Mühimme” mühim demektir⁴². Mühimme Defteri ise sadaret dairesinde tutulan defterlerden bir kısmı için kullanılan tabirdir⁴³. Önceleri “mîrî ahkâm defterleri” veya “ahkâm-ı mîrî” olarak adlandırılırken, XVII. yüzyılın sonlarından itibaren Mühimme Defteri ismini almıştır⁴⁴. Devletin karar meclisinde görüşülen siyasi, diplomatik, iktisadi, içtimai, sosyal, kültürel ve dini her türlü dahili ve harici “mühim⁴⁵” karar padişah onayından geçtikten sonra bu defterlerde kayıt altına alınırdı⁴⁶. Beylikçi tarafından yazılarak mühürlenene bu mühim kararlar defterhanede⁴⁷ muhafaza edilirdi.

XVI. ve XVIII. yüzyıllar arasındaki Osmanlı tarihi araştırmalarında her zaman birinci dereceden kaynak değeri taşıyan Mühimme defterleri hem tarih alanında hem de diğer alanlarda araştırma yapanlara rehber olmuş ve üzerine pek çok çalışma yapılmıştır.

⁴¹ Bkz. “Giriş Bölümü”.

⁴² Devellioğlu, F. *a.g.s.* (2007). 714.

⁴³ Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü 2* (Üçüncü Baskı). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 605.

⁴⁴ Kütükoğlu, M. (2006). “Mühimme Defteri”. *DİA*. 31. İstanbul: TDV, 520-523.

⁴⁵ Konuların neye göre “mühim” olarak seçildiği net bir mesele değildir. Fakat devletlerin ve toplumların içinde bulunduğu şartlar dönemsel bazı farklılıklar gösterebilir. Bu sebeple içinde bulunulan şartlara ve bu şartlar doğrultusunda meydana gelen olaylara bakılarak önem derecesine göre bu isimlendirmenin verildiği düşünülebilir.

⁴⁶ İnternet: Hızlı, M. (2008). “Osmanlı Eğitim Tarihinin Arşiv ve Yazma Kaynakları”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)*. 6(12). 577-592. Web: http://isamveri.org/pdfdrq/D02512/2008_12/2008_12_HIZLIM.pdf adresinden 14 Nisan 2019 tarihinde alınmıştır; Defterlerde kayıt altına hükümlerin, fermanların sûretleri mi yoksa fermanların yazılmasına esas teşkil eden müsveddeler mi olduğu meselesi hala tartışılan bir husustur. Bkz. Kaytaç, F. (2006). *88 No'lu Mühimme Defteri (Transkripsiyon ve Özet)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, VII.

⁴⁷ Defterhane ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Afyoncu, E. (1994). “Defterhâne”. *DİA*. 9. İstanbul: TDV, 100-104.

Buna rağmen, defterlerin ortaya çıkışları, tarihi gelişim süreçleri, Osmanlı bürokrasisindeki yeri ve geçirdikleri değişimler konusunda hala net bilgiler yoktur⁴⁸.

Mühimme defterleri yazıldıkları divanlar bakımından dört kısma ayrılır:

1. Mühimme Defterleri: Padişahın başkentte bulunduğu sırada sadrazam başkanlığında toplanan Divan’da çıkan kararların yazıldığı defterlerdir.

2. Rikab Mühimmesi: Sadrazamın başkentte bulunmadığı zamanlarda yerine vekil olarak bıraktığı Rikab Kaymakamı tarafından toplanan Divan’da çıkan kararların yazıldığı defterlerdir.

3. Ordu Mühimmesi: Ordu ile birlikte sefere çıkan sadrazamın sefer sırasında toplamış olduğu Divan’da alınan kararların yazıldığı defterlerdir.

4. Kaymakamlık Mühimmesi: Padişah ve sadrazamın aynı anda başkentte bulunmadığı zamanlarda devlet işlerini idare etmek üzere tayin edilen Sadaret Kaymakamı tarafından toplanan Divanlarda alınan önemli kararların yazıldığı defterlerdir⁴⁹.

2.2. Mühimme Defterlerinin Tasnifi

İçerdiği konular bakımından devletin ve yöneticilerin bakış açılarını yansıtan bir özellik gösteren Mühimme defterleri, arşivin ilk tasnif edilen defterleri olma özelliğine de sahiptir⁵⁰.

“Osmanlı Arşivi’nde Bâb-ı Âsâfi fonu içerisinde değişik seriler altında 424 adet Mühimme Defteri bulunmaktadır.⁵¹” Yine günümüze ulaşan H. 951 (M. 1544) ve H. 959 (M. 1552) tarihli en eski iki Mühimme Defteri Topkapı Sarayı Müzesi’ndedir⁵².

⁴⁸ Emecen, F. M. (2011). “Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mirî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme, Ahkâm-ı Şikâyet”. *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan, Devlet ve Toplum* (Birinci Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları, 111.

⁴⁹ BOA. *a.g.e.* (2017). 22.

⁵⁰ Emecen, F. M. *a.g.e.* (2011). 112.

⁵¹ BOA. *a.g.e.* (2017). 22.

⁵² Kütükoğlu, M. *a.g.m.* (2006). 520-523.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki defterlerin en eskisi ise 966-968 (1558-1560) tarihli 3 Numaralı Mühimme Defteri'dir⁵³.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan Mühimme defterleri serisindeki defterlerin tamamı klasik yapıda mühimmeler değildir. Örneğin, 1 ve 2 numaralı Mühimme Defterleri tahvil ve ruus ahkamlarıdır⁵⁴. Bu tip defterler on üç tanedir⁵⁵.

Kararlar Mühimme defterlerine kronolojik bir sırayla kaydedilirdi. Fakat tasnifteki defterlerin her zaman tam bir kronolojik sıra izlemediği, tarih boşluğu olduğu görülür⁵⁶ ve “takdim-i tehir⁵⁷”e sıklıkla rastlanır⁵⁸. “Bu tarih boşlukların defterlerin ciltlenmesi sırasında olduğu ve ciltsiz sayfaların zaman zaman yer değiştirdiği, kaybolduğu düşünülmektedir, zira defterlerin ciltlenmesi yazıldığı tarihten çok sonra olmuştur.”⁵⁹

Çizelge 2.1. XVI. Yüzyılın İkinci Yarısına Ait Mühimme Defterleri⁶⁰

Defter Nu.	Tarihler	
	Hicrî	Milâdî
1	961-962	1553-1554
2	963-964	1555-1556
3	966-968	1558-1560
4	967-968	1559-1560
5	973	1565
6	973	1565
7	975-976	1567-1568
8	977-978	1569-1570

⁵³ Ünal, M. A. (2011). *Paradigma Osmanlı Tarihi Sözlüğü* (Birinci Baskı). İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 497.

⁵⁴ Ünal, M. A. *a.g.s.* (2011). 497.

⁵⁵ Mühimme Defterlerinin tasnifiyle ilgili detaylı bilgi için bkz. Emecen, F. M. *a.g.e.* (2011). 111-157.

⁵⁶ “... defterlerden ilk devir *Mühimmelerinde* ayın tarihi ve haftanın günü tam olarak gösterilmesine rağmen bazılarında dikkatsizce yapılan ciltlemeler dolayısıyla de tarihler karışmış durumdadır.” Kütükoğlu, M. *a.g.e.* (2011). 103.

⁵⁷ Rakamlar yazılırken, yanlışlıkla rakamların yer değiştirilerek yazılmasıdır.

⁵⁸ Emecen, F. M. *a.g.e.* (2011). 113.

⁵⁹ Karababa, M. *a.g.t.* (2004). XXII-XXIII.

⁶⁰ Defterlerin listesinin XVI. yüzyılın ikinci yarısına ait olan kısmı Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi'nden alınmıştır. Bkz. BOA. *a.g.e.* (2017). 24.

Çizelge 2.1. (devam) XVI. Yüzyılın İkinci Yarısına Ait Mühimme Defterleri

9	977-978	1569-1570
10	978-979	1570-1571
11	978-979	1570-1571
12	978-979	1570-1571
13	978-979	1570-1571
14/1	978	1570-1571
14/2	978	1570
15	979	1571-1572
16	979	1571
17	979	1571
18	979	1571-1572
19	980	1572
21 ⁶¹	980-981	1572-1573
22	981	1573
23	981	1573-1574
24	981-982	1573-1574
25	981-982	1573-1574
26	982	1574
27	983	1575-1576
28	984	1576
29	984	1576-1577
30	985	1577
31	985	1577
32	985-986	1577-1578
33	985-986	1577-1578
34	986	1578
35	986	1578
36	986-987	1578-1579
37	986-987	1578-1579
38	987	1579-1580

⁶¹ 20 Numaralı Mühimme Defteri mevcut değildir.

Çizelge 2.1. (devam) XVI. Yüzyılın İkinci Yarısına Ait Mühimme Defterleri

39	987-988	1579-1580
40	987	1579
41	987	1579-1580
42	987-989	1579-1581
43	988	1580
44	988-992	1580-1584
45	989-989	1581
46	989-990	1581-1582
47	990	1582
48	990-991	1582-1583
49	991	1583
50	991-993	1583-1585
51	991	1583
52	991-992	1583-1584
53	992-993	1584-1585
54	992	1584
55	992-993	1584-1585
56	993	1585
57	1127-1201	1715-1786
58	993	1585
59	993	1585
60	993	1585
61	994-995	1585-1586
62	995-996	1586-1587
63	995-996	1586-1587
64	996	1587
65	997-998	1588-1589
66	997-998	1588-1589
67	998-1000	1589-1591
68	998-999	1589-1591
69	1000-1001	1591-1592

Çizelge 2.1. (devam) XVI. Yüzyılın İkinci Yarısına Ait Mühimme Defterleri

70	1001	1592-1593
71	1001-1002	1592-1593
72	1002-1003	1593-1594
73	1003-1004	1594-1595
74	1004-1005	1595-1596

Yukarıdaki tablonun çalışmaya dahil edilmesindeki amaç, hem çalışma konusunun sınırlandırıldığı yılları daha net görmek hem de araştırmacılara defterlerin ait olduğu yıllara ulaşma konusunda yardımcı olmaktır.

2.3. Mühimme Defterlerinin Şekil Özellikleri

Mühimme defterlerine ilk rastlanılan dönemden işlevini kaybettiği döneme kadar geçen zamanda defterlerin şekil özelliklerinde birtakım değişiklikler meydana gelmiştir. Defterlerin şekil özellikleriyle ilgili şunlar söylenebilir:

Divân-ı Hümayûn'un üzerinde en çok çalışılan defter serisi olan Mühimme defterleri, diğer defter serilerinden enlerinin geniş olmasıyla ayrılırlar. Enleri on beş ile yirmi beş santimetre (cm), boyları ise yirmi beş ve kırk cm arasında değişebilir⁶².

Ciltleri ebru kağıdı ile kaplı olan defterlerin birçoğunun kağıdı filigrandır. Yine cilt kapakları üzerine yapıştırılmış oval etiketlerde başlangıç ve bitiş tarihleri, numarası, türü yazılmıştır⁶³.

Klasik dönem Mühimme defterlerinin yazıları daha karmaşıktır. Defterlerde divani yazı türü kullanılmıştır. Klasik dönem sonrasında defterlerin okunurluğu artmıştır⁶⁴.

Klasik dönem (1553-1642) Mühimme defterleri başlık taşımazlardı. Başlık yerine kayıt tarihlerini belirten Arapça toplantı günü, ay ve yıl yazılırdı⁶⁵. Sonradan bu sistemden

⁶² Yaşaroğlu, A. (1995). *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Koğuşlar 888 Numaralı Mühimme "Defteri (1a-260a. Tahlil ve Transkrip)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi "Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, XI.

⁶³ Yaşaroğlu, A. *a.g.t.* (1995). XI.

⁶⁴ Yaşaroğlu, A. *a.g.t.* (1995). XII.

⁶⁵ BOA. *a.g.e.* (2017). 23.

vazgeçilerek günler; evâil, evâsıt ve evâhir gibi onar günlük dilimler halinde yazılmaya başlamıştır⁶⁶. “Daha sonra başlık tarih usulünden artık tamamıyla vaz geçildiği görülmektedir.⁶⁷” Mühimme Defterlerinde yazılan hüküm ve emirlerin tarihi, kimlere gideceği, kiminle gönderileceği, yazılış nedeni ve yapılması gerekenler de belirtilirdi⁶⁸. “Hükümler gönderilirken her görevliye farklı şekillerde elkablar hazırlanırdı.⁶⁹”

2.4. Mühimme Defterlerinin Muhteva Özellikleri

Mühimme Defterlerindeki konular yazıldıkları dönemin içinde bulunduğu zaman, yaşanıldığı yer ve sahip olduğu koşul sınırları içinde meydana gelen mühim meselelerinden oluşmuştur. Defterlerin muhteva özelliklerine geçmeden önce şunu belirtmekte fayda vardır: şu an anlaşılmasında güçlük çekilen ve tek başına bakıldığında mühim olarak vasıflandırılmayan pek çok meseleye, önceki cümlede geçen “zaman, yer, koşul” üçlüsü çerçevesinde bakıldığında, defterler hem Osmanlı Devleti’nin yüzyıllık tarihi hem de Osmanlı Devleti’yle uzaktan veya yakından bağlantı kurmuş tüm devletler ile ilgili çok mühim bilgiler sunacaktır.

Mühimme defterlerinin muhteva bakımından özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

1. Mühimme Defterlerinde, Osmanlı Devleti’nin merkez ve taşra teşkilatındaki idari ve askeri organların yapısı, karşılıklı ilişkileri, çalışma yöntemi ve fonksiyonları; müesseselerin organizasyon ve işleyişi ile hukuki prosedür hükümlerine dair bilgiler yer almaktadır.

2. Komşu ülkeler ile Avrupa, Kuzey Afrika, Orta Doğu, Arabistan Yarımadası, Kafkaslar ve Rusya tarihi bakımından bilgiler içermektedirler.

⁶⁶ Bu ayrıma XVII. yüzyıl ortalarına yani Sultan İbrahim’in saltanat dönemine (1640-1648) rastlamaktadır. Bkz. Kılıç, M. (2003). “Osmanlı Tarih Araştırmalarında Mühimme Defterlerinin Yeri ve 107 Numaralı Mühimme Defteri”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. VII(2). 249-260; Soyer, E. (2007). *XVII. yy. Osmanlı Bürokrasisi’ndeki Değişimlerin Bir Örneği Olarak Mühimme Defterleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 30.

⁶⁷ Kütükoğlu, M. (1988). “Mühimme Defterlerindeki Muamele Kayıtları Üzerine”. *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri 30 Nisan- 2 Mayıs 1986 Bildiriler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 95-106.

⁶⁸ “Mühimme defterlerinde hükümlerin üst ve yanlarında yer alan notlar sayesinde fermanların hazırlanış ve yazılışları hakkında bilgi edinilmektedir.” Bkz. Kütükoğlu, M. *a.g.m.* (2006). 520-523; Eren, Y. (2011). *34 Numaralı ve H.986/1578 Tarihli Mühimme Defteri [s. 1-164] “İnceleme- Metin”*. Yayınlanmamış Yüksek - Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, XI.

⁶⁹ Eren, Y. *a.g.t.* (2011). XI.

3. Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim tebaası ile olan ilişkileri, azınlıklar hukuku, halkın sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarının temini konularındaki yönetim politikası, ibadet ve ayin serbestiyeti, mabetlerin inşası gibi meseleler defterlerde sıklıkla görülür.

4. Hac organizesi, surre alayları ve mukaddes beldelere götürülen hizmetlerle ilgili önemli hükümler yer almaktadır.

5. Osmanlı kültür ve sanat faaliyetleri, imar ve iskân siyaseti, çevre ve belediye hizmetleri, teftişler, sağlık ve eğitim işleri, geniş vakıf idarelerinin problemleri ile ilgili konular yer almaktadır.

6. Sayıları hayli fazla olan ve ordu divanınca tutulan Mühimme Defterleri, askeri tarih, harp tarihi ve lojistik hizmetler tarihi yönünden birinci elden kaynaklar olarak kabul edilmektedir⁷⁰.

2.5. Mühimme Defterlerinin Kaynak Olarak Değeri

Mühimme defterleri, üç yüz elli yıllık bir zaman dilimi itibarıyla, hiçbir Doğu ve Batı devletinde bulunmayan kültür ve tarih zenginliğini bünyesinde barındırmaktadır⁷¹. Aslında yukarıdaki “Mühimme Defterlerinin Muhteva Özellikleri” başlığı altında sıralanan tüm maddeler defterlerin kaynak olarak değerini de ortaya koymaktadır. Ancak bu başlık altında da muhteva özelliklerine ek olarak bazı bilgilerden bahsedilmesinde fayda vardır.

Siyasi, iktisadi, idari, askeri, hukuki, adli, kültürel, sosyal ve dini olmak üzere neredeyse her konuda çok çeşitli hükümler içererek adeta bir bilgi hazinesi olan Mühimme defterleri, tarih alanı başta olmak üzere hemen her alanda birinci dereceden kaynak olarak görülmektedir. Bu açıdan:

- 1- Sadrazam, Rikab Kaymakamı, Kaymakam, Reisülküttap, Hariciye Nazırı ve daha birçok vazifelinin isimlerini ihtiva ettiğinden kronoloji ve biyografi çalışmalarında kullanılabilir.

⁷⁰ T.C. Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü- Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. (2000). **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi** (İkinci Baskı). İstanbul: Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü, 62; BOA. **a.g.e.** (2017). 23.

⁷¹ BOA. **a.g.e.** (2017). 22.

- 2- Osmanlı Devleti'nin merkez ve taşra teşkilatındaki idari, askeri kurumların yapısı, çalışma tarzı ve fonksiyonları hakkında önemli bir kaynaktır.
- 3- Askeri tarih, harp tarihi ve lojistik açısından dikkate değer bilgileri barındırır.
- 4- Tanzimat öncesi Osmanlı ceza hukuku, idari yargı, devlete karşı işlenen suçlar için birinci dereceden kaynak niteliğindedir.
- 5- Komşu ülkelerin, Kuzey Afrika, Balkan, Orta Doğu ve Güney Rusya (Kırım) tarihleri açısından pek çok mühim içeriğe Mühimme Defterleri sayesinde erişim sağlanabilir.
- 6- Devlet ve gayrimüslim halk arasındaki ilişki, azınlık hukuku gibi hükümleri içermektedir.
- 7- Kültür ve sanat faaliyetleri; beledi hizmetler; sağlık ve erzak işleri, iaşe gibi toplumu ilgilendiren pek çok konu açısından büyük önem taşıyan meseleler Mühimme Defterlerinde geniş yer kaplamaktadır.
- 8- Hac siyaseti, mukaddes yerlerin kontrolü, surre alayları da Mühimme Defterlerinden faydalanılabilecek konular arasındadır.
- 9- İktisadi ve siyasi tarih; ölçü, tartı birimleri, mahalli terimler açısından araştırmacılar için zengin bir kaynaktır⁷².

Sonuç olarak, Mühimme Defterleri XVI. yüzyılın ortalarından başlayarak XX. yüzyıla kadar geçen dönemde, tanıklık ettiği zaman ve mekanda, sadece Osmanlı Devleti için değil, Osmanlı Devleti'nin bağlantı kurduğu ve mercek altına aldığı her devlet açısından çok önemli bilgileri bugünkü araştırmacılara birinci dereceden kaynak olarak sunmaktadır. Son yıllarda Mühimme defterlerine olan ilgi epey artmıştır. Defterlerin çevirileri yanında, defterler içerisinde yer alan konularla ilgili çalışmalar yapılmış ve hala da yapılmaya devam etmektedir. Bu cümleden olarak, bu çalışmada, Divân-ı Hümayûn'un en önemli defter serisi olan Mühimme defterlerinin XVI. yüzyılın ikinci yarısına tanıklık eden kısmı üzerinden toplumsal bir mesele olan, devleti başta sosyal ve ekonomik olmak üzere pek çok açıdan etkileyen doğal afetler değerlendirilmeye çalışılmıştır.

⁷² Yaşaroğlu, A. *a.g.t.* (1995). XII-XIII.

3. DOĞAL AFETLERİN MÜHİMME DEFTERLERİNDEKİ HÜKÜMLERE GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. Afetler ve Doğal Afetler Hakkında Genel Bilgiler

Kelime anlamı olarak “büyük felaket, bela, yıkım⁷³” gibi anlamlar taşıyan afet, daha geniş haliyle “toplumun tamamı veya belli kesimleri için fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıplar doğuran, normal hayatı ve insan faaliyetlerini sekteye uğratan, etkilenen toplumun baş etme kapasitesinin yeterli olmadığı doğa, teknoloji veya insan kaynaklı olay⁷⁴” şeklinde tanımlanmaktadır. “Bir olayın afet olarak adlandırılabilmesi için, insan toplulukları ve yerleşim yerleri üzerinde kayıplar meydana getirmesi ve insan faaliyetlerini durdurarak ya da kesintiye uğratarak bir ya da daha fazla yerleşim birimini etkilemesi gerekmektedir.⁷⁵”

İnsan hayatında pek çok maddi ve manevi kayıp yaşanmasına sebep olan afetler, insan etkisiyle ve insan etkisi dışında gelişenler olarak oluşum şekillerine göre ayrılmaktadır. İnsan etkisiyle gelişen afetler, insanların ihmalleri veya dikkatsizlikleri sonucu oluşabilirken; insan etkisi dışında gelişen afetler ise insanın herhangi bir katkısı olmadan, doğal etkenlerle ve kendiliğinden gerçekleşmektedir.

İnsan etkisiyle veya doğal etkenlerle gelişen afetler yalnızca beşeri boyutlarıyla sınırlı değildir. Beşeri boyutların yanında çevresel boyutlar da oldukça önemlidir. Çünkü afetler ve çevresel koşullar arasında birbirinin etkilerini artırabilen bir döngü vardır⁷⁶.

Toplumlar tarihin her döneminde görülen ve bir döngü içinde birbirini tetikleyebilen bu afetlere karşı farklı politikalar oluşturmuşlardır. Zararı en aza indirmek üzerine

⁷³ Devellioğlu, F. *a.g.s.* (2007). 11; Türk Dil Kurumu. (2000). *Okul Sözlüğü* (İkinci Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 15.

⁷⁴ T.C Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD). (2014). *Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara, 23; ayrıca bkz. Ergünay, O. (1996). “Afet Yönetimi Nedir? Nasıl Olmalıdır?”, *Erzincan ve Dinar Deneyimleri Işığında Türkiye’nin Deprem Sorunlarına Çözüm Arayışları, TÜBİTAK Deprem Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Ankara: TÜBİTAK Yayınları. 263.

⁷⁵ Kocabaş, D. N. (2011). *Türkiye’de Ortaöğretim Tarih Ders Kitaplarında Doğal Afet Nasıl Yer Alabilir (Bir Model Önerisi)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Ankara, 11.

⁷⁶ İnternet: Gökçekuş, H., Barlas, C., Almuhsen, M., Eyni, N. (2018). “*Doğal ve İnsan Kaynaklı Afetler, Sonuçları ve Afet Yönetimi*”. 23. Web: <http://www.iusarc.org/wp-content/uploads/2018/06/Do%C4%9Fal-ve-%C4%B0nsan-Kaynakl%C4%B1-Felaketler-Sonu%C3%A7lar%C4%B1-ve-Afet-Y%C3%B6netimi.pdf> adresinden 5 Mayıs 2019’da alınmıştır.

yoğunlaşan bu politikalar afet öncesinde, anında ve sonrasında neler yapılacağına dairdir. Afetlere karşı hazırlıklı olmak büyük önem arz eden bir meseledir ve afetlerin getireceği zararı en aza indirmek adına çalışmalar da bu dönemde yapılmaktadır. Yine de ne kadar hazır olursa da doğal afetlerin yıkıcı gücünü tahmin etmek zor olduğundan afet sonrasında yapılan çalışmalar da en az afet öncesi kadar önemlidir⁷⁷.

Bu çalışma, doğal etkenlerle oluşan afetlere ve bu afetlerin çok yönlü etkilerine odaklanmaktadır. Ancak doğa olaylarını tetikleyerek, doğal afetlere dönüşmesini sağlayan insan etkileri de olayın boyutuna göre çalışmaya dahil edilmiştir. Bunun en önemli nedeni “bu tür afetlerin birçoğunun oluşumunda çeşitli derecelerde insanların etkisi⁷⁸” olmasıdır.

“Doğal afetler, toplumun günlük yaşam düzenini bozan ve yol açtığı zararları giderme kapasitesini aşarak dış yardım ihtiyacı doğuran ekolojik olaylardır.⁷⁹” Ek bir tanımlama daha yapmak gerekirse “tabiatın iç dinamiklerinden ortaya çıkan ve en az birden fazla kişinin ölümü ile sonuçlanan veya büyük maddi hasara yol açan olaylara doğal afet denilmektedir.⁸⁰”

Doğal afetler jeolojik, meteorolojik ve biyolojik kökenli olmak üzere türlere ayrılmaktadır. Jeolojik afetler, kaynağını yer kabuğu ya da yerin derinliklerinden alan yer kökenli afetlerdir. Deprem ve heyelan gibi doğal afetler bu tür içinde yer almaktadır. Meteorolojik afetler, iklim ve hava koşullarının değişimleriyle ortaya çıkmaktadır. Bu türe dahil edilebilecek doğal afetlerin yelpazesi oldukça geniştir. Sel, taşkın, don, kar, şiddetli soğuklar, fırtına, yıldırım düşmesi ve kuraklık atmosfer kökenli olan meteorolojik afetlerdendir. Biyolojik kökenli afetler ise zararlı haşerelerin sayısındaki olağandışı artışla baş göstermektedir. Zararlı etkisini, özellikle, tarım ürünleri üzerinde hissettiren bu tür içinde ise çekirge ve farelerin istilasına ile salgın hastalıklar bulunur⁸¹.

⁷⁷ Altun, F. (2014). *Afetlere Yönelik Sosyal Yardım ve Sosyal Hizmetler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul, V.

⁷⁸ Kocabaş, D. N. *a.g.t.* (2011). 6.

⁷⁹ Altun, F. *a.g.t.* (2014). 11.

⁸⁰ Kılıç, O. (2001). “Mühimme Defterlerine Göre 16. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti’nde Doğal Afetler”. *Pax Ottomana Stuedies In Memorian Prof. Dr. Nejat Göyünç*. Harleem- Ankara: Stichting Sota-Yeni Türkiye, 793-820.

⁸¹ İnternet: Erler, M. Y. (2002). “XIX. Yüzyıldaki Bazı Doğal Afetler ve Osmanlı Yönetimi”. *Türkler*, 13. Ankara, 762-770. Web: <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=326425> adresinden 1 Aralık 2019 tarihinde alınmıştır; Kocabaş, D. N. *a.g.t.* (2011). 16.

Ayrı türlere ayrılrsa bile deprem, sel, taşkın, fırtına, yağmur, yıldırım düşmesi, kuraklık, toprak kayması, don olayları, kar, çekirge ve fare istilaları, hatta tüm bunlar sonucunda meydana gelen kıtlık ve salgın hastalıklar gibi doğal afetlerin hemen hepsi etkileri bakımından çok yönlü olarak ele alınmalıdır. Çünkü bunlardan birisi bir diğerinin sebebi veya sonucu olabilmektedir. Bu nedenle aşağıda ayrı başlıklar altında yer verilse bile doğal afetlerin arasındaki sebep sonuç ilişkileri korunmaya çalışılmıştır.

3.2. Toplumsal ve Tarihi Açından Doğal Afetler

İnsanların iradesi dışında ve kendiliğinden gerçekleşen, maddi ve manevi kayıplara yol açan doğal afetler, her zaman sadece gerçekleştiği anda olup bitmez⁸². Bazen etkisi çok geniş bir coğrafyaya bazen de uzun bir zamana yayılır. Bazen tüm insanlığın bazen ise bir devletin kaderini belirlemede önemli rol oynar.

Doğal afetler özellikle başkentlerde meydana geldiğinde etkileri daha büyük olmaktadır. Çünkü başkentler ülkelerin siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel merkezleridir. Buralarda oluşacak ufak bir aksaklığın bile başkenti olduğu ülkeyi zora sokabileceği düşünüldüğünde, bir doğal afetin yarattığı etkinin boyutlarını tahmin etmek zor değildir. Bu durum Osmanlı Devleti için de aynıydı. Başkent İstanbul'da meydana gelen doğal afetler daha geniş etkiler yaratmaktaydı. Örneğin, 1509 yılında İstanbul'da meydana gelen şiddetli bir deprem yalnızca burayı etkilemekle sınırlı kalmadı. Şehrin başkent olması sebebiyle bu depremin ülkenin pek çok bölgesine de ciddi etkileri oldu. Yine özellikle şiddetli geçen kış aylarının ardından kıtlığın ortaya çıkması başkentle mal alım satım ilişkileri olan bölgeleri de etkiliyordu. Başkent ve doğal afetler ilişkisine dair bu tür örnekleri daha da artırmak mümkündür⁸³.

“Doğal afetler ülkeler arasındaki ilişkileri de etkileyebilir. Devlet içindeki şiddetli çatışmalar, devletlerin toplulukların ve bireylerin afet yardımı sağlama kapasitelerini zayıflatarak doğal afetlerin etkisini artırabilir. Doğal felaketler, devletlerin isyancılarla savaşma kapasitelerini zayıflatmak suretiyle, süregelen çatışmaları daha da

⁸² Kılıç, O. *a.g.m.* (1999). 671-677.

⁸³ İnternet: Demirtaş, M. (2004). “XVI. Yüzyılda Meydana Gelen Tabii Afetlerin İstanbul'un Sosyal ve Ekonomik Hayatına Etkilerine Dair Bazı Misaller”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 37-50. Web: <https://dergipark.org.tr/ataunisobil/issue/2814/37847> adresinden 20 Mart 2019 tarihinde alınmıştır.

kötüleştirebilir.⁸⁴ Örneğin, kuraklığın ardından gelen iâşe sıkıntısı ve kıtlık Mısır'ın ve çevresindeki askerlerin yeterince beslenememesine neden olarak Arap aşiretleriyle mücadele gücünü düşürmüştür⁸⁵.

Doğal afetler tarihin her döneminde ve dünyanın tüm bölgelerinde yaşansa bile Osmanlı coğrafyasında devletin kaderini belirlemede, özellikle XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, daha etkili olmuştur. Deprem sel, taşkın gibi olaylardan ziyade aşırı soğuklar, fırtına, şiddetli kar yağışları, don olayları, kuraklık, kıtlık, salgın hastalıklar, çekirge ve fare istilalarının 1560'lı yıllardan itibaren daha da arttığı hükümlerden de anlaşılmaktadır⁸⁶.

Toplumlar, doğal afetlerin oluşmaya başladıklarını fark ettikleri andan itibaren onları çeşitli şekillerde kayıt altına almışlardır. Bugün, pek çok devletin arşivinde önemli bir yeri olan doğal afetlere dair belgelere Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde de rastlanmaktadır. Osmanlı toplumuna olan etkilerinden dolayı dönemin kroniklerinde, devlete olan etkisi ölçüsünde ise resmi belgelerde yer bulan doğal afetler hem topluma hem de devlete pek çok açıdan yön vermiştir. Devletin XVI. yüzyılın ikinci yarısında ulaştığı geniş sınırlar içerisinde sahip olduğu coğrafi şartlar ve iklim çeşitliliği göz önüne alındığında doğal afetlerin etkisi yadsınamaz ölçüdedir. Tüm bu sebeplerle, Osmanlı Devleti'nin sosyal ve iktisadi tarihi açıklanırken, afetlerin bu tarihin şekillenmesine katkısının da ortaya koyulması gereklidir⁸⁷.

Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyılın ikinci yarısında doğal afetleri kayıt altına aldığı belgelerden birisi de Mühimme defterleridir. Bu defterlerden, bahsi geçen dönem içinde Osmanlı Devleti sınırları içinde gerçekleşen tüm doğal afetlerin tespitini yapmak ve

⁸⁴ İnternet: Gökçekuş, H., Barlas, C., Almuhsen, M., Eyni, N. **a.g.m.** (2018). 4.

⁸⁵ İnternet: Yılmaz, Y., Kadioğlu, Y. (2017). "Küçük Buzul Çağı, Kuraklık ve Diğer Coğrafi Olayların Celali İsyanları Üzerindeki Etkileri". *Studies Of The Ottoman Domain*. 7(12). 267-288. Web: <http://nehrreview.com/?mod=tammetin&makaleadi=&makaleurl=kucuk-buzul-cagi-kuraklik-ve-diger-cografya-olaylari-celali-isyanlari-uzerindeki-etkileri20170412095553.pdf&key=39109> adresinden 25 Haziran 2019'da alınmıştır.

⁸⁶ Bunun sebebi bazı araştırmacılar tarafından Küçük Buzul Çağı denilen olaya bağlanmaktadır. Küçük Buzul Çağı iklimsel kökenli olan ve en geniş haliyle 1300-1850 yılları arasında yalnızca Osmanlı coğrafyasını değil, tüm dünyayı etkisi altına alan şiddetli soğuklar, kuraklık, kıtlık gibi temel sorunları da beraberinde getiren bir olaydır. Küçük Buzul Çağı, çalışma konusu dışında olduğu için ayrıntılı şekilde değinilmeyecektir. Ayrıntı için bkz. İnternet: Gönençgil, B., Vural, G. (2016). "Çevre Tarihi Açısından Küçük Buzul Çağı ve Sosyal Etkileri". *TÜCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu*. Ankara, 10-25. Web: http://tucaum.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/280/2016/12/Int_semp_acilis2.pdf adresinden 18 Temmuz 2019 tarihinde alınmıştır.

⁸⁷ Kılıç, O. **a.g.m.** (1999). 671-677.

etkilerinin kapsamını belirlemek imkansızdır. Çünkü birinci bölümden hatırlanacağı üzere Mühimme defterleri, devletin karar meclisi olan Divan'da her türlü mühim kararın kayıt altına alındığı defterlerdir. Bu açıdan değerlendirildiğinde doğal afetlerin de bu defterlerde yer alabilmesi için devleti ciddi boyutta etkileyen mühim bir olay kapmasına girmesi gerekmektedir.

Defterlerdeki konuyla ilgili hükümler incelediğinde devleti özellikle ekonomik ve askeri açıdan etkilemiş olan doğal afetlerin ağırlık kazandığı görülmektedir. Bununla birlikte, defterlerin, doğal afetlerin kesin çizgilerle sadece ekonomik ve askeri açıdan etkilemesine odaklanmış olduğunu söylemek de doğru bir kanaat olmayacaktır. Çünkü doğal afetler sonucunda yaşanan göçler, göçlerin sonucunda boşalan bölgeleri eşkıyaların basması, vebayla gelen ölümlerin ardından çeşitli görevler için tayinler, şiddetli soğuklar yüzünden insanların el ve ayaklarının donması gibi durumlar ilgili olsa bile salt ekonomik ve askeri konuları etkileyen durumlar değildir. Daha ziyade ortaya çıkan toplumsal aksaklıkların devlet gözünden değerlendirilmesidir.

3.3. Doğal Afetlerin Değerlendirilmesi

“İnsan yaşamı, en eski devirlerden beri çeşitli nedenlerle ortaya çıkan ve onun varlığını tehlikeli bir biçimde etkileyen doğal âfetlerle sıkı sıkıya bağlıdır.⁸⁸” Toplum hayatına derinden etki eden bu doğal afetler, meydana geldikleri dönemin şartlarına, toplumların ekonomik ve teknik imkanlarına, gelişmişlik düzeylerine paralel olarak değişkenlik gösterirler⁸⁹. Bu bölümde, doğal afetlerin Osmanlı Devleti sınırları içindeki bu değişkenlikleri Mühimme defterlerindeki hükümler doğrultusunda değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Alt başlıklarda, çalışmaya konu olacak hükümlerde, kronolojik sıra takip edilmeyecek, olaylar konu bütünlüğü içerisinde verilmeye çalışılacaktır. Ancak değerlendirmeye tabi tutulan hükümlerde önceki cümleden farklı bir yol izlenirse bu belirtilecektir. Yine, her başlığın sonunda yer alan, doğal afetlerin meydana geldiği yıl ve bölge bazlı tabloda hükümler defter ve hüküm numarası takip edilerek kronolojik sıra ile

⁸⁸ Ünal, A. (1977). “M. Ö. II. Binyıl Anadolu’sunda Doğal Âfetler”. *Belleten*. XLI (163). Ankara: Türk Tarih Kurumu (TTK), 423-472.

⁸⁹ Demirtaş, M. *a.g.m.* (2004). 37-50.

listelenecektir⁹⁰. Bu hükümlerde verilen tarihler, olayın olduğu tarihleri değil, hükümlerin tarihlerini yansıtmaktadır. Bununla beraber, hüküm tarihlerine bakılarak, olayların meydana geldiği aylar ve yıllar hakkında çıkarımlarda bulunulabilir.

3.3.1. Deprem

Bugün, meydana gelen yer sarsıntılarını ifade etmek için kullanılan “deprem” kelimesi eski Türkçe sözlüklerde yoktur. Aynı şekilde Osmanlı kaynaklarında da bu durum söz konusudur. Bu kaynaklarda “deprem” ifadesi yerine hareket, hareket-i arz, hareket-i arziyye, zelzele, zelâzil, tezelzül, tezelzülât ve tezelzülât-ı arziyye gibi farklı kelimelerin ve tamlamalarının kullanıldığı görülür⁹¹.

Mühimme defterlerinde deprem “zelzele” ifadesiyle yer almaktadır. “Zelzele, Arapça bir kelime olup sözlükte ‘bir şeyi hareket ettirmek, şiddetle sarsmak, vurmak’ anlamlarını ihtiva eder... Terim olarak ise ‘yer içindeki fay kırıkları üzerinde biriken enerjinin aniden boşalması sonucu meydana gelen yer değiştirme hareketinin yol açtığı karmaşık, elastiki dalga hareketleri’ şeklinde tanımlanır.⁹²”

Yeryüzünde titreşim, sarsma ve jeolojik faylarda yer kayması olarak kendisini gösteren⁹³ depremler doğal afetler içinde en kısa sürede oluşan, en çok maddi ve manevi zarara yol açan olaylardır. Sadece evlere ve işyerlerine değil, saraylara, camilere, diğer büyük yapılara ciddi zararlar verirken⁹⁴, binlerce can ve mal kaybına neden olarak köyleri, kasabaları, şehirleri bile yerle bir edebilir⁹⁵. Bu açıdan değerlendirildiğinde depremlerin çok yönlü zararlar doğurması kaçınılmazdır. Demografik, siyasi, sosyal ve ekonomik zararların yanında, şiddeti çok yüksek depremler beraberinde taşkın, heyelan, çığ, yangın gibi yeni afetleri de getirebilir⁹⁶.

⁹⁰ Dipnotlarda yer verilen hükümlere kronolojik tabloda yer verilmeyecektir.

⁹¹ Tozlu, S. (2002). “Erzurum Tarihinde Depremler”. *Tarih Boyunca Anadolu’da Doğal Afetler ve Deprem Semineri 22-23 Mayıs 2000*. (İkinci Baskı). İstanbul: 93-118.

⁹² Yapıcı, H. (2015). “Erzurum’da Meydana Gelen Zelzeleler”. *Mavi Atlas*. (5). 14-20.

⁹³ Gökçekuş, H., Barlas, C., Almuhsen, M., Eyni, N. *a.g.m.* (2018). 5.

⁹⁴ Ürekli, F. (2010). “Osmanlı Döneminde İstanbul’da Meydana Gelen Afetlere İlişkin Litaretür”. *TALİD*, 8(16), 101-130.

⁹⁵ Altun, F. *a.g.t.* (2014). 13.

⁹⁶ İnternet: Arık, F. Ş. (1994). “ Selçuklular Zamanında Anadolu’da Meydana Gelen Depremler”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi* 16(27). 13-32. Web: <http://acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/2341/> adresinden 12 Mart 2019’da alınmıştır.

Depremlerin Divan-ı Hümayun gündemine girerek Mühimme defterlerinde yer alması için genellikle büyük şiddette olması gerekiyordu. Buna bağlı olarak vakıf eserler ile cami, köprü, kale, baruthane gibi yapıların ve sarayların depremlerden gördüğü zararlar da defterlere kaydediliyordu⁹⁷.

Osmanlı Devleti sınırları içinde XVI. yüzyılın ikinci yarısındaki kırk üç yıllık zaman dilimi içerisinde meydana gelen on bir depremle ilgili olarak on dört adet hüküm tespiti yapılabilmektedir. Hükümler kronolojik sıra takip edilerek değerlendirmeye tâbi tutulmuştur.

9 Ağustos 1559 (5 Za 966) tarihinde Bursa Harç Emni Kubad Çavuşa gönderilen bir hükümde Kirmasti'de meydana gelen depremde harap olan Züfer Camii'nin durumuyla ilgili bilgi istenilmektedir. Hükümün detayı şöyledir: Mihaliç Kadısı merkeze mektup göndererek, Kirmasti kasabasında bulunan mescidin kubbelerinin ve minaresinin depremden zarar gördüğü ve tamir için yeterli vakıf olmadığı için tamirin hazineden karşılanmasını arz etmiş, bilirkişiye yaptırdığı araştırma sonucunda tamir için sekiz bin akçe gerektiğini bildirmiştir. Bunun üzerine Bursa Emni Kubad Çavuş'tan işbilir tahmincilerle mescidde gereken araştırmayı yaparak, tamir için kaç akçe lazım olduğunu kesin olarak bildirmesi istenilmiştir⁹⁸.

Arşiv belgelerinde, depremin büyüklüğü ve etkileri konusunda çeşitli bilgilere ulaşma imkanına sahip olursa da bu, çok net ayrıntılar elde edilmesi için yeterli değildir⁹⁹. Yine de hükümün içeriğine bakıldığında, mescidin bir kısmının, minaresinin ise tamamının zarar gördüğü anlaşılmaktadır. Tüm bunların yanında "... dikkati çeken başka bir husus ise, hükümetin depremin parasal zararını tahmini olmaktan çıkarıp teyit ettirme isteğidir. Söz konusu hükümde zararın daha sağlam bir şekilde araştırılması emredilmektedir. Bu da, böyle durumlarda bazı istismarların yapılabildiği düşüncesini akla getirmektedir.¹⁰⁰"

⁹⁷ Kılıç, O. **a.g.m.** (1999). 671-677.

⁹⁸ "Kirmasti'de merhûm Züfer, binâ itdüğü mescidün zelzeleden kubbelerinin bir mikdâr yiri ve menâresi harâb olup ta'mîrine vakfı olmayup mîrî tarafından termîm olunmasın arz idüp ve ehl-i hibre ile üzerine varılıp sekiz bin akça tahmîn olındı diyü i'lâm itmeğin sana dahı varup tahmîn itdürmek emr idüp buyurdum ki: Hük-m-i şerîfüm varıcak, bi'z-zât yarar muhamminler ile üzerine varup zikr olınan mescidün ta'mîre muhtâc olan yirlerin tahmîn-i sahîh ile tahmîn itdürüp ne kadar nesne ile termîm kabildür, nicedür? Vuku'ı üzre yazup arz idesin." BOA. (1993). **3 Numaralı Mühimme Defteri (966/968 1558-1560)**. Ankara: Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü, 92-93.

⁹⁹ Demirtaş, M. **a.g.m.** (2004). 37-50.

¹⁰⁰ Demirtaş, M. **a.g.m.** (2004). 37-50.

Üsküp sancakbeyi Atai Bey'e gönderilen 23 Kasım 1560 (4 Ra 968) tarihli bir hükme göre, muhtemelen 1560 yazında bir deprem olmuş ve bu depremde sancakbeyinin evi oturulamaz hale gelmiştir¹⁰¹. Depremın sonrasında ise Atai Bey, Üsküp şehrinin havasına uyum sağlayamadığını ve kayıtlarda da olduğu üzere evinin depremde zarar gördüğünü, bu sebeple Pirlepe'de ikâmet etmek istediğini belirtmiş ve bunun için icâzet istemiştir. Kendisine yazılan cevapta istediği yerde oturabileceği, ancak sancağının korunması ve gözetiminde gereken özenin gösterilmesinin aksatılmaması bildirilmiştir¹⁰².

1568 yılının yaz sonu veya sonbahar başında olması muhtemel bir dönemde, Lazikiyye'de, bölgedeki pek çok yapıya zarar veren oldukça şiddetli bir deprem meydana gelmiştir. 10 Ekim 1568 (18 R 978) tarihinde Lazikiyye¹⁰³ Kadısı'na gönderilen hükme göre depremin kasabalardaki ve köylerdeki pek çok mescidin, minberin, imaretin duvarlarını ve çatılarını yıktığı, ayrıca depremde en büyük zararı gören yapılardan birisinin de Sultan Alaeddin'in yaptırdığı Ulu Camii olduğu anlaşılmaktadır. Bu caminin tamiri için yirmi bin akçe gerektiğinin tahmin edildiği merkeze bildirildiğinden, gerçekte ne kadar masraf olacağının bilirkişi tarafından doğru bir şekilde tespit edilerek iletilmesi Lazikiyye Kadısı'ndan istenilmektedir¹⁰⁴.

28 Mart 1571 (2 Za 978) tarihli bir hükme göre Görice'ye bağlı Ahona kasabasında büyük tahribata sebep olan bir deprem meydana gelmiştir. Bu deprem sonucunda cami, imarethane, mektep kervansaray, fırın gibi yapıların temelinden yıkılması sebebiyle zarar gören bu yapıların tamiri için rakabe tutulması bildirilmiştir. Tamir sırasında vakıfla hiçbir ilgisi olmayan sipahi Timur bir grup insanı da çevresine toplayarak "rakabe tutulmak lâzım değildir¹⁰⁵" bahanesiyle işi engellemeye çalışmıştır. Ancak merkezden gelen emir gereğince Timur'un işi engellemesinin önüne geçilmiş ve tamir bitinceye kadar işi

¹⁰¹ Kılıç, O. *a.g.m.* (1999). 671-677.

¹⁰² "Nefs-i Üsküb'ün âb ü hevâsı ile imtizâc idemeyüp ve sâbıkâ vâkı' olan zelzeleden sâkin olduğun hâne dahı harâba müsrif olup nefsi Pirlepe'de mütemekkin olman bâbında icâzet-i hümayûnum taleb itduğün ecilden buyurdum ki: Arz itduğün üzre eger Pirlepe'dedür ve eger her kande dilersen oturup hemân sancağının hıfz u hırâseti ve zabt u sıyânati bâbında dakika fevt itmeyüp envâ'-ı ikdâm ü ihtimâmın zuhura getirüp ehl-i fesâd ü şenâ'atün muktezâ-yı Şer'-i Şerif üzre hakkından gelüp muhtâc-ı arz olanı yazup bildüresin." BOA. *a.g.md.* (1993). 739.

¹⁰³ Orhan Kılıç deprem bölgesini Denizli olarak kabul ederken, bkz: Kılıç, O. *a.g.m.* (1999). 671-677; N. N. Ambraseys ve C. F. Finkel, Lazkiye'nin hem Anadolu'nun batısında bulunan Denizli hem de Suriye'deki Lazkiye kenti için kullanıldığını, fakat her iki bölgede de Sultan Alaaddin tarafından inşa ettirilen bir camiye rastlayamadıklarını belirtir, bkz: Ambraseys. N. N., Finkel. C. F. *a.g.e.* (2006). 45.

¹⁰⁴ BOA, A. *DVNSMHM.d.*, 7, 797/2181; BOA. (1999). 7 *Numaralı Mühimme Defteri (975-976/ 1567-1569) Özet- Transkripsiyon- İndeks III* Ankara: Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü, 111.

¹⁰⁵ BOA. (1996). 12 *Numaralı Mühimme Defteri (978-979/ 1570-1572) Özet- Transkripsiyon- İndeks I* Ankara: Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü, 406.

kimsenin engellemesine meydan verilmemiştir¹⁰⁶. 1571 yılında meydana gelen bu depremde zarar gören bu yapıların temelinden sarsılması ve birçoğunun ciddi şekilde zarar görmesi depremin şiddetini ortaya koymaktadır.

5 Temmuz 1574 (17 Ra 982)¹⁰⁷ tarihinde Eflak Voyvodası'na yazılan bir hüküm, 12 Haziran 1574'te (21 S 982) Silistre ve civarında büyük şiddetli bir deprem meydana geldiğinden bahsetmektedir¹⁰⁸.

Depremin yağmurlu bir günde meydana gelmesi yağmurun yumuşattığı birçok toprak yapının daha kolay hasar görmesine sebep olmuştur. Bu depremle ilgili bilgi veren hükmün muhtevası ise şöyledir: Silistre sancakbeyi Dâvûd Bey merkeze mektûb göndererek, *mâh-ı Safer'in yigirmi birinci gününde yağmurlar yağup zelzeleden Berâ'ilek Hisarpeçesi'nin*¹⁰⁹ *şarkî cânibi dahi başdan başa ayrulup harâbe-i müşrif olup ta'mire muhtaç olmuştur* diyerek, durumu arz etmiştir¹¹⁰.

Yukarıda içeriği özetlenen hükmün bir sureti de Boğdan Voyvodası'na iletilmiştir. Durumu Silistre Beyi Davud Bey bildirdiğinden Boğdan Voyvodasıyla birlikte iki taraftan da adam gönderilerek ve malzeme sevki yapılarak depremden zarar gören yerlerin tamir edilmesi istenilmiştir. Ardından Silistre Beyi'ne yazılan aynı tarihli başka bir hükümde ise yıkıldığını haber verdiği Berayıl Hisar beçesinin tamiri için Eflak ve Boğdan voyvodalarına gerekli emirlerin verildiği, her ikisinin de adam göndererek ve malzeme sevki yaparak yıkılan yerlerin tamirinin acele şekilde yapılacağı bildirilmiştir¹¹¹.

21 Eylül 1577'de (08 B 985) Balıkesir kadısına gönderilen bir hükümden anlaşıldığına göre Balıkesir, Karesi civarında pek çok yapının yıkılmasına ve insan ölümlerine neden olacak derecede şiddetli bir deprem meydana gelmiştir. Osmanlı Dönemi'nde Balıkesir'de yaptırılmış olan iki büyük cami, Zağanos Paşa Camii ve Yıldırım Han Camii ciddi şekilde zarar görmüştür. Bunun yanında kasaba ve köylerde kırktan fazla kişi enkaz altında kalmış ve hayatlarını kaybetmiştir. Yıkılan yerlerin tamiri ve yeniden

¹⁰⁶ BOA, A. DVNSMHH.d., 12, 300/615.

¹⁰⁷ Arşivdeki hüküm özetleri incelediğinde 26 Numaralı Mühimme Defterinde yer alan 167 ve 168 numaralı hükümlerin tarihi 14 Ra 982 olarak kayıtlı bulunmaktadır. Ancak 26 Numaralı Mühimme Defteri'ndeki orijinal hükmün tarihine bakıldığında 17 Ra 982 olduğu görülmektedir. Çalışmada orijinal hükümde yazılan tarih esas olarak kabul edilmiştir.

¹⁰⁸ BOA, A. DVNSMHH.d., 26, 62/167.

¹⁰⁹ Bahsi geçen makalede çevirisi "Berâ'ilek Hisarpeçesi" olarak yapılan yerin Romanya'nın önemli liman şehri olan Braila (Brail/ İbrâil) olması kuvvetle muhtemeldir. Şehir Osmanlı kaynaklarında 16. yüzyıl boyunca "Berayıl" olarak geçmektedir. Bkz. Maxim, M. (2000). "İbrâil". *İA*. 21. İstanbul: TDV, 363-366.

¹¹⁰ Kılıç, O. *a.g.m.* (1999). 671-677.

¹¹¹ BOA, A. DVNSMHH.d., 26, 62/168.

yapımı için mimar talebinde bulunulduktan sonra, bu talebe binaen hassa mimarlarından Mahmud Halife gönderilmiştir. Mahmud Halife'den gerekli araştırmaları yaparak, ihtiyaç olan parayı bildirmesi istenilmiştir¹¹².

Balıkesir kadısına muhtemelen Hicri 8 Recep 985'te (21. Eyl. 1577) gönderilen ferman şöyle der: '... bazı köylerde deprem olmuştur; Zağanos Paşa Camii'nin minberi, yapma direkleri ve iki kubbesi, diğer kubbelerden beşiyile öylesine çatladı ki bu kısımların yeniden inşa edilmesi gerekiyor; minarenin şerefesi ile mermer sütunlar koptuğu için, [insanlar] onarım işlerini yapamıyor; ayrıca minare tarafında ve minarenin yakınlarındaki diğer yerlerde bulunan dükkânlarda çalışanlar, namaz kılmaya korkuyorlar imaretin ahırının bir tarafı tamamen çöktü ve türbenin kubbesi çatladı... Yıldırım Han Camii'nin büyük bir kısmı harabeye döndü ve minaresi çöktü ve caminin onarımı, büyük bir masraf gerektiriyor, bazı mescidler ile muallim mektepleri çöktü ve kullanılamaz hale geldi. Kentte ve köylerde enkaz altında kalan 40 kişi, yaşamını yitirdi; kent içinde Cuma namazları kılınmadığı için halk, ibadetini açık havada yapıyor...' ¹¹³

28 Kasım 1577 (17 N 985) tarihinde Karlı İli Sancağı Beyine yazılan hükümde, artçılarıyla bir süre devam etmiş olan ve birçok yerin yıkılmasına neden olmuş bir deprem olduğu görülmektedir¹¹⁴. Ayamavra'da meydana gelen bu depremde, *hâlâ Ayamavra Kal'ası'nın duvarları zelzele ile sallanup külli ta'mire muhtaç olmağın* denilerek, Karlı İli sipahilerinin yardımının gerektiği yolunda emir-i şerîf rica edildiği ve bundan dolayı sancağın askerlerini hazır tutarak tamir zamanı geldiğinde yeteri kadar sipahi göndererek kalenin tamirine yardım etmesi istenmiştir.¹¹⁵ Ayamavra Kalesi'nin böylesine büyük bir tamire ihtiyaç duyması depremin ve artçılarının boyutunu ortaya koymaktadır.

3 Ağustos 1578 (29 Ca 986) tarihinde Budin Veziri Mustafa Paşa'ya gönderilmiş olan hükümde, zelzeleden yıkılan binaların ümera tarafından kısmen tamir edildiği ve halen de tamir edilmekte olduğu, Segedin ve Kopan sancaklarından cerahor yerine cerahor bedelleri alınacağı, ancak Mohaç Sancağı'ndan cerahor ihraç edileceği gibi durumlar hakkında bilgi verilirken, vezirin mektubunun alındığı ve yıkılan binaları uygun gördüğü şekilde sağlam olarak yaptırmaya çalışması tavsiye edilmektedir¹¹⁶.

¹¹² BOA, A. DVNSMHM.d., 31, 280/621.

¹¹³ Ambraseys. N. N., Finkel. C. F. a.g.e. (2006). 47-48.

¹¹⁴ BOA, A. DVNSMHM.d., 33, 99/200.

¹¹⁵ Kılıç, O. a.g.m. (1999). 671-677.

¹¹⁶ BOA, A. DVNSMHM.d., 35, 76/186. Hüküm hemen ardından gelen saikalarla bağlantılı olarak "Saika" başlığında detaylı olarak değerlendirilecektir.

3 Mart 1579 (4 M 987) tarihli¹¹⁷ birbiriyle bağlantılı olan üç hüküm Şehrizer bölgesinde meydana gelen oldukça şiddetli bir depremle ilgilidir. Şehrizer Beylerbeyi'ne yazılmış olan hükümde depremin zarar verdiği kulenin ve duvarların, cami ve saray kubbelerinin tamiri için tahminen üç yüz bin akçe gerektiği, on inşaat ustası ve yirmi taşçı kimse talep edildiği bildirilmiştir. Bunun üzerine Diyarbakır'dan yüz elli bin akçe ve Musul'dan usta ve taşçı gönderilmesi emri verilmiştir¹¹⁸. Ayrıca Diyarbakır Beylerbeyi ve defterdarı ile Musul Beyi ve Musul Sancağı'nda bulunan diğer kadılara yazılan aynı tarihli diğer iki hükümden de depremde zarar görmüş yapılara ve tamirine dair bilgi edinilmektedir. Depremde Gülanber Kalesi'nin duvarlarının, kulelerinin, hisarların ve camii ile saray kubbelerinin yıkıldığı, tamirleri için üç yüz bin akçe lazım olduğu bildirilmekle, Bağdad'tan ve Diyarbakır'dan yüz ellişer bin akçe ile on usta ve yirmi taşçı gönderilmesi hükmü yinelenmiştir¹¹⁹. Ayrıca hükmün bir sureti Bağdad Beylerbeyi'ne ve defterdarına da gönderilmiştir¹²⁰.

“Anadolu'nun kuzeyindeki bir deprem, Çorum- Amasya alanında, muhtemelen Erzincan bölgesine kadar yayılmış bulunan büyük hasara yol açtı.¹²¹” 19 Ekim 1579 (27 Ş 987) tarihinde Çorum Kadısı'na gönderilen hükümde depremle ilgili önemli bilgiler yer almaktadır. Çorum Kadısı, şiddetli bir depremin meydana geldiğini, Gülabi Bey Camii ve caminin minaresinin oldukça büyük hasar görmesi sebebiyle halkın cuma namazını camide kılmaya korktuğunu, tamir için yedi bin akçenin yeterli olacağını bildirmiş; bunun üzerine Çorum Kadısı'na gönderilen hükümle vakfın mahsulünün rakabe edilerek caminin tamirinin yapılması istenilmiştir¹²².

Çorum ve Amasya kadılarına gönderilen 1579 yılına ait bir hükümden Çorum'daki Şeyh Abdurrahman Vakfı'nın da büyük zarara uğradığını anlıyoruz¹²³.

¹¹⁷ Arşiv araştırmaları sırasında temin edilmiş olan hüküm özetleriyle 36 numaralı Mühimme Defterindeki orijinal hükümlerdeki tarihler karşılaştırıldığında, bunların birbirini tutmadığı görülmektedir. Hüküm özetlerinde tarih 14 Şubat 1579 (17 Z 986) olarak kayıt altına alınmıştır. Çalışmada orijinal hükümde yer alan tarih kullanılmıştır.

¹¹⁸ BOA, A. DVNSMHM.d., 36, 84/248.

¹¹⁹ BOA, A. DVNSMHM.d., 36, 85/249-250.

¹²⁰ BOA, A. DVNSMHM.d., 36, 85/249.

¹²¹ Ambraseys. N. N., Finkel. C. F. a.g.e. (2006). 48.

¹²² BOA, A. DVNSMHM.d., 40, 210/474; Kılıç, O. a.g.m. (1999). 671-677.

¹²³ BOA, A. DVNSMHM.d., 40, 31/63. TC. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı. (2014). H. 984 (M. 1576/1577) tarihli ve TKG.KK. TTd. 54 Numaralı Defter-i Mufasssal-ı Liva-i Çorum Tıpkıbasım II. Ankara: Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü. 16.

Tamir çalışmalarına dair hükümler 1580 yılına kadar gitmektedir. Örneğin; 11 Ocak 1580 (23 Za 987) tarihli iki hükümde Amasya’da bulunan Hızır Paşa Camii, imareti ve medresesinin tamire ihtiyacı olduğu belirtilmiştir¹²⁴. Bu tamiratin sebebi belirtilmese de, sonbahar ortalarında meydana gelmiş depremten dolayı zarar görmesi üzerine yapılmış olması muhtemeldir.

XVI. yüzyılın ikinci yarısına ait Mühimme defterlerinde depremle ilgili son hükme 11 Aralık 1583 (26 Za 991) tarihinde rastlanılmaktadır. Erzurum Beylerbeyi’ne ve Erzincan Kadısı’na gönderilen hükümde depremin 27 Haziran 1583 (6 C 991) tarihinde meydana geldiği belirtilmiştir. Buna göre, Erzincan’da azim bir zelzele olmuş, kasaba ve nahiyelerdeki bütün evler yıkılmıştır. Halkın kendisini toparlayabilmesi için üç sene avarız ve nüzül¹²⁵ gibi vergilerden muaf olmaları istenilmiştir¹²⁶. “Bu teklife binaen Erzurum Beylerbeyi ve Erzincan kadısına gönderilen hükümle, halkın kendisini toplaması için 3 yıl avarızdan, nezilden vs. vergilerde mu’af oldukları belirtilmiştir.”¹²⁷

“Öncü bir sarsıntıdan sonra meydana gelen ana şok, Erzincan’ın neredeyse tamamının yıkılmasına ve 15.000 kişinin yaşamını yitirmesine neden oldu; 5000 kişi yıkılan binaların enkazı altında kaldı, bunlardan bazıları kurtuldu.¹²⁸” Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere, depreme dair hüküm dikkatle incelendiğinde XVI. yüzyılın ikinci yarısındaki en şiddetli depremin, Erzincan’da yaşandığını söylemek yerinde olacaktır.

Bu hükümler değerlendirildiğinde devletin ciddi şekilde zarar gören ve yıkılan yapıların tamiri ile yeniden inşasına büyük önem verdiği görülmektedir. Özellikle dini, askeri ve sosyal yapıların tamirine ciddiyetle eğilen devlet, tamire ve yeniden inşaaya başlamadan önce bölgeye bilirkişi göndererek hasar tespiti yapılmasına masrafın doğru şekilde belirlenmesine özen göstermiştir.

¹²⁴ BOA, A. DVNSMHH.d., 41, 358/765; BOA, A. DVNSMHH.d., 41, 368/789.

¹²⁵ “Osmanlı Devleti’nde hububattan alınan avârız türü bir vergi.” bkz. Ünal, M. A. a.g.s. (2011). 525.

¹²⁶ BOA, A. DVNSMHH.d., 52, 164/414. “... o sırada arazide bulunan Ordu Başkomutanı Vezir Ferhad Paşa Babîlî’ye bir mektup göndermiş ve Hicri 6 Cemaziyelâhir 991’de (27 Haziran 1583) Erzincan kazasında meydana gelen büyük depremde şehir içi ile çevresindeki yerleşim birimlerinde ev ve çatıların yıkılıp harabeye döndüğünü ve ahalinin alanı terk etmek üzere olduğunu yazmış; (yöre yeniden gelişmeye başlayıncaya kadar) izleyen üç yıl boyunca, halkın düzensiz vergilerden muaf tutulmasını sormuştur.” bkz. Ambraseys. N. N., Finkel. C. F. a.g.e. (2006). 49.

¹²⁷ Kılıç, O. a.g.m. (1999). 671-677.

¹²⁸ Ambraseys. N. N., Finkel. C. F. a.g.e. (2006). 49.

Kamusal yapıların tamiri ve yeniden inşası sırasında gereken malzeme ve insan gücünün afet bölgelerine iletilmesini sağlayan devlet, lojistiğin düzenli bir şekilde yürütmesi için farklı bölgelerin sancakbeyi, beylerbeyi ve kadılarıyla koordineli bir şekilde hareket etmiştir. Buna rağmen sivil yapılar ile ilgili olarak deprem sonrasında neler yapıldığıyla ilgili detaylı bilgilere defterlerde rastlanmamaktadır.

Mühimme defterleri haricinde döneme dair resmi olmayan kaynaklarda da depremlerden bahsedilmektedir¹²⁹. Yine araştırma eserlerinde de resmi olmayan kaynaklar esas alınarak bahsedilen deprem olaylarına rastlanmaktadır¹³⁰. Bu depremler incelendiğinde sonuçlarının, devlet gözüyle, ciddi etkiler bırakmaması sebebiyle Mühimme defterlerinde yer bulmadığı söylenebilir. Çalışmanın konusu gereğince resmi olmayan tüm bu kaynaklara burada yer verilmemiştir. Ancak gerektiği ölçüde faydalanılmıştır.

¹²⁹ Selanikî Mustafa Efendi, 1593 yılının 6 Mayıs Çarşamba gecesi temcîd vaktinde bir deprem meydana geldiğinden ve halkın korkuyla duaya başladığından bahseder. İpşirli. M. (1989). *Tarih-i Selânikî (971-1003/1563-1595)*. (Selânikî Mustafa Efendi). I. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi. 312. Yine Selanikî Mustafa Efendi, 22 Eylül 1595 tarihinde bir deprem olduğunu ve depremin hemen ardından yağmur yağdığını anlatır. Aynı olayla ilgili şu şekilde devam eder: "... Kasaba-i Urganlu, kasaba-i Sart, kasaba-i Seyyid Ahmedlü Gedik köyi, karye-i Bostancı, karye-i Hamza Çavuş, karye-i Azizlü, karye-i Yapılı, Ilıcak suyunun çevre yanı Barcınlu köyi canibinden on dönüm yer ayrılıp, emr-i hak ile içinden bir su çıkup, minare boyı havaya kaynayup ve içinden öktüz mikdârı balıklar ayı kulağı gibi kulakları var, gözleri yok ve Gedüslü köprisine varınca Mağnisa yolundan dahi yer yarılıp bir kara katran misâli su çıkup akup gitmektedir diyü i'lâm eylediler." İpşirli. M. (1989). *Tarih-i Selânikî (1003-1008/1595-1600)*. (Selânikî Mustafa Efendi). II. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi. 513-514; Şubat ayının sonlarında pazartesi gecesi, sabaha 4 saat kala, büyük bir deprem olmuştur. İpşirli. M. *a.g.e.* (1989). II. 670-671.

¹³⁰ Ambraseys ve Finkel'den öğrenildiğine göre, 1550 yılının Ocak ayında Tebriz'de 6 gün boyunca süren bir deprem meydana gelmiştir, 10 Mayıs 1556'da Marmara Denizi'nin doğusunda, pek çok yeri harabeye çeviren bir deprem olayı görülmüştür. Yine 1557-1558 kışında Edirne'de, 1567-1569-1571-1574-1575-1577-1590-1592-1593-1597 yıllarında İstanbul'da, 1570 yılında Rodos Adası'nda, 1581 yılında Van'da, 1582 yılında Çorum'da, 1590 yılında Amasya ve çevresinde, 1598 yılında Kuzey Anadolu'nun iç kesimlerinde büyüklü küçükü depremler olduğuna dair bilgiler vardır. bkz. Ambraseys. N. N., Finkel. C. F. *a.g.e.* (2006). 41-44-45-46-47-49-50-51.

Çizelge 3.1. XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Meydana Gelen Depremler¹³¹

Defter/Hüküm Numarası	Tarih		Bölge
	Hicri	Miladi	
3/195	05 Zilkade 966	9 Ağustos 1559	Eskişehir- Mihaliç-Kirmastı
3/1657	04 Rebiülevvel 968	23 Kasım 1560	Üsküp
7/2181	18 Rebiülahir 976	10 Ekim 1568	Lazkiye/Denizli
12/615	17 Şevval 978	14 Mart 1571	Ahona/Görice
26/167-168	17 Rebiülevvel 982	7 Temmuz 1574	Silistre
31/621	08 Recep 985	21 Eylül 1577	Balıkesir
33/200	17 Ramazan 985	28 Kasım 1577	Ayamavra
35/186	29 Cemaziyelevvel 986	3 Ağustos 1578	Budin
36/248-249-250	04 Muharrem 987	3 Mart 1579	Şehrizor
40/474 ¹³²	27 Şaban 987	19 Ekim 1579	Çorum-Amasya
52/414	26 Zilkade 991	11 Aralık 1583	Erzincan

Doğal afetler içinde belki de, zaman ve yer açısından, en belirsiz olanı depremlerdir. Ne zaman ve nerede meydana geleceğini bilmek mümkün olmadığı gibi, hangi şiddette olacağını da kestirmek imkansızdır. Bu sebeple deprem öncesinde, dönemin şartlarında, herhangi bir tedbir alınması da mümkün değildir. Ancak deprem sonrasında yeniden inşa, tamirat gibi müdahalelerle yapıların onarımları ve gerekli durumlarda bölge halkına yardımlar sağlanmaktadır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti de deprem öncesinde herhangi bir tedbir alamazken, deprem sonrasında zarar gören yapılar ve zor durumda olan bölge halkı için bu tarz hizmetleri gerçekleştirmiştir. Gerek yapıların zarar görmesi gerekse yapılan yardımlar ekonomi üzerinde de bir dizi sonuçlar doğururken, ekonomik açıdan da çözümler üretilmeye çalışılmıştır¹³³.

¹³¹ 16. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen depremler defter ve hüküm numaralarına göre sıralanmıştır.

¹³² 40 Numaralı Mühimme Defteri'ndeki 9 Şubat 1580 tarihli 63 numaralı hüküm, 474 numaralı hükümde bahsi geçen depremden sonra yapılan tamiratla ilgili olduğu için tabloda yer verilmemiştir.

¹³³ Örneğin, 9 Şubat 1580 (22 Zilhicce 987)'de kayda geçmiş, Tokat Kadısı'na yazılan bir hükümde, Gümüş Madeni ve Amasya Darphanesi mukataatı mültezimi Hamza'nın şiddetli deprem sonucu çoğu kuyunun yıkıldığı, bu sebeple iltizamına kesr gerektiğini bildirdiği öğrenilmektedir. Aynı hükümde kar yağışının fazla olması sebebiyle kuyulara giden yolların kapandığı da bahsi geçen diğer önemli bir konudur. Bkz. **BOA, A. DVNSMHM.d., 41, 501/1069.**

3.3.2. Sel ve Taşkın

Toplumların uzun yıllardır uğraşmak zorunda kaldığı doğal afetlerden birisi de sel felaketleridir.

“... sel bir akarsuyun muhtelif nedenlerle yatağından taşarak çevresindeki arazilere, yerleşim yerlerine, altyapı tesislerine ve canlılara zarar vermek suretiyle etki bölgesinde normal sosyo-ekonomik faaliyeti kesintiye uğratacak şekilde bir akış büyüklüğü oluşturması olayı şeklinde ifade edilmektedir.¹³⁴” Daha yalın bir ifadeyle “... aşırı yağışlara bağlı olarak oluşan taşkın suyunun karayı kaplaması¹³⁵” olarak da tanımlanabilir.

Coğrafi yapı ve iklim koşullarıyla her zaman doğrudan bir ilgisi olduğu bilinen sel baskını ve taşkınların şiddetleri değişmekle birlikte tarihin her döneminde yeryüzünün farklı bölgelerinde meydana geldiği bilinmektedir. Bu baskınlar ve taşkınlar neticesinde nüfus ve çevre büyük zarar görmüş, ciddi ekonomik kayıplar ortaya çıkmıştır¹³⁶.

Kocaili Sancağı Beyi Mahmut Bey’e gönderilen 15 Eylül 1594 (29 Z 1002) tarihli hüküm yukarıdaki cümleyi açıklayacak türdendir. Matbah-i âmire için odun getirilen nehrin dolması ve pek çok yerinin yıkılması sebebiyle odun getirilmesinin mümkün olmadığı, tamiri için hazineden yüklü miktarda akçe lazım olduğu; bahsi geçen nehrin tamiri için adı geçen sancağın kendisine tevcih edildiği şu şekilde bildirilmiştir¹³⁷:

... lâkin eyyâm-ı şitâda sular tuğyan üzere olmağın tathîri ve ta’mîri mümkün olmayup hâlâ zamânı olmağın Tershâne-i âmirem re’îslerinden olup oğlın olan Mehmed esîrlerin ve âdemlerinle donanma-i hümayûna gidüp ve sen sefere gitmeyüp nehr-i mezbûrî ta’mîrini ve sâ’ir vâkı’ olan mühimmât mîrîyede olmak bâbında hüküm-i hümayûn recâ eyledüğün ecilden buyurdum ki: Vardukda arz eyledüğün üzere oğlın ve esîrlerin ve âdemlerini donanma-i hümayûna sefere gönderüp işbu sene-i mübâreke ve nehr-i mezbûrî ta’mîrini ve sâ’ir mühimmât-ı mîrîde ikdâm ü ihtimâm üzere olasın¹³⁸.

¹³⁴ Altun, F. *a.g.t.* (2014). 15.

¹³⁵ Gökçekuş, H., Barlas, C., Almuhsen, M., Eyni, N. *a.g.m.* (2018). 8.

¹³⁶ Gönüllü, A. R. (2010). “Osmanlı Devletinin Son Döneminde Meydana Gelen Sel Baskınları (1857-1913). *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. (28). 351-373.

¹³⁷ BOA, A. DVNSMHM.d., 72, 275/540.

¹³⁸ BOA, A. DVNSMHM.d., 72, 275/540; Şahin, Z. (2014). *72 Numaralı Mühimme Defteri (H.1002-1003) (Vr. 231-473) İnceleme-Metin*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 108-109.

Hükme göre şiddetli geçen kış mevsiminde nehrin taşması dolayısıyla temizliği ve tamirinin mümkün olmadığı, hala vakti varken tersane reislerinden oğlu Mehmet'in sefere katılıp, sancakbeyinin yerinde kalması, gerekli olan şeylerin hazineden verilmesi ve nehrin dolan yerlerinin tamir edilmesi ricasıyla bu tevcihi kabul ettiği; buna binaen teklifinin kabul gördüğü anlaşılmaktadır¹³⁹.

Sürekli yağmurlar ve eriyen karlardan oluşan, taşkın su veya su taşkını olan sel¹⁴⁰ geçtiği yerlere zarar vermektedir¹⁴¹. Bağdat Beylerbeyi'ne su taşmasından dolayı harap olan Bağdat Kalesi'nin tamiriyle ilgili gönderilen 27 Mayıs 1560 (2 N 967) tarihli hüküm önceki cümlede yer alan tanımını örneklendirmede uygun olacaktır: Bağdat Beylerbeyi merkeze mektup göndererek Bağdat Kalesi'nin bazı yerlerinin su taşkını sebebiyle harap olduğu ve tamir gerektiğini bildirmiştir. Bunun üzerine kendisine cevaben, adı geçen kalenin şu an ve önceden harap olan yerleri hangileridir, tamire ihtiyacı olan ne kadar yeri var ise tespiti yapıp, israftan kaçınılarak tamiri emredilmiştir¹⁴².

Bağdat ile ilgili olarak benzer bir hükme 3 Eylül 1570 (2 R 978) tarihinde de rastlanılmaktadır. Bağdat Beylerbeyi merkeze mektup göndererek, Dicle Nehri'nin bu sene oldukça fazla taşkın yarattığını, Bağdat'ın etrafının su ile çevrelenerek, hendeklerin su ile dolduğunu; suyu neşfederek elli arşın kadar üç yerden yıkılıp tamiri için kireç ve tuğla hazırlandığını, su tamamen neşfedildikten sonra tamire başlanarak, tamirat tamamlanınca ne kadar akçe harcadığını bildireceğini iletmiştir. Kendisine cevaben, yıkılan yerlerin acilen tamir edilmesinin önemli olduğu, gereği kadar kireç ve tuğla hazırlanarak, sağlam şekilde yapılmasına dikkat ve özen gösterilmesi; ne kadar akçe harcadığının da kayıt altına alınarak gönderilmesi bildirilmiştir¹⁴³.

Yukarıdaki durumun akıbeti “... *su tuğyanı ile kal'aların yıkılan yirleri müceddeden tamir olunub ve cümle yüz seksen iki arşun mikdârı sedolub toksan bin üç yüz toksan bir*

¹³⁹ BOA, A. DVNSMHM.d., 72, 275/540.

¹⁴⁰ “... taşkın su normalde insanlar tarafından kullanılan araziye (köy, şehir veya diğer yerleşim alanı, yollar, tarım arazileri vb.) kaplamazsa, sel değildir.” Bkz. Gökçekuş, H., Barlas, C., Almuhsen, M., Eyni, N. *a.g.m.* (2018). 8.

¹⁴¹ Gönüllü. A. R. *a.g.m.* (2010).

¹⁴² BOA, A. DVNSMHM.d., 3, 397/1189; BOA. (1993). 3 *Numaralı Mühimme Defteri (966/968 1558-1560)*. 527.

¹⁴³ BOA, A. DVNSMHM.d., 474/669.

akça sarf olunub masraf defterin irsal eylediğün...” denilerek 22 Aralık 1570 (24 B 978) tarihinde gönderilen bir hükümden öğrenilmektedir¹⁴⁴.

Dicle Nehri’nin tuğyanının yarattığı olumsuz sonuçların birkaç sene sonra bile devam ettiği hususuna 20 Ocak 1573’te (16 N 980) kayıtlara geçen bir hükümde değinilmektedir:

... Şatt-ı Dicle azîm tuğyân idüp Bağdad surunun etrâfın ihâta eyleyüp ve hendeği su ile mâl-i mal olup altı mikdâr içinde su karâr itmeğle binasının esker yerinde gedikler vâkı’ olup altmış zırâ’ mikdârı iki üç yeri yıkılup mukaddemâ Murâd Paşa ma’rifeti ile ta’mîr olunmuş iken ve hâliyâ ol sunun eserinde mütezelle olup ve kiremidleri dökülüp ve câ be-câ ba’zı yerleri yıkılup lâzım gelüp meremmâta muhtâc olmağın tahmîn-i sahîh ile beşbin filori harç lâzım olduğın ve hazret-i İmâm-ı A’zam -kuddise sirruhû-nun mezar-ı şerîfi vâkı’ olduğı kal’anun binâsı yeri şura(?) olmağla dîvârının iç ve dış yüzeyinden ekser yeri münhedim olup meremmâta muhtâc olmağın üzerine varılup bin filori tahmîn olduğın arz idüp ta’mîr olunmak bâbında icâzet recâ itdüğüm ecilden vakti ile ta’mîr ü termîm olunmasın emr idüp...¹⁴⁵

Dicle Nehri’nin şiddetle tuğyan etmesinin ardından nehir taşarak Bağdat’ın etrafı suyla çevrelenmiş ve hendek altı ay su içinde kalmıştır. Kale birçok yerinden çatlayarak altmış arşın yıkılmış, Murat Paşa tarafından tamir edilmiştir. Ancak nehirde meydana gelen sarsıntı sebebiyle kalenin kiremitleri dökülmüş, yer yer yıkılmıştır. Tamir için, en doğru tahminle, beş bin filori gerekmektedir. Yine İmam-ı Azam Hazretleri’nin mezarının bulunduğu kalenin de duvarları zarar gördüğünden, onun da tamirine bin filori lazımdır. Bu sebeple merkezden izin istenilmiştir. Bildirilen bu duruma binaen, Bağdat surlarının ve İmam-ı Azam Kalesi’nin vakit kaydetmeden tamir edilmesi, ancak adı geçen kalenin yalnızca gerekli olan yerlerinin onarılması ve gerekli olmayan yerlere para harcanmaması emredilmiştir¹⁴⁶.

Kalenin etrafındaki hendeklerin yağmur ve sel suları sebebiyle toprakla dolduğu; bu toprakların temizlenerek, bu sefer istihkam amacıyla inşasının ve siper için de sed yapılmasının önemli olduğu bildirildiğinden, 18 Ocak 1578 (9 Za 985) tarihli bir hüküm

¹⁴⁴ BOA, A. DVNSMHM.d., 14, 704/1016.

¹⁴⁵ Çelik, S. (1997). *21 Numaralı Mühimme (Tahlil-Metin)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 26.

¹⁴⁶ BOA, A. DVNSMHM.d., 21, 27/79.

gereğince, hendeği ve nehirleri kazdırarak, çalışanların paralarının hazineden verilmesinin istenildiği öğrenilmektedir¹⁴⁷.

Kalelerin tamiriyle ilgili başka bir hüküm ise 8 Kasım 1581 (11 L 989) tarihinde Basra Beylerbeyi'ne gönderilendir. Basra Vilayeti'nin otuz sekiz kalesi incelenerek su tuğyanından zarar gören bir tanesinin yeni baştan başka bir yerde inşasına ve on üç tanesinin de duvarlarının tamir edildiğine; buna ek olarak top ve tüfek ihtiyacı olanlarının eksiklerinin giderildiği ile birkaç kadirga yapıldığına dair bilgiler edinilmektedir¹⁴⁸. Basra Beylerbeyi'nin yaptığı çalışmaların takdir edilmesi muhtemelen sonbahar başında veya ortasında bölgede büyük bir tuğyan meydana gelmiş olduğunu düşündürmektedir.

“Taşkınlar düzenli olarak nehir yatağında oluşan bir doğa olayıdır.¹⁴⁹” Sürekli yağmur ve eriyen karlar dışında deprem, fırtına, heyelan gibi doğal afetler de taşkına ve dolayısıyla sel felaketine sebep olmaktadır. Defterlerde rastlanılmayan, ancak Selaniki'nin aktardığı bir olaya göre, 1563 yılının sonbaharında¹⁵⁰ “... hiçbir devrde görülmüş ve işidilmiş değil acib ve mehîb berk-i hâtîf ve sâ'ikaya âgaz eyleyüp gerdûn-ı gerdân güm güm gümleyüp âfâk inmeğe başladı¹⁵¹. Azîm furtınalar ile, bir gün ve bir gice kâmil şiddet ile¹⁵²” bir yağmur yağmış, “Halkalı Deresi'nden deryâ- misâl seyl-i revân gelüp uğradığı yerlerde bulduğu hayvân u insânı helâk eyledi. Hây u hûy ile İskender Çelebi Bağçesini ihâta eyleyüp, sarây içine girüp esâsından yıka¹⁵³” yazmıştır. Anlaşıldığı üzere şiddetli yağmur neticesinde taşan dere büyük bir sel yaratarak hayvanları ve insanları önüne katıp sürüklemiş ve helak eylemiştir. Sel bununla da kalmamış, İskender Çelebi Bahçesini basmış, saraya girmiştir¹⁵⁴.

Yukarıda bahsedildiği gibi yalnızca doğal afetlerin değil, bazen de mevsimsel şartların meydana gelen bu felaketleri tetiklediği ve buna önlem alınmaya çalışıldığı durumlar ortaya çıkmaktadır. Buradan hareketle, 29 Eylül 1574 (12 C 982) tarihli bir hükümden bahsetmek yerinde olacaktır. Buna göre, Halep'e tâbi olan Payas Kalesi yakınındaki Deliçay ve Ziyaret Çayı ırmaklarının kışın şiddetle tuğyan etmiş, tuğyan bu

¹⁴⁷ BOA, A. DVNSMHHM.d., 33, 183/364.

¹⁴⁸ BOA, A. DVNSMHHM.d., 46, 182/378.

¹⁴⁹ Kocabaş, D, N. a.g.t. (2011). 7.

¹⁵⁰ Eylül ayının sonları ve ekim ayının başları.

¹⁵¹ Yine Selaniki'nin kaydettiğine göre yetmiş defa yıldırım inmiştir. Bkz. İpşirli. M. a.g.e. (1989). I. 1.

¹⁵² İpşirli. M. a.g.e. (1989). I. 1.

¹⁵³ İpşirli. M. a.g.e. (1989). I. 1.

¹⁵⁴ Esasen olay sadece bununla sınırlı değildir.

güzergahı kullanan kişilerin canlarına ve mallarına zarar vermekte olduğundan burada bir köprü ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Köprünün yapımı için Üzeyr Kadısı tahmini olarak üç yüz altın lazım olduğunu bildirince, bilirkşi atanarak bu parayla taş ve kireçten bir köprü yapılmasına karar verilmiştir¹⁵⁵.

Doğal afet grubuna dahil olan veya olmayan herhangi bir doğa olayının başka bir doğa olayını veya doğal afeti beraberinde getirmesinin kaçınılmazlığı yukarıdaki paragraftan anlaşılmaktadır. Sel ile ilgili olarak, bu şekilde sebep sonuç ilişkisi içinde veya müstakil olarak Mühimme defterlerine girmiş olan yüz yirmi üç adet hükme rastlanılmıştır. Bunlardan doğal afet grubuna dahil edilebilecek ve sonuçları itibariyle etki alanı geniş olan toplam altmış dokuz tanesi çalışmada kullanılmıştır¹⁵⁶.

Osmanlı Devleti de sınırları içinde pek çok sel felaketiyle uğraşmak durumunda kalmıştır. Bu felaketlerin tamamı olmasa da bir kısmı, vermiş olduğu zarar ölçüsünde zaman zaman Divan'da görüşülmüş, alınacak önlemler ve yapılması gerekenlere dair bilgiler Mühimme defterlerine kaydedilmiştir.

31 Aralık 1564 (27 Ca 972) tarihli iki hüküm aynı sel felaketine dairdir. Bu hükümlerde insan gücü ihtiyacının öne çıktığı görülmektedir.

Edirne Kadısı'na gönderilen hükümde, “geçen senede vâkı‘ olan tûfân-ı seylden mahmiyye-i İstanbul'a gelen su yolları harâb olup ta‘mîr ü termîm olması¹⁵⁷” gerektiği için burada çalıştırılmak üzere bölgeden insan gücü talebinde bulunmaktadır. Edirne Kadısı'ndan idaresi altında bulunan bölgelerde, “ne mikdâr bennâ vü neccârlardan hıdmete kâdir olanları san‘atlerine lâzim olan âlât ü esbâbları ile yazup defter idüp nevrûz-ı mübârekde cem‘ u ihrâc idüp yarar âdemlerünle mahall-i me‘mûra¹⁵⁸” göndermesi ve gelmeyenlerin alınacak yoklamadan sonra bulundukları yerlerden getirilmeleri istenirken,

¹⁵⁵ BOA, A. DVNSMHH.d., 26, 240/689.

¹⁵⁶ Dipnotlarda kullanılan hükümler bu sayıya dahil değildir.

¹⁵⁷ BOA. (1995). *6 Numaralı Mühimme Defteri (972/ 1564-1565) Özet- Transkripsiyon- İndeks I* Ankara: Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü, 314.

¹⁵⁸ BOA. a.g.e. (1995). 314.

bunlardan çalışamayacak kadar güçsüz olanların ise bu kişilerden ayrılması kendisine bildirilmiştir¹⁵⁹.

İstanbul'da şiddetli sel yüzünden tahrip olan su yolunun tamiriyle alakalı olarak Mısır Beylerbeyi'ne gönderilen aynı tarihli diğer hükümde de yukarıdakine benzer şekilde insan gücü talebinde bulunulmuştur. Su yolunun kemerinin inşası için gerekli olan taş ve ağacı taşımak üzere Mısır'dan yüz elli arka hamalının bu iş için tayin edilmesi ve gönderilmesi istenilmiştir¹⁶⁰.

Hükümde Mısır Beylerbeyi'nden harap olan kısımların tamiri için gerekli olan taş ve odun gibi ağır yüklerin taşınmasında çalıştırılmak üzere yüz elli hamalın acilen gönderilmesi talep edilmektedir.

Su yolları dışında köprü¹⁶¹ ve ark gibi yapıların da zaman zaman sel felaketleri yüzünden zarar gördüğü defterlerde bulunan hükümlerden anlaşılmaktadır. Bu cümleden olarak, 19 Ağustos 1570 (17 Ra 978) tarihinde Gümülcine Kadısı'na gönderilen bir, 10 Mart 1571 (13 L 978) tarihli Gümülcine ve Kavala kadılarına gönderilen iki, 15 Mart 1571 (18 L 978) tarihli Karasu Yenicesi Kadısına gönderilen bir hüküm Karasu Yenicesi'nde bulunan Lütfi Paşa Köprüsü'nün; 19 Ağustos 1571 (27 Ra 979) tarihinde Bağdat Beylerbeyi'ne gönderilen bir hüküm ise Düceyl arkının sel felaketi yüzünden harap olduğuna dair bilgi vermektedir.

¹⁵⁹ Hükümün birer sureti Üsküp, Siroz, Selanik, İnöz, Gelibolu ve Ferecik kadılarına da gönderilmiştir. **BOA, A. DVNSMHH.d., 6, 258/548.**

¹⁶⁰ **BOA, A. DVNSMHH.d., 6, 261/555; BOA. a.g.md. (1995). 318.**

¹⁶¹ Köprüler özellikle sefer ve harp zamanlarında yüksek derecede önem arz etmektedir. Askerin geçişi ve lojistiğin temini için pratik şekilde köprü kurulması, kurulan köprünün sağlam olması seferlerin gidişatını etkileyecek kadar önemlidir. Bu sebeple suların taşma durumu, nehirlerin tuğyanı ve bunlara yağmurun etkisi gibi tüm detaylar titizlikle incelenmektedir. Çünkü tüm bu etkenler sefer süresini ve güzergahlarını da etkilemektedir. Doğal afet grubunda değerlendirilemeyeceği için burada söz edilmesi yerinde olan Zigetvar Seferi'ni örnek göstermek uygun olacaktır. 1566 (973) yılında gerçekleşen seferle ilgili 5 Numaralı Mühimme Defteri'nde art arda gelen hükümlerin çoğu da bahsi geçen konuyla ilgidir. Köprüler kurulmadan önce nehirlerin taşıp taşmadığının araştırılması, taşkın var ve kurulum mümkün değil ise köprü inşası için alternatif mahaller belirlenmesi gibi durumlarının hepsi defterde yer almaktadır. Bkz. **BOA, A. DVNSMHH.d., 5, 568/1567; BOA, A. DVNSMHH.d., 5, 626/1747; BOA, A. DVNSMHH.d., 5, 637/1784; BOA, A. DVNSMHH.d., 5, 638/1788; MD 5, 641-642/1797; BOA, A. DVNSMHH.d., 5, 642/1798; BOA, A. DVNSMHH.d., 5, 658/1845-1846.** Burada gösterilen hükümler, çalışma konusu dışında olması sebebiyle, bahsedilen konuyla ilgili bütün hükümler değildir. Daha detaylı olarak 5 Numaralı Mühimme Defteri'ni incelemek yerinde olacaktır.

Karasu Yenicesi kazasındaki Lutfi Paşa Köprüsü'ne dair 1570 yılına ait ilk hüküm; Karasu Yenicesi Kadısı'nın merkeze gönderdiği mektuba binaendir. Karasu Nehri'ne¹⁶² Sultan Murat Han zamanında gemiciler tayin edildiği; daha sonra Karasu üzerinde Lutfi Paşa Köprüsü'nün inşa edilerek, tayin edilen gemicilerin bazılarının gemici, bazılarının ise köprücü olarak kaydedilerek, yeniden yazıldığı ifade edilmektedir. Ardından bahsi geçen taifeden yüz yirmi bir kişinin köprücü kaydolduğu ve adı geçen köprünün nehrin tuğyanı ile harap olması sebebiyle defterde kayıtlı olanlardan yirmi köprücü talep edildiği bildirilmiştir. Yine aynı hükümden devamla, Kavala tarafına da sed gerektiği, nehrin tuğyan etme ihtimalinin olduğu, ancak kayıtlı kişilerin hizmete güçleri olmadığını bahane ettiklerini bildirdiklerinden Sinan Çavuş'a, adı geçen köprüye köprücü kaydolanlara eskiden beri olduğu üzere hizmeti aynen devam ettirmesi, bahaneye meydan vermemesi; muhalefet edenleri ve ayak direyenleri Kavala Kaptanı Abdülcebbar'a göndererek küreğe koyulması emredilmiştir¹⁶³.

Karasu Yenicesi ile ilgili diğer üç hükme bakılacak olursa, köprünün "iki gözün seyl aldığı"¹⁶⁴ bildirmekle, köprünün tamamen yıkıldığına dair haberler geldiği, bunun doğruluğunun tespiti için gerekli araştırmanın yapılarak sadece iki gözünü mü sel almış yoksa gerçekten tamamı mı yıkılmış ayrıntılı olarak iletilmesini¹⁶⁵; yeniden yapılması gerekiyorsa hangi bölgeye yapılmasının uygun olacağını ve ne kadar masraf gerekeceğini¹⁶⁶; köprü için muaf edilen reaya ve neccarın getirtilip, İskite köyünden Yekte isimli zimmi bir kişiye enser¹⁶⁷ kestirerek köprünün tamir edilmesini anlatmaktadır¹⁶⁸.

¹⁶² 17 Ağustos 1574 (28 R 982) tarihli bir hüküm, Karasu Nehri'ndeki sel felaketlerinin dönemsel bir rutin içerisinde gerçekleştiğine işaret etmektedir. Siroz Kadısı'na gönderilen hükümde; Siroz'da top araba beygirlerinin masrafına emin olan Ferruh ile üç katibi, üç bölükbaşı ve çayır korucuları her sene miri çayıruları basan Karasu Nehri çekilince biçilmekte olan güz otunun bu sene saz bitmesinden dolayı hasıl olmadığını bildirmişlerdir. Buna binaen kendilerine, her sene nasıl ot biçiliyorsa bu sene de o şekilde biçitilerek saklatılması iletilmiştir. Bkz. *BOA, A. DVNSMHH.d., 26, 156/411.*

¹⁶³ *BOA, A. DVNSMHH.d., 14, 279/400.*

¹⁶⁴ *BOA, A. DVNSMHH.d., 14, 1110-1111/1635.*

¹⁶⁵ *BOA, A. DVNSMHH.d., 12, 72/161.*

¹⁶⁶ BOA. (1996). *12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/ 1570-1572) Özet- Transkripsiyon- İndeks I.* 149.

¹⁶⁷ Köşeli, büyük çivi.

¹⁶⁸ *BOA, A. DVNSMHH.d., 14, 1110/1634*; Bahsi geçen köprüyle ilgili sıkıntılar bu kadar değildir. 7 Ocak 1571 (10 Ş 978) tarihli bir hükümde nehir üzerindeki köprüye yakın değirmenler kurulduğu ve bunların köprüye zarar verildiği; bu sebeple durumun araştırılması ve eğer doğruysa değirmenlerin kaldırılması, değirmenleri yapanların isimlerinin bildirilerek, köprünün güvenilir muhafızlara emanet edilmesine dair bir emir vardır. Bkz. *MD 14 716/1033*; İnternet: Eren, H., Türe, İ. (2017). *Mühimme Defterlerinde Gümülcine (1-73 Defterler): Başbakanlık Osmanlı Arşivi Divan-ı Hümayun Sicillatı Mühimme Defterleri (1-73).* 73-74.

https://books.google.com.tr/books?id=BIODwAAQBAJ&dq=%C3%BCslub-%C4%B1+sab%C4%B1k+nedir&hl=tr&source=gbs_navlinks_s adresinden 23.11.2019'da alınmıştır. Yine,

Demirhisar köylülerinin Karasu Nehri'nin taşması sonucu yaşadıkları sıkıntı 13 Ağustos 1573 (14 R 981) tarihli bir hükümden öğrenilmektedir¹⁶⁹:

...kaza-i Temurhisar muzafatından esbak ve istidlal vâride ile Otas ve Baraklı nâm kurra ahâlisi gelüp Robel nâm derbentden cari olan karasu nehr-i azim olub sene-i sâbıkâ da tuğyan-ı azim etdikde atali yarub harklar hadis olup bir defa' dahi tuğyan iderse mezra' ovamızı ve çayırlarımızı ve bağlarımızı ve evlerimizi ve tavarlarımızı bi't-tamam helak itmek mukarrerdir eğer kurra-i mezbûre ahâlisi bu sene zararı defa'ate mu'âvenet etmezlerse asla kuralara mecali olmayup firarımız muhakkaktır didüklerin arz eylemişsin...¹⁷⁰

Yukarıda bir kısmı alınmış olan hükümden hareketle, Demirhisar'a bağlı Otas ve Baraklı köylerinin sakinleri Robel adlı derbentten geçen Karasu Nehri'nin bu sene şiddetle taşarak hem kendi çevresinde yarımalar oluşturduğu hem de eğer temizlenmezse bir kez daha taşığında ovaları, çayırları, bağları, evleri ve davarları helak edeceği, köylerin sakinlerinin bunu kaldıramayacağı ve bölgeden ayrılacakları anlaşılmaktadır. Duruma binaen, Demirhisar kadılarının adı geçen nehre bizzat giderek olayı yerinde incelemeleri ve yapılması gerekenlerle ilgili olarak merkeze bilgi vermeleri istenilmiştir.

“Bağdad maa Şehrizer¹⁷¹”da bulunan Düceyl arkının şiddetli sel yüzünden harap olmasıyla ilgili olarak Bağdat Beylerbeyi'ne yazılan 25 Temmuz 1571 (2 Ra 979) tarihli hükümden Düceyl arkının tamirinde istihdam olunmak üzere işçi toplanması istenildiği, ancak bazılarının buna karşı çıktığı anlaşılmaktadır. Hükümün devamında işçi vermeyenlerden cerime alınmayıp bu kişilere hadleri bildirilmezse düzenin bozulacağı ifade edilirken, bir süre çalışarak daha sonra devam etmeyenlerden bir buçuk, hiç gelmeyenlerden ise ikişer altın alınması talep edilmiştir. Ancak Şehrizer'da ve buranın yaylağında bulunan Cemmasat taifesinden bu talep edildiğinde Şehrizer Beylerbey'i “bu tâyife toprağımızda mütemekkindür” diyerek engel olmuştur. Yine bahsi geçen taife kendi akçeleriyle miri baruthane için kelek ve odun getirmek istediğinde de beylerbeyi engel

Karasu Nehri üzerindeki köprü'nün harap olduğu ve tamirinin gerektiğine, bahsi geçen değirmenlerin köprüye zarar verdiğine dair 19 Mart 1571 (22 L 978) tarihli bir hüküm de **BOA, A. DVNSMHH.d., 14, 1123/1653**'te yer almaktadır.

¹⁶⁹ **BOA, A. DVNSMHH.d., 22, 226/433**; Aynı bölgeyle ilgili olarak yaklaşık 4 sene sonra kayıt altına alınmış 8 Haziran 1577 (8 R 985) tarihli hükme göre, Karasu Nehri'nin hassa çayırlarına zarar vermemesi için imece usulüyle köy halkına sed yaptırmaları bildirilmiştir. Bkz. **BOA, A. DVNSMHH.d., 30, 317/732**.

¹⁷⁰ Altı, A. (2013). **22 Numaralı Mühimme Defteri'nin (H.981-1573) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (s. 215-351)**. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 40.

¹⁷¹ Sezen. T. (2017). **Osmanlı Yer Adları** (Genişletilmiş İkinci Baskı). Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 232.

olmuştur¹⁷². Hemen ardından aynı konuyla alakalı olarak 30 Temmuz 1571 (7 Ra 979) tarihinde Bağdat Beylerbeyi'nin kethüdasına verilerek, Şehrizar Beylerbeyi'ne gönderilen hükümde ise, Bağdat Beylerbeyi Murat'ın mektup göndererek, Cemmâsât taifesinden miri baruthaneye kelek ve odun getirtmek için akçe ve bir reis gönderildiği, Şehrizar Beylerbeyi'nin de “Şehrizar toprağındadır¹⁷³” diyerek engel olduğunun bildirildiği ifade edilmiştir¹⁷⁴. Buna göre, Cemmâsât taifesinden miri baruthaneye kelek ve odun getirilmesi işiyle alakalı olarak Şehrizar Beylerbeyi'nin Bağdat Beylerbeyi'ne güçlük çıkarmayarak yardımcı olması istenilmiştir.

Sel felaketleri neticesinde insan gücüne ihtiyacın her zaman devam ettiği bilinmekle birlikte, bu insan gücü gerekli durumlarda askeri teşkilat içerisinde de temin edilebiliyordu¹⁷⁵. 28 Temmuz 1565 (29 Z 972) tarihli bir hükümde bu durumun örneği görülmektedir. Saruhan Yayaları Beyi Mehmet Bey'e gönderilen hükümde, “ikinci nevbetlü yayaları Mağnisa'da seylden harâb olan seddün ta'mîrine ta'yîn olup¹⁷⁶”, kendisinin ise Tersane-i Âmire hizmetinde kalması bildirilmiştir¹⁷⁷.

“Osmanlı dönemi belgelerinde sel baskını kelimesi yerine, Arapça seyl kökünden gelen seylâb, su taşkını manasında da tuğyan ve feyezan kelimeleri kullanılmıştır. Ayrıca bu belgelerde nadir olarak su baskını tabiri de yer almıştır.¹⁷⁸” Mühimme defterlerinde de sel ile ilgili hükümler incelediğinde seyl, su taşkını, tuğyan ifadeleriyle kayıt altına alındığı görülür. Bu sebeple, defterlerde tespiti yapılan su taşkını, su basması, tuğyan, nehir dolması ve taşması, kar ve yağmur sularının erimesi gibi ifadelerin yer aldığı hükümler de bu başlık altında değerlendirmeye tâbi tutulmaktadır. Yine şiddetli ve sürekli yağmurların da taşkına sebep olduğuna dair hükümlere de burada yer verilmiştir. Ancak yağmurun sele veya taşkına sebep olmadığı durumlar ile insan etkisiyle veya mevsiminde doğal şekilde

¹⁷² BOA, A. DVNSMHH.d., 12, 465-466/893; BOA. (1996). *12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/1570-1572) Özet- Transkripsiyon- İndeks II* Ankara: Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü, 109.

¹⁷³ BOA. a.g.e. (1996). 110.

¹⁷⁴ BOA, A. DVNSMHH.d., 12, 466/894.

¹⁷⁵ Bazen bu gücün yanlış yönlendirilerek, iş gücünün çeşitli şekillerde engellenmeye kalkışıldığı hükümler de bulunmaktadır. Örneğin; aynı bölgeye dair 11 Temmuz 1577 (24 R 985)'de karşılaşılan bir hükümden Liva Piyadeleri Beyi Kasım'ın merkeze mektup göndererek Tarhala Nahiyesi'nde bulunan Molla Cahel ve Hacı Arap gibi kişilerin piyadeleri hizmetten kurtarma düşüncesiyle kışkırttıkları ve Gediz Nehri'nin taşarak çiftliklerini su aldığı bahanesiyle Manisa Kadısı'ndan arz talep ettikleri öğrenilmekle birlikte; güherçile hizmeti için piyadeleri götürmeye gelen yaya başlara ve mukaddemlere savaş aletleriyle karşı koydukları öğrenilmektedir. Bkz. BOA, A. DVNSMHH.d., 31, 8/21.

¹⁷⁶ BOA. (1995). *6 Numaralı Mühimme Defteri (972/ 1564-1565) Özet- Transkripsiyon- İndeks II* Ankara: Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü, 358.

¹⁷⁷ BOA, A. DVNSMHH.d., 6, 671/1478.

¹⁷⁸ Gönüllü. A. R. a.g.m. (2010). 351-373.

gerçekleşmiş olan her olay, içeriğinde önceki cümlede yer alan ifadeler geçse dahi, değerlendirmeye tâbi tutulmamıştır¹⁷⁹. Buna rağmen çok geniş çaplı olmasa da çevreye maddi ve manevi zararı dokunan ve konuyla bağlantısı olduğu düşünülen olaylara değinilmiştir. Bu cümleden olarak, 30 Mart 1572 (15 Za 979) tarihinde kayda geçmiş bir hükümden bahsetmek yerinde olacaktır. Uzunköprü olarak bilinen miri çayırların kenarına denk gelen Şah Kulu vakıf değirmeni ile Mehmet Paşa'nın kızı Kamer Hatun'un ve iki değirmenin arasında kalan hark dolarak taşmış ve çayıra zarar vermiştir. Şah Kulu hayatta iken harkı temizletmiştir, fakat şimdi mütevellisi bakmadığı için eski kullanıma cevaben yazılmış olduğundan, mîrî çayırdaki meydana gelen zararın şeran kime lazım ise onun tarafından giderilmesi bildirilmiştir¹⁸⁰. Anlaşılabileceği üzere, meydana gelen olay bir doğal afete sebep olmamış, ancak hem devlet hem de vakıf mallarına zarar verdiği için ekonomik yönlü etkiler yaratmıştır¹⁸¹.

Herhangi bir doğal afete sebep olmayarak devleti çok yönlü etkileyebilme ihtimali olan başka bir hükmün de 25 Eylül 1574 (8 C 982) tarihinde kayıtlara geçtiği

¹⁷⁹ Edirne Kadısına gönderilen 2 Ekim 1565) tarihli bir hüküm Arda ve Meriç Nehri kenarındaki bahçe sahiplerinin bahçelerini genişletmek için nehrin yatağını değiştirmeleri sonucunda nehir yatağının yolu bozulmuş ve köprü ayakları tahrip olmuştur. Ancak bu durum, doğal afet kapsamında sayılabilecek bir felakete sebep olmamıştır. Hükümde, nehir yatağının geri eski haline döndürülmesi, gerekli tedbirlerin alınarak tehlikelerden korunması ve bahçe sahiplerine de bir daha bu tarz işler yapmamaları için gerekli tenbihlerde bulunulması istenilmiştir. Bkz. *BOA, A. DVNSMHH.d., 5, 134/314*; BOA (1994). *5 Numaralı Mühimme Defteri (973/ 1565-1566) Özet- ve İndeks* Ankara: Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü, 57; Kılıç, O. *a.g.m.* (2001). 793-820. 8 Mart 1568 (9 Ramazan 975) tarihinde Edirne Kadısı'na ve Bostancıbaşı Hızır'a gönderilen hüküm de aynı bölgedeki aynı soruna ve sorunun çözümüne yöneliktir. "*Nehr-i Arda ve Meriç üzerinde mîrî cânibinden binâ olunan cisr-i cedidün başında şimâl cânibinde nehr-i Arda kenârında vâkı' olan birkaç bâğçe sâhibleri bâğçelerin tevsi' için kenârına mezbele döküp söğüd budakları dikmekle nehr-i mezbûr kadimî mecrâsından çıkup köprü başında Karaağaç nâm karyeye toğrı giden tarik-ı âmm üzere cârî olmağla mezkûr yolu yıkup bi'l-külliyeye mürûr munkatı' olmağın bi'z-zarûrî âhar yirden tarik-ı cedid vaz' olunmuşdur ve hâlâ; "Sunun meyli muttasıl köprü başın alup harâb itmek üzredür."* Diyerek bahçe sahiplerinin bahçelerini genişletmek nehir kenarına mezbele döküp söğütler dikerek nehrin yatağını daraltmış ve yatağından çıkıp etrafa zarar vermesine sebep olmuşlardır. Bu sebeple nehrin yatağının eski haline gelmesi ve yatağında akması için gereken tedbirlerin hükme göre alınması bildirilmiştir. Bkz. *BOA, A. DVNSMHH.d., 7, 355/1030*; BOA. (1998). *7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569) <Özet-Transkripsiyon- İndeks> I. 511-512*. Bir başka örnek ise 22 Aralık 1578 (22 Şevval 986) tarihli hükümdür. Buna göre, Meriç Nehri yatağında söğütler bittiği ve tuğyanlar sebebiyle gelen kumların adalar oluşturduğu; buradaki köprüye gelen suyun üst tarafındaki yataklardan aktığı ve bu sebeple köprü'nün kullanılamaz hale gelmek üzere olduğu bildirilmiş; buna binaen, gerekli incelemelerin yapılarak dolan yerlerin ayıklanması ve yapılan yatakların seddi uygunsa masrafının ne olacağının tahminen iletilmesi istenilmektedir. Bkz. *BOA, A. DVNSMHH.d., 35, 406/1040*.

¹⁸⁰ *BOA, A. DVNSMHH.d., 16, 125/246*.

¹⁸¹ Ekonomik yönlü etkiler yaratma ihtimali kaçınılmaz olan, ancak herhangi bir doğal afete sebep olmayan bir olay da 8 Kasım 1579 (18 N 987) tarihli hükümde görülmektedir. Menderes Nehri'nin, Bozdoğan Kazası'na bağlı Kalbeyli Köyünde bulunan Seyfeli timar arazisi ile köşk hasları denilen hasların tam ortasında tuğyanı sonucunda nehrin yatağı yer değiştirerek araziler birbirine karışmıştır. Timar arazisinin bir kısmı nehrin diğer tarafında kalmış ve has eminleri bu araziye zapt etmiştir. Merkezden gelen hüküm, bu durumun araştırılarak, doğru ise has eminlerinin bu duruma müdahalesinin engellenmesi yönündedir. Bkz. *BOA, A. DVNSMHH.d., 41, 149/333*.

görülmektedir. Semendre Beyi Muharrem Bey'e gönderilen bu hükümden limanların da taşkınlardan bazı dönemlerde zarar gördüğü anlaşılmaktadır. Tuna ve Sava nehirlerinin tuğyanı sebebiyle kumla dolan Belgrad Limanı'nda temizlik çalışmalarının olduğu ve bu temizlik çalışmasına devam edilmesinin istenildiği anlaşılmaktadır¹⁸².

Ticaret, ulaşım, taşıma, güvenlik, askeri sevkiyat ve denizlerde kontrol sağlama gibi çok fonksiyonlu bir yapıya sahip olan limanlara hakim olma düşüncesi yüzyıllardır devletler için oldukça cazip bir fikir olmuştur. Tüm devletler gibi Osmanlı Devleti için de bu fikir oldukça cazip gelmiş ve kuruluşundan itibaren denizlerde hakimiyet kurma isteğinde olmuştur. XVI. yüzyılda önemli bir deniz gücü haline gelen Osmanlı Devleti'nin bu isteğinde, "sahillerden gelebilecek tehditleri bertaraf ederek güvenliği koruma düşüncesinin yanı sıra, limanlar arasındaki ulaşım trafiğini kontrol ederek siyasi ve iktisadi faaliyetlerin akışını sağlama alma düşüncesi" oldukça etkili olmuştur¹⁸³. Buradan hareketle, Belgrad Limanı'nın da taşıdığı önemi düşünerek, taşkın sonucu oluşan zararın ciddiyetle giderilerek, limanın olağan akışına dönmesi sağlanmaya çalışılmış olmalıdır.

Su taşkınları ve şiddetini artırdığında sel felaketi, göçe sebebiyet verebilir. Bunun örneğine 2 Mayıs 1568 (5 Za 975)¹⁸⁴ tarihli bir hükümde rastlanılmaktadır:

... "Üsküdar Imâreti evkâfından kazâ-i mezbûra tâbi' Podurum nâm karye kurbinde sâbıkâ havâss-ı hümayûndan Kâdiçayırı dimekle ma'rûf karye olup İncekara nâm nehir tuğyân idüp karye-i mezbûreden akup etrafa göller eylemek ile re'âyâsı firâr idüp müddet-i medîd amelden kalup ba'dehû nehr-i mezbûr bir cânibe dahı müteveccih olup göllerden su çekilüp zikrolunan Podurum kurbinde olmağla vakf-ı mezbûr re'âyâsı baltalarıyla ormanın açup zirâ'at idüp mezra'aları kurbine varup üç mahalle olup ve andan gayri sipâhî tîmârından Ovalar nâm karyenün ba'zı yirlerin nehr-i mezbûr basup re'âyâsı vakf-ı merkûm sınırına zirâ'at itmeğin nizâ' u cidâlden hâlî olmayup bu zikrolunan Kâdiçayırı yiri ve Ovalar nâm karye alınıp yirine vakf

¹⁸² BOA, A. DVNSMHH.d., 26, 233/668.

¹⁸³ İnternet: Aygün, N. (2008). "XIX. Yüzyıl Başlarında İstanbul Merkezli Osmanlı Deniz Taşımacılığı". *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*. 23(23). 53-84. Web: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1156/13600.pdf> adresinden 21 Kasım 2019'da alınmıştır.

¹⁸⁴ Araştırma sırasında bununla ilgili olarak dört farklı tarihle karşılaşılmıştır. Orijinal hükümde tespit edilen tarih 5 Za 975'tir. Bkz. BOA, A. DVNSMHH.d., 7, 466/1344; Arşivden temin edilen hüküm özetlerinde tarih 3 Za 975 olarak kayıt altına alınmıştır. Bkz. DVNSMHH.d. 7, hüküm 1344. Orhan Kılıç, makalesinde tarihi 9 Za 975 olarak vermektedir. Bkz. Kılıç, O. a.g.m. (2001). 793-820; Zafer Karademir makalesinde 4 Za 975 olarak gösterilmiştir. Bkz. Karademir, Z. (2013). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Darlık Ekonomisi ve Kıtıklar (1560-1660)*, Doktora Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 51. Çalışmada, orijinal hükümden tespit edilen 5 Za 975 tarihi esas alınmıştır.

karyeden virilüp istibdâl olunmaya, vakfa küllî zarar müterettib olmak mukarrerdür."¹⁸⁵.

Vilayet katibi Mustafa'ya gönderilen bu hükme göre, Karaferye'deki İncekara Nehri taşarak Kadiçayı ve Ovalar köylerine zarar vermiştir. Bunun sonucunda Kadiçayı halkı, Üsküdar İmareti evkafından olan Podurum yakınlarındaki ormanın ağaçlarını keserek kendilerine tarım alanları açmış, burada üç mahallelik bir yerleşim alanı oluşturmuştur. Hatta sipahi timarına dahil olan Ovalar Köyü de nehir taşması sonucunda adı geçen vakıf alanı sınırına dayanmıştır. Karaferye Kadısı'nın bu durumun çevreye zarar verdiğini bildirmesi üzerine merkezden cevap göre eğer miri arazilere ve vakıf arazilerine zararı olmayacak ise, adı geçen köylerin vakıf köylerle değiştirilmesi istenilmiştir. Bahsi geçen iki köyün halkının, bu şekilde kontrolsüz göç ettiği ve ormanlık bir araziye izinsiz işgal ettiği, ardından da ağaçları keserek kendilerine yeni bir yerleşim yeri oluşturduğu düşünülürse, böyle bir göçün toplumsal açıdan huzursuzluk getirmemesi ve çevreye zarar vermemesi imkansızdır.

Zigetvar Sancağı Beyi'ne gönderilen 17 Kasım 1579 (27 N 987) tarihiyle kayıtlı bir hükümde Drava Nehri kenarındaki Barkan-ı Barça'nın, nehir taşığında sular altında kaldığı ve bu sebeple başka bir yere kurulmasına; halkın Barça içinde ikametlerine dair bilgi vardır¹⁸⁶.

Bazen eş zamanlı gerçekleşen bazı doğa olayları bir araya geldiğinde felaket zinciri oluşturabilmektedir. Bunun en açık örneklerinden birisi Avlonya Beyi'ne ve Arnavud Belgradı Kadısı'na gönderilen 26 Mayıs 1572 (13 M 980) tarihli hükümdür.

... kasaba-i Belgrad müslimanları ve keferesi kasaba-i mezbûre dâhilinde cârî olan Osom nâm nehr ekser-i evkâtta tuğyan idüp Alî Paşa Köprüsi'nün tarafından yetmiş zirâ' yirin yıkup harâb idüp Avlonya ve Baştine iskelelerine ve memlehalarına memerr olan tarîkun bir tarafı nehr-i mezbûr ve bir tarafı dağ olup şiddet-i bârân ile dağ oyrılup tarîkı sedd idüp hareket ü ubûra imkân olmayup...¹⁸⁷

Yukarıda bir kısmı verilen hükmünden de anlaşılacağı üzere Belgrad'ın içinden geçen Osom Nehri'nin zaman zaman tuğyan ederek, üzerindeki Ali Paşa Köprüsü'nü

¹⁸⁵ BOA, A. DVNSMHH.d., 7, 466/1344. BOA (1999). *7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/ 1567-1569) Özet- Transkripsiyon- İndeks II* Ankara: Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü, 87.

¹⁸⁶ BOA, A. DVNSMHH.d., 40, 286/656.

¹⁸⁷ Bostancı, M. H. (2002). *19 Numaralı Mühimme (Tahlil-Metin)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 43-44.

yetmiş arşın miktarı yıkıp, harap ederek; Avlonya ve Baştine İskelelerine ve memlehalara giden yolun bir tarafının nehir, diğer tarafının ise dağ olduğu ve şiddetli yağmurun ardından gelen heyelan sebebiyle dağın çökerek yolu kapadığı belirtilmiştir¹⁸⁸. Meydana gelen felaketten dolayı askerin ve halkın bu yolu kullanamaz hâle gelmesi yanında zahire sıkıntısı da yaşanmaya başlamıştır. Hükümün devamında bölgedeki Hristiyan halkın yaşanan bu sıkıntılar karşısında bazı tedbirler alma yoluna gittiği anlaşılmaktadır. Buna göre, Hristiyan halktan yüz elli kişinin tekâlif-i örfiyye ve avâriz-ı dîvâniyyeden muaf olmak şartıyla köprünün ve yolun tamirini kendi imkanları ile sorumluluklarına aldıkları bildirilmiştir. Merkez bu kişilerin deftere kaydedilerek defterin merkeze gönderilmesini istemiştir. Hemen ardından ise yüz elli kişinin bu işe yeterli gelmeyeceği, bundan sonra köprü harap oldukça ve yol kapandıkça tamir etmeleri koşuluyla aynı şartlarda yüz elli kişinin daha bu deftere kaydedilip, kaydedilen kişilerin isimlerinin de gönderilmesi bildirilmiştir¹⁸⁹.

Vergi muafiyetinin sağlanarak, halkın hizmete tayin olmasıyla ilgili başka bir durum da 9 Ağustos 1578 (5 C 986) tarihinde Bosna Beyi'ne ve Olova Kadısı'na gönderilen hükümde görülmektedir. Buna göre, Olova'ya bağlı Ferce köyü yakınında bulunan Sputcanica Nehri'nin bazı zamanlarda taşarak Budin, Belgrad ve İzvornik şehirlerinin bağlantı noktası olan üzerindeki köprüyü yıktığı, bu sebeple buradan gelip geçen yolcuların ciddi zorluklar yaşadığı, hatta ölümlerin bile görüldüğü merkeze iletildiğinden, merkez “köprüye ihtiyaç olup zarûret var ise karye-i mezbûre halkı köprüye getürdüp lâzım geldiğini termîm etmek şartıyla sâir köprücüler gibi tekâlif-i ‘örfiyyeden mu’âf olmalarının” kabul edildiğini bildirmektedir¹⁹⁰.

“... karyeleri kurbinde cârî olan nehr ekser zamânda tuğyan idüp¹⁹¹” taşıdığını söyleyen Prevadi Kazası'na bağlı Bristmiçi Köyü halkının merâmı 24 Ekim 1568 (3 Ca 976) tarihli hükümden öğrenilmektedir. Köy halkı, zaman zaman taşan bu nehrin üzerine bir köprü yaparak tamirini kendi sorumlulukları altına almayı taahhüt etmektedir. Bu teklifleri kabul gören köy halkına köprüyü yapmaları için izin verilmiştir¹⁹².

¹⁸⁸ BOA, A. DVNSMHH.d., 19, 14/40.

¹⁸⁹ Kılıç, O. a.g.m. (2001). 793-820.

¹⁹⁰ BOA, A. DVNSMHH.d., 35, 130/333; Kılıç, O. a.g.m. (2001). 793-820.

¹⁹¹ BOA. (1999). 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/ 1567-1569) Özet- Transkripsiyon- İndeks III. 277.

¹⁹² BOA, A. DVNSMHH.d., 7, 916/2510.

18 Ekim 1576 (25 B 984) tarihli bir kayıta “*Mihalçık kurbunda tarîki ‘amm üzerinde Kütahya suyu tuğyan idüp köprüyi harâb idüp ayende vü revende mürurdan ‘âciz olup Düğünözi köyü halkının ‘avâriz-ı dîvâniyye ile şab ve pirinçden muaf olmak kaydıyla köprüyü kendi taraflarından yapmayı taahhüt ettiklerini bildirmiştir.*¹⁹³” Mihalıççık Kadısı’nın mektubuna cevaben bahsi geçen köprüyü bizzat gidip yerinde tetkik ederek, köprünün gerçekte harap olma sebebini ve köy halkının tamir edip etmediğini öğrenip bildirilmesi emredilmiştir¹⁹⁴.

Doğal afetlerin meydana geldiği dönemlerde yukarıdaki gibi özel koşullar sağlanarak halkın, zarar gören yapıların tamirini üstlenmeleri gibi durumlara da Mühimme defterlerinde rastlanılmaktadır. Ayrıca, bu gibi durumlarda bölge halkının sorumluluk almasının eskiden beri gelenek haline geldiği anlaşılan hükümler de bulunmaktadır. Örneğin, 2 Nisan 1573 (29 Z 980) tarihli bir hükümde Akçahisar Kadısı’na, Akçahisar’da değirmenlerde kullanılan suyun sel dolayısıyla Akçahisar’ın Yenice adlı köyünden akarak Sakarya Nehri’ne karıştığı, akarsu yatağını kapattığı ve bu suyun taşarak çevreye, özellikle tarlaların balçıkla kaplanmasına sebep olarak, büyük zarar verdiği; eskiden beri gelenek olduğu üzere “*etrâfında olan kurâ halkına tenbîh eyleyüp zikr olunan suyun mecrâsın tathîr itdürüp zararın def’ itdüresin*¹⁹⁵” diye bildirilmesi¹⁹⁶ bahsi geçen durumun en açık göstergelerindendir.

4 Eylül 1578’de (2 B 986) Çatalca Kadısı’na gönderilen hükme göre, Urmalki diye bilinen hassa çayırını sel basmış, çayırın temizlenmesi için Çatalca Kadısı’nın idaresi altındaki kazalarda bulunan köylerin halkının “*kadimden olıgeldüğü üzre*¹⁹⁷” bu işe tayin olunarak, asla ertelenmemesi ve gereği gibi temizlettirilmesi bildirilmiştir¹⁹⁸.

Kadimden gelmese bile, beşeri ve doğal etkenlerin sebep olduğu felaketlerin imece usulüyle düzeltilmeye çalışıldığı durumlar da vardır. 30 Haziran 1577 (13 R 985) tarihinde, kendisinin mektubuna cevaben, Manyas Kadısı’na gönderilen hüküm bu durumlardan bir tanesini göstermektedir. Manyas kazasından geçen Meriç Nehri’nin “*eskiden Bölük Ağaç*

¹⁹³ Kılıç, O. *a.g.m.* (2001). 793-820.

¹⁹⁴ BOA, A. DVNSMHHM.d.,28, 69/167.

¹⁹⁵ Çelik, S. *a.g.t.* (1997). 214.

¹⁹⁶ BOA, A. DVNSMHHM.d., 21, 218/521.

¹⁹⁷ Kılıç, O. *a.g.m.* (2001). 793-820.

¹⁹⁸ Hükümün birer sureti Vize ve Silivri kadılarına da gönderilmiştir. BOA, A. DVNSMHHM.d., 35, 195/488.

adlı köyün bağları yakınından Kızıl Kilisâ köyüne doğru”¹⁹⁹ bir zararı olmadan aktığı, ancak son birkaç yıldır su yolunda meydana gelen bozulmalar sebebiyle nehrin Manyas Gölü’ne akmaya başlamasından dolayı gölün taşarak yakınındaki miri sazlığa ve köylere zarar verdiği merkeze iletilmiştir. Bunun önlenmesi için Meriç Nehri etrafında bulunan köylerden halkın toplanarak bahsi geçen bölgeye gönderilmesine ve nehir yatağının imece usulüyle düzeltilmesine karar verilmiştir²⁰⁰.

29 Eylül 1578 (27 B 986) tarihinde Yoros²⁰¹ Kadısı’na yazılan hükümde, kazanın devlete ait olan Kuzu ve Irva çayırlarının hendeklerinin dolması sebebiyle sel sularının çayirlara zarar verdiği bilinmektedir. Buna göre, Yoros halkı imece usulüyle hendekleri temizlerse ve ormanlar açılırsa, hemen bitişiğinde bulunan kişilere ait çayırlar devlet hazinesi tarafından satın alınırsa çok faydalı olacağı ifade edilmiştir. Yine, buna binaen çayırların etraftaki köylülere temizlettirilmesi, yan yana olan çayırların ve eski saray olan bölgenin önündeki çayıra kimlerin ne zamandan beri sahip olduğunun belirlenerek bildirilmesi istenilmiştir²⁰². Aynı tarihli başka iki hüküm de farklı bir bölgede aynı konuya değinmektedir. Akhisar Kadısı’na yazılan bu hükümlerde, taşarak ekili alanları bozan Göksu²⁰³ ve yine taşarak reyanın mahsulüne zarar veren Gediksu Nehir harkının imece usulüyle halk tarafından temizlenmesi bildirilmiştir²⁰⁴.

2 Ocak 1591 (6 Ra 999) tarihinde Kratova ve Ilıca kadılarına gönderilen hükümde, “Devebağırda” ve “Eğridere” adlı bölgelerin selden harap olması sebebiyle, derbend köylerinden ve civar köylerden halk ile buraların temizliği ve tamirini yapmaları bildirilmiştir²⁰⁵.

Yanlış şehirleşme ve insanların buna paralel olarak çevreyi özensiz kullanmaları doğal afetlerle birleştiğinde hem yerleşim bölgelerine hem de kamusal ve sivil yapılara zarar vermektedir. 8 Haziran 1574’te (17 S 982) meydana gelen olay önceki cümleyi açıklayacak niteliktedir. 29 Haziran 1574 (9 Ra 982) tarihinde İstanbul Kadısı’na

¹⁹⁹ Kılıç, O. *a.g.m.* (2001). 793-820.

²⁰⁰ *BOA, A. DVNSMHHM.d., 30, 329/767.*

²⁰¹ 1520-1926 yılları arasında kazâ olan, 1926 yılında 2 yıl süreyle nahiye olduktan sonra, 1928 yılında yeniden kazâ olan bölgedir. 19. yüzyıla kadar “Yoros” ismiyle anılan ilçe, 19. yüzyıl itibaren “Beykoz” olarak bilinmektedir. Uzun bir süre Kocaeli’nin bir ilçesi olmuş, daha sonra İstanbul’a bağlanmıştır. Bkz. Sezen. T. *a.g.e.* (2017). 114.

²⁰² *BOA, A. DVNSMHHM.d., 35, 286/725.*

²⁰³ *BOA, A. DVNSMHHM.d., 35, 258/654.*

²⁰⁴ *BOA, A. DVNSMHHM.d., 35, 288/730.*

²⁰⁵ *BOA, A. DVNSMHHM.d., 67, 80/209.*

gönderilen hükümde bahsi geçen tarihte şiddetli bir yağmurun ardından kuvvetli bir selin meydana geldiği “... Yenibahçe’den deryaya varınca olan kârîz²⁰⁶ üzerinde ba’zı kimesneler evler yapup ve ba’zıları kârîze süprindi dolup su akmağa mâni olmağla kurbunda olan evler yapub ve ba’zıları kârîze süprindi dolub su akmağa mâni olmağla kurbunda olan evler seyl suları içinde kalub ba’zı evler yıkılıb ahâli-i mahalletta küllî hasar olduğın...²⁰⁷” şeklinde ifade edilerek, “keşfe gönderilen Dergâh-ı Mu’âllâ çavuşlarından kabl-i şer’den Mevlânâ İbrahim ve Hâssa mi’mârlarından Muslihiddin’in yaptığı incelemeler sonunda; kârizin üzerine yapılan çeşitli dükkân ve evlerin kaldırılması, bazı köprü ve kemerlerin genişletilmesi ve bazılarının kârizde yaptıkları tahribâtın ortadan kaldırılmasının gerektiği²⁰⁸” belirtilmiştir. Tüm bu işlerin vakıf ise mütevellilerine, değil ise sahiplerine yaptırılması; kârizi delerek ve süprüntülerini dökerek tıkayanlara tamir ettirilmesi ve temizlettirilmesi istenilmektedir²⁰⁹.

Kârîz taşmaları her zaman yanlış şehirleşmeyle alakalı olmamaktadır. Mevsimsel etkenler de bu taşkınlara sebep olabilmektedir. Cidde Bey’ine gönderilen hükme göre, 12 Aralık 1568’daki (22 C 976) kayıtlarda “Makâm-ı müteberrikede Bâbü’s-selâm kurbinde bir kârîz olup taşup ol etrâfı mülevves idüp tathîr olması lâzım olduğın...²¹⁰” bildirilmekle, eğer Vezir-i A’zam Mehmet Paşa’nın yaptırdığı medreseden artan kereste varsa kârizin onunla onarımının yapılması ve israftan kaçınılması istenilmiştir²¹¹. Aynı defterde yer alan 2642 numaralı hüküm, önceki cümlede yer alan hükmün aynısıdır²¹².

Eyüp’te Debbağlar Deresi üzerine halkın döktüğü süprüntülerin sel geçecek yerleri kapattığı bildirilen 19 Eylül 1583 (2 N 991) tarihiyle Haslar Kadısı’na gönderilen hükümde de herkesin döktüğü süprüntünün temizlettirilmesi ve bir daha dökmemelerinin sağlanması söylenmektedir²¹³.

²⁰⁶ Pis suların aktığı su yolu veya lağım.

²⁰⁷ BOA, A. DVNSMHH.d., 26, 49/128.

²⁰⁸ Kılıç, O. a.g.m. (2001). 793-820.

²⁰⁹ BOA, A. DVNSMHH.d., 26, 49-50/128.

²¹⁰ BOA. (1999). 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/ 1567-1569) Özet- Transkripsiyon- İndeks III. 330.

²¹¹ BOA, A. DVNSMHH.d., 7, 951/2619.

²¹² Bkz. BOA, A. DVNSMHH.d., 7, 958/2642.

²¹³ BOA, A. DVNSMHH.d., 52, 13/36. Halkın süprüntü ve mezbelesi sokaklara veya suların geçiş güzergahlarına dökerek yolları kapatmaları veya bu çöplerin sularla taşınarak dağılması sıkıntıları yalnızca İstanbul ile sınırlı değildir. 31 Numaralı Mühimme Defteri’nde yer alan, Mekke-i Mükerrreme Kadısı ve Şerifi ile Cidde Emîni’ne yazılan 744, 745 ve 858 numaralı hükümlerde sokaklara dökülen süprüntü ve mezbelelerin sel suları ile gelip Harem-i Şerif kapılarının önünü doldurduğundan ve yolların kapanması

Halkın çöplerini dökerek suyun geçiş yollarını kapatmasına dair bir başka hükme ise 5 Kasım 1590'da (7 M 999) rastlanılmaktadır. Buna göre, Üsküp'ün Kadı Müfettişi Mahallesi halkı merkeze suret-i sicil göndererek çarşı esnafının Vardar Nehri'ne mezbelelerini dökerek suyun geçiş yolunu kapattıklarını şikayette bulunmuşlardır. Merkez ise çarşı esnafına mezbelelerini nehre dökmemeleri konusunda emir göndermiştir²¹⁴.

Yukarıdaki hükümlere bakılarak, halkın bilinçsiz davranışları sonucunda su yollarının tıkanmasının çevresel ve toplumsal açıdan büyük zararlar doğurduğu düşünülürse, devletin bu konunun önüne geçme konusunda hassas olduğu söylenebilir.

Bazı yapıların inşasında sel veya su taşkınlarında çevreye zarar vermemesi için gerekli önlemlerin alınmasına ilişkin hükümlerde dikkat çekmektedir. Örneğin; Edirne Hassa harç Emni Halil Bey'e gönderilen bir hüküm duruma ilişkin aydınlatıcı bilgi vermektedir. 21 Haziran 1568 (25 Z 975) tarihli hükümde, Saray-ı Cedîd ve Atîk'te yapılması talimatı verilen dolap gibi yapılar ile sed ve bendlerin inşasıyla ilgili hususlarda gerekli çabanın gösterilmesi; "... zikrolunan hususlarda gereği gibi mücidd olup vâkı' olan sedlerün ve bendlerün ahvâlinde bir vechile ihtimâm idüp hüsn-i tedâruk ile binâ itdüresin ki, su tuğyânında bâğçeye zarar u ziyân müterettib olmalı olmaya²¹⁵" denilerek özellikle sed ve bendlerin su baskınlarında bahçeye zarar gelmeyecek şekilde düzenlenmesi istenilmiştir²¹⁶.

Bazen taşkınların yarattığı olumsuz sonuca karşı alternatifler oluşturulmaya çalışıldığı da görülmektedir. 27 Ocak 1566 (6 B 973) tarihli hükümde önceki cümleye paralel bir durum dikkat çekmektedir. Ayan Gölü'nün taşması sebebiyle gemi kerestesi taşıyan arabaların geçiş noktasında olan yolun kapandığı merkeze bildirildiğinden, merkez buna çözüm olarak daha yukarı bir yerde başka bir yol açılmasını istemiştir²¹⁷.

Ayan Gölü'nün taşmasına dair başka bir hükme de 15 Haziran 1577'de (28 Ra 985) rastlanılmaktadır. Burada bahsi geçen durum, Sapanca yakınında bulunan Ayan Gölü'nün

sebebiyle bu bölgelerin temizlenmesi gereği ile ilgili bilgi verilmektedir. Ancak bu hükümlerin doğal afet kapsamında değerlendirmeye dahil edilecek bir etkisi bulunmamaktadır. Bkz. *BOA, A. DVNSMHM.d., 31, 224-225-386/744-745-858.*

²¹⁴ *BOA, A. DVNSMHM.d., 67, 28/66.*

²¹⁵ BOA (1999). *7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/ 1567-1569) <Özet- Transkripsiyon- İndeks> II.* 204.

²¹⁶ *BOA, A. DVNSMHM.d., 7, 559/1578.*

²¹⁷ *BOA, A. DVNSMHM.d., 5, 344/905.*

ayağının darlığı sebebiyle taşarak ulaşım yolunu harap ettiğiidir. Ayrıca, gölün ayağında bazı değirmenlerin bulunduğu bilinmekle birlikte, bu değirmenlerin suya zarar verip vermediğinin araştırılması istenilmiştir²¹⁸.

Bazen de bazı yapıların inşası sonucunda ortaya çıkan zararların giderilmesi durumu gündeme gelmektedir. Bu cümleden olarak, Edirne şehrine dair üç aylık bir süre içinde art arda yazılmış beş hüküm dikkat çekmektedir²¹⁹:

Sultan Bayezid İmareti civarında “...câ-be-câ bağçeler olup girü kurbinde değirmenler dahı ihdâs olunup Serrâc-hâne Köprüsi yanında ve At Bâzârı’nda ve Kiremidlik’de mezbele dökilüp anun gibi Tunca ziyâde geldükde sunun mecrâsına mâni’ olup etrâfa yayılup nice müslimânların evlerin ve havlîların yıkup zararı vardır²²⁰” diyerek şikayette bulunulmuştur. Sonucunda, yapılan bu bahçe ve değirmenlerin kaldırılmasına, bahsi geçen bölgelere çöp döktürülmemesine karar verilmiştir²²¹.

Yukarıdaki hükmün bir benzeri 18 Mayıs 1568’te (21 Za 975) görülmektedir. Sultan Bayezid İmareti civarında sonradan yapılan “... bağçeler olup ve köprü kurbinde değirmenler ihdâs olunup ve At Bâzârı’nda ve Kiremidlik’de mezbele dökilüp ba’dehû bağçeler ve havlîlar olmağla Tunca suyu ziyâde geldükde suyun mecrâsına mâni’ olup etrâfa yayılmak ile müslimânların evlerin ve havlîların basup zarar ider²²²” diye şikayet edilmesinin üzerine, “... husûs-ı mezbûrî mi’mârlardan Mi’mâr Alî mübaşeretiyle a’yân-ı vilâyetden onat vechile teftiş idüp göresin nehr-i mezbûrun mecrâsına mâni’ olan hâdis eger bağ u bağçedür ve eger değirmenlerdür emr-i şerîf-i sâbikum muktezasınca şer’le zararların def’ u ref’ idüp muhtâc-ı arz olanı yazup bildüresin²²³” denilmiştir²²⁴. Öncekiyle benzer şekilde vuku bulan bu olayda Mimar Ali’nin ve vilayet ayanının gerekli araştırmaları yaparak zarar verme riskinin ortadan kaldırılması istenilmiştir.

²¹⁸ BOA, A. DVNSMHM.d., 30, 274/636.

²¹⁹ Hükümlerin sırasıyla tarihleri: 23 Nisan 1568 (25 L 975), 18 Mayıs 1568 (21 Za 975), son üç hüküm için 28 Haziran 1568 (3 M 976).

²²⁰ BOA (1999). 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/ 1567-1569) <Özet- Transkripsiyon- İndeks> II. 62.

²²¹ BOA, A. DVNSMHM.d., 7, 450/1298.

²²² BOA (1999). 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/ 1567-1569) <Özet- Transkripsiyon- İndeks> II. 128.

²²³ BOA (1999). 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/ 1567-1569) <Özet- Transkripsiyon- İndeks> II. 128.

²²⁴ BOA, A. DVNSMHM.d., 7, 495/1428.

28 Haziran 1568 (3 M 976) tarihinde diğer nehir taşmalarından farklı bir durum dikkati çekmektedir. Hükümün "... Meriç suyunun mecrâsı kadîmden Karaağaç cânib olup hâliyâ Yıldırım semtine dönüp Tunca ile Meriç Mihal Köprüsi'nde cem' olup ikisi tугyân itdüklerinde küll[î] su olup zararı olup..."²²⁵ bölümünden anlaşıldığı kadarıyla, Meriç Nehri'nin yatağı eskiden beri Karaağaç'ta iken, Yıldırım Semti'ne dönerek Tunca Nehri ile Mihal Köprüsü'nde birleşmiştir. Eğer iki nehir aynı anda tuğyan ederse, taşmanın boyutu büyük olacağından zarar boyutu da aynı oranda artacaktır. Çözüm olarak sunulan "... Yıldırım Mahallesi üstünde Ferruh nâm sipâhî bağçesi başında bir sed binâ olunursa şehrin zararı def' olur"²²⁶ fikrinin, gönderilen cevapta kabul bulduğu görülmektedir. Buna göre, bahsi geçen seddin inşası için kırk bin akçe tayin edilmiştir. Kırk bin akçenin yirmi bin akçesinin hazineден verilmesine, kalan yirmi bin akçesinin de bahçe sahiplerinin durumlarına göre pay edilerek tahsil edilip seddin inşasının yapılması bildirilmiştir²²⁷.

Yine aynı tarihte kayıtlara geçmiş, aynı durumu ilgilendiren iki hüküm daha bulunmaktadır. Bunlara göre, Edirne civarındaki nehirlerin mecrasına, Sultan Bayezid ve Mihal köprüleri de dahil olmak üzere, sonradan yapılan bağ, bahçe, değirmen, ev gibi yapıların ehl-i vukuf ve mühendisler tarafından araştırılarak kaldırılması uygun görülmekle birlikte, Kayserili Memi Bahçesi'nin tapusu eski ve tapu bedeli kadar kullanılmış ise bedelsiz olarak, tapusu yeni ise bedeli mutasarrıflara geri ödenerek yıktırılmasına karar verilmiş ve çöplük subaşıya o bölgeye çöp döktürülmemesi, şehirden uzak bir yere döktürülmesi tembihinde bulunulmuştur²²⁸.

Temeşvar Beylerbeyi'ne gönderilen 28 Temmuz 1578 (23 Ca 986) tarihli bir hükümde de kontrolsüz şekilde inşa edilen bazı yapıların sebep olduğu sıkıntılar yer almaktadır. Temeşvar ve Çanad Sancağı içinden geçen Maroş (?), Köröş ve Mehaş (?) nehirlerinin üzerinde değirmenler ortaya çıkmış ve eski değirmenlerin bentleri ise yükseltilmiştir. Bundan dolayı reayaya ait arazileri ve güherçile arazilerini su basmıştır. Yeni değirmenlerin kaldırılması ve eski düzende iş yapılmaya devam edilmesi, aksi

²²⁵ BOA (1999). 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/ 1567-1569) <Özet- Transkripsiyon- İndeks> II. 240.

²²⁶ BOA (1999). 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/ 1567-1569) <Özet- Transkripsiyon- İndeks> II. 240.

²²⁷ BOA, A. DVNSMHM.d., 7, 588/1654.

²²⁸ BOA, A. DVNSMHM.d., 7, 589/1655-1656; BOA (1999). 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/ 1567-1569) <Özet- Transkripsiyon- İndeks> II. 241-242.

yapılmaması istenilmiştir²²⁹. Yaklaşık bir yıl kadar sonra aynı konuyla ilgili olarak bir hüküm daha yazılmıştır. Buna göre, Maroş (?) Nehri üzerinde halihazırda üç değirmen var iken, yeni değirmenler yapılmaya ve sedler yükseltilmeye devam etmektedir. Sedlerin yükseltilmesi halka oldukça zarar verdiği belirtilmekle, sonradan yapılan değirmenlerin de zararı var ise kaldırılması bildirilmiştir²³⁰.

18 Ekim 1591 (29 Z 999) tarihindeki bir hükümden de bahsetmek gerekmektedir. Temeşvar Beylerbeyi Hasan merkeze mektup göndererek bazı ricalarda bulunmuştur ve buna binaen şu hüküm kayıtlara geçmiştir:

Kal'a-ı Canad yanından cereyan iden nehr-i Moroş üzerinde kadimden üç değirmenden gayri değirmen olmayup hala nehr-i Tise'ye varınca otuz yedi değirmen ihdas olunup bendleri suyun cereyanına mani olup ekser zamanda tuğyan üzre olup etrafa yayılıp re'âyânın ekinlerin basup kasaba-i Canad'ın civarını ihata idüp mürur ve übüruna mani olmağın iskeleler ilhak olup şaykalar ile varup zahire getürmeye muzayaka olup hadis olanlar ref' olunup zararları def' oluna diyü emr-i şerif virilüp mücebince hadis olanların bendleri yıkılıp zararları def' olunup hükm-i şer'iyye virilmiş iken haliya bendlerin sudan yukarı yapıldıkları ecilden yine zarar eyleyüp haliya ihdas olunan bendlerin ve uslub-ı sabık üzere olan seddin tamirine göre emr-i şerif virilmek ricasına arz itmeğın mukaddema virilen emr-i şerif mücebince amel olunmasın emr idüp buyurdum ki: Vardukda bu babda mukaddema emr-i şerif virilmiş ise amel ve emr-i şerif mücebince amel idüp ihdas olup şer'an zararı olanları emr-i şerif mücebince ref' eyleyesin²³¹.

Anlaşılabacağı üzere, Maroş Nehri üzerinde eskiden beri olan üç değirmen var iken, sonradan Tise Nehri'ne kadar otuz yedi değirmen daha yapılmış; bunlar suyun akışını keserek su taşkınına sebep olmuş ve hem çevreye hem de bölge halkına zarar vermiştir.

Yukarıda yer alan her iki zararda da insan etkisinin olduğu açıktır. Ancak sonuçları değerlendirildiğinde meydana geldikleri bölgede doğal afet sonucunda oluşabilecek bir felaketi yarattıkları da ortadadır.

6 Haziran 1583 (15 Ca 991) tarihli bir hükümde, Kağıthane ve Kırkçeşme su kemerlerinden bazılarının etrafındaki toprağın sele kapıldığı, buraların tekrar doldurulması için civardaki korulardan ağaç kesilmesine Yoğurtçubaşı adamlarının engel olduklarının

²²⁹ BOA, A. DVNSMHM.d., 35, 97/240.

²³⁰ 3 Mayıs 1579 (6 Ra 987). Bkz. BOA, A. DVNSMHM.d., 36, 226/597.

²³¹ BOA, A. DVNSMHM.d., 68, 60/115; Karaca, M. (1999). *68 Numaralı Mühimme Defteri (Tasnif-Traskripsiyon)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 104.

bildirildiği, bu duruma adamların müdahalesinin önüne geçilerek yeteri miktarda ağaç kestirilmesi söylenmiştir²³².

Mısır Beylerbeyi'ne, defterdara ve nazır-ı emvale²³³ değişik tarihlerde yazılan beş hüküm sel gelecek yerlere dair gerekli tedbirlerin alınmasını teşkil etmektedir. 9 Nisan 1577 (20 M 985) tarihli hükümde Mekke-i Mükerrreme'ye sel gelecek yerlerin üzerinde olan evlerin istimlak edilerek sel yatağının iki tarafı kagir duvar²³⁴ olmak için yirmi yedi bin filori²³⁵ masraf olduğunun tahmin edildiği bildirilmiş ve bu paranın Mısır Hazinesi'nden verilerek, kullanımı için de güvenilir bir kişinin emin tayin edilmesi istenilmiştir²³⁶.

Aynı konuyla ilgili olarak iki yıl sonrasına ait 1 Haziran 1579 (5 R 987) tarihli başka bir hükümde ise Mekke'nin sel gelen yerlerini yarıp kagir sedler inşa edilmesi ve bazı yıkılacak evlerin ve ribatların bedelinin verilmesi için Mısır Hazinesi'nden yirmi bin filorinin Cebele Bey'i ile Mekke'ye gönderilerek Mekke Kadısı ve Şeyh'ül-harem'ine teslim edilmesi bildirilmiştir²³⁷.

Yine, Kabe'ye sel gelecek yeri yarıp kagir duvar yapmak ve Harem-i Şerif'i genişletmek bildirimiyle yazılan 4 Mart 1580 (17 M 988) tarihli hüküm de, bahsi geçen amaçlarla ilgili olarak, halka ait evleri satın almak için güvenilir bir kişiyle Cidde Bey'i Mustafa Bey'e yirmi bin filori gönderilmesi ve bu paranın Şeyh'ül-harem Hüseyin Efendi'ye teslim edilerek evlerinin sahiplerine hakları kadarının dağıtılması istenilmiştir²³⁸.

Sonrasında, 14 Eylül 1582 (25 Ş 990)'de Medine-i Münevvere Kadısı'na, Mısır Beylerbeyi'ne ve defterdarına gönderilen hükümlerde yukarıdaki konuyla alakalı olarak bazı sıkıntıların dile getirildiği görülmektedir. Bunlardan ilkinde sel seddinin inşası için

²³² BOA, A. DVNSMHM.d., 49, 84/294.

²³³ İlk defa 1527 yılında rastlanılan ve genellikle merkezden atanan bir maliye görevlisi olan nâzır-ı emvaller, eyaletlerdeki devlet hazinesine ait gelirleri tahsil eder ve eyalet için harcama yapabiliirdi. Detaylı bilgi için bkz. İnternet: Aydın, B., Günalan, R. (2007). "XVI. Yüzyılda Osmanlı Eyalet Defterdarlıklarının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi". İnalçık, H., Erünsal, İ. E., Lowry, H. W., Emecen, F., Kreiser, K. (Neşir Heyeti). *Osmanlı Araştırmaları* XXX. İstanbul. s.145-228. Web: http://www.isam.org.tr/documents/_dosyalar/_pdfiler/osmanli_arastirmalari_dergisi/osmanli%C4%B1_sy30/2007_30_GUNALANR_AYDINB.pdf adresinden 15.11.2019'da alınmıştır.

²³⁴ Taş, tuğla veya betondan yapılmış duvar.

²³⁵ Avrupa'da ve Osmanlı Devleti'nde de kullanılan altın para.

²³⁶ BOA, A. DVNSMHM.d., 30, 5/14.

²³⁷ BOA, A. DVNSMHM.d., 36, 295/781.

²³⁸ BOA, A. DVNSMHM.d., 39, 229-230/458.

emin olarak tayin edilen müteferrika Hasan'ın bu işin ehli olmadığı, bundan dolayı yerine işin ehli olan Mehmed bin Yahya'nın tayin edilmesi bildirilmiştir²³⁹. Diğerinde ise Mekke-i Mükerreme Kadısı'nın mektup göndererek Harem-i Şerif'in tamiri ve sel seddinin yapımı için alınacak binaların bedelleri ve başka masraflar için tahmin edilen paranın gönderilmediğini bildirmiş, daha önceden verilen emir gereğince paranın tedarik edilerek gönderilmesi istemiştir²⁴⁰.

Şehirlerdeki kamusal, sivil ve vakıflara ait yapıların da su taşkınlarından etkilendiği olmaktadır. 28 Ağustos 1574'te (10 Ca 982) Edirne Kadısı'na yazılmış olan hükümde, Edirne'de bulunan Yıldırım Bayezid Camii yakınındaki Tunca Nehri yanındaki Kumluk mevkiinde yol kaldırımının yarısı tuğyanlar sebebiyle harap ve o bölgedeki binaların da tehlikede olduğu görüldüğünden; yapılan keşiflere göre nehir kenarına söğüt ağaçları dikilip aralığın taş ve çakıl ile kapatılması gerekse de bunun için yüklü miktarda paraya ihtiyaç olduğu merkeze bildirilmiştir. Cevaben, nehrin eski yatağı buldurularak, yapılan bina veya kum yığını görülürse bunların temizletilmesi emredilmiştir²⁴¹.

Manastır şehrinin ortasından geçen Dragor Nehri'nin zaman zaman taşarak çevreye zarar verdiği 15 Mayıs 1594 (24 Ş 1002) tarihinde kayda geçmiş bir hükümden öğrenilmektedir. Buna göre nehir tuğyan ederek mescit, cami, minare, değirmen gibi vakıfları harap etmiştir ve risk devam etmektedir. Bu sebeple, eskiden olduğu gibi nehir yatağının temizlettirilmesi gerekmektedir²⁴².

Manisa'da bulunan Akbaldır Çayı taşarak "...on aded çeşme ve bir mescid ve dört kârgir köprü ve iki medrese ve haylî evler harâb idüp Ayn-ı Alî Sultân Zâviyesi üzerine akup havâss-ı hümayûna küllî ziyân²⁴³" ettiği; bu tarz taşkınların ve zararların önüne geçmek için 10 Mayıs 1568 (13 Za 975) tarihinde kayıtlara geçen bir hükümde, çayın iki yanına sed yapılması gerektiği bilgisi dikkat çekmektedir. Hükümün devamında, " ... seddolmaz ise şehirde vâkı' olan câmi'-ı şerîf ü ımâret ü bîmâr-hâne taraflarına akup harâb

²³⁹ BOA, A. DVNSMHH.d., 48, 97/260.

²⁴⁰ BOA, A. DVNSMHH.d., 48, 97/261.

²⁴¹ BOA, A. DVNSMHH.d., 26, 178/485.

²⁴² BOA, A. DVNSMHH.d., 72, 230/446; Canpolat, İ. (2013). *72 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (s. 160-320)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 157.

²⁴³ BOA (1999). *7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/ 1567-1569) <Özet- Transkripsiyon- İndeks> II*. 117.

eylemesi mukarrer²⁴⁴’dir denilmiştir. Seddin yapılması için tahminen yüz elli bin akçe gerekli olduğu bildirilirken, lazım olan taş ve kirecin nereden tedarik edileceği bildirilmemiştir. Bu sebeple, taşın ve kirecin nereden temin edileceğinin bildirilmesi ve buna göre gelecek sene seddin inşasına başlanacağı kararı iletilmiştir²⁴⁵.

Trablusşam Beylerbeyi’ne gönderilen 7 Nisan 1584 (26 Ra 992) tarihli bir kayıta bölgede bulunan bir nehrin taşıdığı ve bu taşkınının köprüleri harap ettiği öğrenilmekle birlikte, köprünün kimin vakfı olduğunun ve eğer bir vakfa ait ise vakfın köprüyü tamire gücü olup olmadığının veya herhangi bir vakfa ait değil ise tamirinin ne şekilde yapılması gerektiğinin iletilmesiyle ilgili bilgiler edinilmektedir²⁴⁶.

İmarla alakalı olarak ortaya çıkan olumsuzluklar, şiddetli yağmurların yağdığı zamanlarda sel felaketlerini beraberinde getirebilmektedir. İstanbul Kadısı’na 5 Ocak 1579’da (7 Za 986) gönderilen bir hüküm, önceki cümlede anlatılmak istenileni açıklayacak düzeydedir: Belgradlı Mahallesi’ne çevre bölgelerden gelen sel sularının, menfezlerin darlığından dolayı oluşturduğu sıkıntılardan bahsetmektedir. Mahallelinin, mahalle çukurda olduğu için sellerin evlere çok zarar verdiğini bildirmeleri üzerine, Mimar Muslihiddin gönderilerek bölge tetkik edilmiş ve suların dışarı çıkacağı menfezin küçük olduğu belirlenmiş, baharda adı geçen bu menfezin genişletilmesine karar verilmiştir²⁴⁷. 30 Mart 1579 (1 S 987) tarihinde aynı konuyla alakalı olarak, aynı mahalleyi ilgilendiren başka bir hüküm daha yazılmıştır. Buna göre, Silivri ve Topkapı gibi yerlerden gelen sel sularının Belgradlı Mahallesi’ndeki sıkıntılara sebep olmaya devam ettiği, hisardaki menfezlere sığmayarak, evlere kadar ulaşmakta olduğu ve zarar verdiği aktarılmaktadır. Bu sebeple hisardaki menfezlerin genişletilmesi bildirilmektedir²⁴⁸.

29 Haziran 1574 (9 Ra 982) tarihli hükme göre, yine menfezlerin darlığıyla ilgili bir sıkıntı İstanbul Kadısı tarafından dile getirilmiştir. Yedikule Hisarı’na yakın olan Belgrad ve Samatya Kapısı Mahallesi zımmîlerinin hisardaki su menfezlerinin darlığı sebebiyle son yağın yağmur sularının mahallelerinde toplandığını ve mahallede epey büyük bir zararın olduğunu söylediklerini bildirmiştir. Buna binaen, hassa mimarlarından Muslihiddin ile

²⁴⁴ BOA (1999). 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/ 1567-1569) <Özet- Transkripsiyon- İndeks> II. 117.

²⁴⁵ BOA, A. DVNSMHH.d., 7, 486/1405.

²⁴⁶ BOA, A. DVNSMHH.d., 52, 326/866.

²⁴⁷ BOA, A. DVNSMHH.d., 36, 19/55.

²⁴⁸ BOA, A. DVNSMHH.d., 36, 150/416.

mübaşir Piri Çavuş'un bahsi geçen mahallelerde keşif yapması istenilerek, sonucunda menfezlerin ikişer buçuk arşın genişletilmesine karar verilmiştir²⁴⁹.

Aynı hükmün devamında ilgi çekici bir nokta bulunmaktadır: "... kaleden dışarıya, dışarıdan içeriye adam girip çıkmaması için menfezlerin üzerlerinin insan geçmeyecek şekilde demir ızgaralar ile kapatılması istenmiştir.²⁵⁰" Buradan anlaşılabacağına göre, imarî sıkıntıların sebep olduğu olumsuz sonuçlar ortadan kaldırılmaya çalışılırken, güvenlik açığı yaratmamak da önem arz etmektedir²⁵¹.

18 Aralık 1568 (28 C 976) tarihli Timurhisar Kadısı'na yazılan bir hüküm yine sürekli olarak meydana gelen taşkınlara karşı tedbir alınmaya çalışıldığını göstermektedir. Demirhisar'ın ortasından geçen Kuruçay'ın yağmur yağdığı zaman taşarak çevre köylerin tarlalarına ve hâssa çayırlara zarar vermemesinin önüne geçilmesi için Demirhisar ve çevre köylerdeki halktan imece usulü adam toplanarak Sibor (?) adlı köyün yakınlarında bir sed yapılması istenilmektedir²⁵².

Su basmasıyla ilgili olarak 18 Eylül 1568 (26 Ra 976) tarihinde Sadık Çelebi'ye gönderilen bir hükümde, su basması sonucu Kızıuşan Sancağı'nda tuzlaların uğradığı zarardan bahsedilmektedir. Sancakta bulunan tuzlalardan birini su aldığı diğerinin ise harap olmaya yüz tuttuğu ve bu sebeple bir miktar mahsule ihtiyaç olduğunu belirttiği mektubunun alındığına, Erzurum gönüllülerinden olan Musa adlı kişinin "... 'zikrolunan tuzlalarının cümlesi defter-i cedîde kaydolunandan yüz otuz bin akça ziyâdeye kabul

²⁴⁹ BOA, A. DVNSMHH.d., 26, 47/125.

²⁵⁰ Kılıç, O. a.g.m. (2001). 793-820.

²⁵¹ Her devlette olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nde de güvenlik, öncelik listesinin başlarında yer almaktadır. Güvenlik için öngörülmesi olmak ve stratejik davranabilmek önemlidir. 3 Mayıs 1579 (6 Ra 987) tarihinde Velika Kalesi ile ilgili yazılan bir hüküm tam da bu noktalara temas etmektedir. Velika Kalesi konumu itibarıyla tehlikeli bir yerde bulunmaktadır. Sava, Pakra, İlova ve Lonya nehirlerinin suları, adı geçen kalenin önünde birikerek şiddetli yağmurdan yükseldiği zaman, küffarın gemiyle bulunulan yakaya geçerek korunan bu bölgeye zarar verme ihtimali olduğundan; birkaç gemi ile bir kaptanın ve İçel'de ihraç olunan ulufeli askerlerden birazının bölgeye tayin olunması istenilmektedir. Bahsi geçen konu, doğal afet kapsamında olmadığından, mevsiminde gerçekleşen bir olayın sonucu olabilecek olumsuz bir durumdan bahsettiğinden, dipnotta verilmesi uygun görülmüştür. Konuyla ilgili olarak bkz. BOA, A. DVNSMHH.d., 37, 174/2061.

²⁵² BOA. (1997) 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569) <Tıpkıbasım> I. Ankara: Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü, 3; BOA. (1998). 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569) <Özet-Transkripsiyon- İndeks> I. 7.

*eyledügin' bildürmeğın*²⁵³ üzerine tuzlaların bu miktar mahsule mütehammil olup olmadığının tespit edilerek bildirilmesi istenilmiştir²⁵⁴.

Bazı felaketlerin devlet işlerini aksatarak, ekonomik açıdan çıkmazlar yarattığı da muhakkaktır. Örneğin; 27 Ekim 1579'da (6 N 987) Ankara Mukataatı Müfettişi Murtazabad Kadısı Mevlana Muslihiddin'e gönderilen hükümden anlaşıldığına göre, Beypazarı nehirlerine mültezim olan Haydar, Elcel adlı köy halkının *sel gelüb* harmanlarını harap ettiğini söyleyerek mîrî hissesi olan pirinci vermediklerini şikayet etmiş; durumun bilirkşi tarafından araştırılarak gerekenin şer' ile yapılması emredilmiştir²⁵⁵.

Ekonomik istikrarı koruma konusunda büyük bir dikkatle hareket eden ve bunun adına her türlü tedbiri gecikmeden alan Osmanlı Devleti, aynı istikrarı askeri alanda da devam ettirmeye azami özen göstermiştir. Osmanlı Devleti'nin askeri gücü, XIV. yüzyıl başlarından XVII. yüzyıl ortalarına değin dünyada hakim bir konumda olmuştur. Devlet bu hakimiyeti koruma ve ordusuna kendi içerisinde yetebilme konularına ciddi şekilde önem vermektedir. Yapılanma içinde kendine yetebilmeyi yalnızca insan gücü olarak düşünmeyen devlet, bazı askeri mühimmatın ve ham maddesinin üreticiliğini de yapmaktaydı. Bunlardan birisi olan barutun ve hammaddesi olan güherçilenin²⁵⁶ üretiminde oldukça hassas davranmaktaydı. "... savaş sırasında kendisine en çok ihtiyaç duyulan ve barış döneminde ise üzerinde hassasiyetle durulan bir madde..."²⁵⁷ olan güherçile Anadolu topraklarında bol miktarda bulunmaktaydı. Üretimi ve işlenmesi titizlik isteyen güherçile, suda kolayca eriyebilen bir yapıda olduğundan şiddetli yağmur sel sularının altında kaldığında işlenemez hale gelebilirdi. Böyle bir olumsuzluğa 19 Kasım 1570 (20 C 978) tarihinde Bağdat Beylerbeyi'ne gönderilen hükümde rastlanılmaktadır. Buna göre, barut işlenmesine devam edilse de, su tuğyanının güherçile toprağını ıslatarak,

²⁵³ BOA. (1999). *7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/ 1567-1569) Özet- Transkripsiyon- İndeks III*. 66.

²⁵⁴ BOA, A. DVNSMHH.d., 7, 760/2092.

²⁵⁵ BOA, A. DVNSMHH.d., 41, 112/255.

²⁵⁶ Güherçile, potasyum nitrat (KNO₃), sodyum nitrat (NaNO₃) ve kalsiyum nitrat (Ca [NO₃]₂) maddelerinin genel adıdır. Beyaz renkli bir tuz olan potasyum nitrat, görünüşü kara benzediği için Hint güherçilesi, Hint karı veya Çin karı olarak; sodyum nitrat ise, Şili güherçilesi olarak da adlandırılmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. İnternet: İnce, Y. (2011). "Kârhaneden Baruthâneye Karaman Eyaleti'nde Güherçile Üretimi (18-19. Yüzyıllarda)." *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 13. 11-30. Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuoba/issue/1218/14299> adresinden 23 Ekim 2019'da alınmıştır.

²⁵⁷ İnternet: Hülâgü, M. (2001). "Osmanlı Devleti'nde Güherçile Üretimi ve Kayseri Güherçile Fabrikası." *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 1(11). 73-93. Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/erusosbilder/issue/23744/252928> adresinden 23 Ekim 2019'da alınmıştır.

işlenmesinde zorluk oluşturduğu bildirilmiş ve hazırlanan baruttan bin kantarını Trablus İskelesi'ne gönderilmesi istenilmiştir²⁵⁸.

Askeri ve stratejik durumlarla daha alakalı olduğu bilinen köprü gemilerle²⁵⁹ ilgili olarak 30 Ağustos 1573 (2 Ca 981) tarihli bir hükümden anlaşıldığı kadarıyla Tuna Nehri'nin taşması sonucunda Budin ve Peşte arasındaki köprü gemileri zarar görmüştür. Bu sebeple, Prut Kadısı'nın yaptırdığı kırk dört parça köprü gemisinin Budin'in isteği üzerine Budin'e gönderilerek gerekli olan yerlere yerleştirilmesine karar verilmiştir²⁶⁰.

Mevsim koşullarının doğal sonucu olarak düzenli aralıklarla veya zaman zaman ortaya çıkan, fakat şiddetinden dolayı seferler üzerinde etkisi olan veya olma ihtimali bulunan durumlarla da karşılaşmaktadır. Rumeli Beylerbeyi'ne gönderilen hüküm tam da bu durumu karşılamaktadır. 6 Şubat 1571 (11 N 978) tarihli hükümde, Rumeli Beylerbeyi'nin yazdığı mektubun kendilerine ulaştığını ifade ederek; Leş Kalesi'ne hücum eden düşmanın üzerine hareket edilmişse de şiddetli yağmurun Drim Nehri'nde yarattığı tuğyan yüzünden kale yanına yaklaşmak ve nehri yaz mevsiminden başka bir zamanda geçmek mümkün olmadığından Prizren'den elli nefer azap yazılarak Leş Kalesi'ne verildiği gibi konuların malum olduğu; sefer vakti gelince nöbetçi yeniçeri, ihtiyaç olan şeyler vesaire gönderileceği, İşkodra'da dökülmekte olan toplara mukayyet olunarak, barutun ve yuvalağın Semendire'den alınmasına değinilmektedir²⁶¹.

Şiddetli yağmurlar sonucunda yolların bozulmasına ve köprülerin yıkılmasına neden olan su baskınları, ticareti sekteye uğrattığı için ekonomiyi olumsuz etkileyen durumlar arasındadır. 23 Haziran 1574'te (3 Ra 982) oluşturulan bir hükümde, 982 yılının evâil-i saferinde²⁶² oldukça fazla yağın yağmurun Kaçanik Derbendi yollarını bozarak, köprüleri yıktığı²⁶³; "...Budin, Belgrad, Bosna vs. yerlerden gelen tüccarların yollarının kapanmış olması sebebiyle yolların tamir edilmesinin elzem olduğu ve mukataa gelirlerinin azaldığı belirtilerek, mültezim Ahmed'in emânet-i mezbûreyi zabtetmek için sefer-i hümâyûna

²⁵⁸ BOA, A. DVNSMHHM.d., 14, 395-396/552.

²⁵⁹ Detaylı bilgi için bkz. İnternet: Tanyeli, G., Tanyeli U. "Osmanlı Yüzer Köprüleri". ODTÜ MFD. 10(1-2). 5-17. Web: http://jfa.arch.metu.edu.tr/archive/0258-5316/1990/cilt10/sayi_1_2/5-17.pdf adresinden 29 Kasım 2019'da alınmıştır.

²⁶⁰ BOA, A. DVNSMHHM.d., 23, 41/84.

²⁶¹ BOA, A. DVNSMHHM.d., 14, 800/1163.

²⁶² 1574 yılının mayıs ayının sonları.

²⁶³ BOA, A. DVNSMHHM.d., 25, 217/2043.

katılmaması yolunda hükm-i şerîf ricâ etmişlerdir.²⁶⁴ Bunun üzerine Üsküp Kadısı Alaaddin ve Maadin Nazırı Pir Mehmed'in bildirimine binaen, Hazine-i Âmire Defterdarı, 7 Temmuz 1574'te (17 Ra 982) mültezim Ahmet'in sefere iştirak etmemesi yönünde arz edilen hükm-i şerîf kabul edilmiştir²⁶⁵.

Bir doğal afetin başka bir doğala afete sebep olarak zincirleme felaketler ortaya çıkardığından söz edilmişti. Bu felaketleri insanlara yardım etme aracı olarak görenler yanında bireysel çıkarları için kullanmak isteyen kişiler de Mühimme defterlerinde görülmektedir.

Üsküp'te yaşayan Mahmut Çavuş merkeze bir göndererek, 17 Kasım 1577'de (6 N 985) Üsküp'te oldukça şiddetli bir yağmur yağdığını ve ardından Vardar Nehri'nin taşıdığını bildirmiştir²⁶⁶. Taşkın yüzünden burada bulunan köprü yıkılmış ve karşıya geçiş imkanı kalmamıştır. Bu sebeple Mahmut Çavuş Müslüman halka yardım amacıyla kendi parasıyla üç bin akçeye bir kayık yaptırmış ve halkı karşıdan karşıya ücretsiz olarak geçirmeye başlamıştır. Ancak bu işi yalnızca beş gün yapabilmıştır. Çünkü Üsküp nazırı ve emini de iki gemi yaptırarak halkı parayla karşıdan karşıya geçirmeye başladıklarından yardım amacıyla bu işi yapanlara engel olmuşlardır²⁶⁷. Bu mektuba binaen Üsküp Beyi'ne ve Kadısı'na gönderilen hükümde nazırın ve eminin yaptığı bu işten men edilmesi, yardım amacıyla yapılan işe hiç kimsenin müdahale etmemesi istenilmiştir²⁶⁸.

Sel ve taşkın kaynaklı doğal afetler bazen küçük hasarlı etkiler yaratırken bazen bir yerleşim alanını tümünden haritadan silebilir. Bazen ise yerleşim yerlerini haritadan silmese bile su yollarına verdiği zararlar sebebiyle hem devlet bütçesine hem de halk sağlığına ciddi zararlar verebilmektedir. Bu zararları azaltmak adına tamir ve yeniden inşa ile bunlar için gerekli olan insan ve malzeme desteğini en az bütçe ve en yüksek özenle yetkili kişiler aracılığıyla sağlamak devletlerin sorumluluğu altındadır.

Osmanlı Devleti'nde de yöneticiler su sistemlerindeki sıkıntıların giderilmesine önem vermişlerdir. Bu tür yapıların tamiri için gerekli olan insan ve malzeme gücünü aciliyetle tedarik ederek, sel ve taşkın su yollarıyla karışarak bölgeye vereceği zararın

²⁶⁴ Kılıç, O. *a.g.m.* (2001). 793-820.

²⁶⁵ *BOA, A. DVNSMHHM.d., 25, 217/2043.*

²⁶⁶ Hüküm tarihi: 23 Şubat 1578'de (15 Z 985). *BOA, A. DVNSMHHM.d., 33, 316/659.*

²⁶⁷ Kılıç, O. *a.g.m.* (2001). 793-820.

²⁶⁸ *BOA, A. DVNSMHHM.d., 33, 316/659.*

önünü kesmek için çalışmışlardır. Örneğin; İstanbul'da tahrip olan su yollarının tamiri için usta, marangoz tayini yaparak, bu kişiler için gerekli olan malzemelerin de tedarikini sağlamışlardır²⁶⁹. Yine yanlış şehirleşmeler veya mevsimsel koşullar sonucunda su yolları ve karizler üzerine yapılan evlerin ve dükkanların ortadan kaldırılmasına, köprü ve kemer gibi yapıların ise genişletilmesine karar verilmiştir²⁷⁰.

Yalnızca su yolları için değil, aynı şekilde vakıflara ait çeşitli yapıların, köprülerin, değirmenlerin, kalelerin, bağ ve bahçelerin de selden ve taşkından zarar gördüğü zamanlarda devlet aynı şekilde önlemler almıştır. Devlet, zaman zaman bölge halkından hizmet desteği alarak da hem halkı imece usulü çalışmaya teşvik etmiş hem de bütçesini rahatlamıştır.

Bütçe konusuna özellikle dikkat eden devlet, bu tarz felaketlerde bölgeye masraf tespiti için bilirkişi göndererek ciddi incelemeler yaptırmış ve gereksiz her türlü masraftan özellikle sakınmıştır.

Can ve mal kaybına sebep olan sel felaketlerinin hem sonuçları itibariyle zararının tespitinin yapılması hem de tekrar olmaması veya olması durumunda zararın en az seviyede tutulması devletlerin önemli sorumlulukları arasında yer almaktadır.

²⁶⁹ Bkz. *BOA, A. DVNSMHH.d.*, 6, 258/548; *BOA, A. DVNSMHH.d.*, 6, 261/555.

²⁷⁰ Bkz. *BOA, A. DVNSMHH.d.*, 26, 49-50/128; *BOA, A. DVNSMHH.d.*, 7, 951/2619; *BOA, A. DVNSMHH.d.*, 7, 958/2642.

Çizelge 3.2. XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Meydana Gelen Sel ve Taşkınlar²⁷¹

Defter/ Hüküm Numarası	Tarih		Bölge
	Hicri	Miladi	
3/1189	2 Ramazan 967	27 Mayıs 1560	Bağdat
5/905	6 Recep 905	27 Ocak 1566	Sapanca
6/548	27 Cemaziyelevvel 972	31 Aralık 1564	Edirne
6/555	27 Cemaziyelevvel 972	31 Aralık 1564	Edirne
6/1478	29 Zilhicce 972	28 Temmuz 1568	Saruhan
7/1298	25 Şevval 975	23 Nisan 1568	Edirne
7/1344	5 Zilkade 975	2 Mayıs 1568	Karaferye
7/1405	13 Zilkade 975	10 Mayıs 1568	Manisa
7/1428	21 Zilkade 975	18 Mayıs 1568	Edirne
7/1578	25 Zilhicce 975	21 Haziran 1568	Edirne
7/1654	3 Muharrem 976	28 Haziran 1568	Edirne
7/1655	3 Muharrem 976	28 Haziran 1568	Edirne
7/1656	3 Muharrem 976	28 Haziran 1568	Edirne
7/2092	26 Rebiülevvel 976	18 Eylül 1568	Erzurum
7/2510	3 Cemaziyelevvel 976	24 Ekim 1568	Prevadi
7/2619	22 Cemaziyelahir 976	12 Aralık 1568	Cidde
7/2642	22 Cemaziyelahir 976	12 Aralık 1568	Cidde
12/161	18 Şevval 978	15 Mart 1571	Karasu Yenicesi

²⁷¹ XVI. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen ve çalışmada kullanılan hükümler, defter ve hüküm sırasına göre sıralanmıştır. Dipnotta yer alan ve orijinal defterlerden yararlanılmayan hükümler tabloya dahil edilmemiştir.

Çizelge 3.2. (devam) XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Meydana Gelen Sel ve Taşkınlar

12/893	2 Rebiülevvel 979	25 Temmuz 1571	Bağdat
12/894	7 Rebiülevvel 979	30 Temmuz 1571	Bağdat
14/400	17 Rebiülevvel 798	19 Ağustos 1570	Karasu Yenicesi
14/552	20 Cemaziyelahir 978	19 Kasım 1570	Bağdat
14/669	2 Rebiülahir 978	3 Eylül 1570	Bağdat
14/1016	24 Recep 978	22 Aralık 1570	Bağdat
14/1163	11 Ramazan 978	6 Şubat 1571	Rumeli
14/1634	13 Şevval 978	10 Mart 1571	Karasu Yenicesi
14/1635	13 Şevval 978	10 Mart 1571	Karasu Yenicesi
16/246	15 Zilkade 979	30 Mart 1572	Uzunköprü
19/40	13 Muharrem 980	26 Mayıs 1572	Avlonya
21/79	16 Ramazan 980	20 Ocak 1573	Bağdat
21/521	29 Zilhicce 980	2 Nisan 1573	Akçahisar
22/433	14 Rebiülahir 981	13 Ağustos 1573	Demirhisar
23/84	2 Cemaziyelevvel 981	30 Ağustos 1573	Budin
25/2043	3 Rebiülahir 982	23 Temmuz 1574	Kaçanık/Üsküp

Çizelge 3.2. (devam) XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Meydana Gelen Sel ve Taşkınlar

26/125	9 Rebiülevvel 982	29 Haziran 1574	İstanbul
26/128	9 Rebiülevvel 982	29 Haziran 1574	İstanbul
26/485	10 Cemaziyelevvel 982	28 Ağustos 1574	Edirne
26/668	8 Cemaziyelahir 982	25 Eylül 1574	Semendre
26/689	12 Cemaziyelahir 982	29 Eylül 1574	Halep
28/167	25 Recep 984	18 Ekim 1576	Mihalıççık
30/14	20 Muharrem 985	9 Nisan 1577	Mekke
30/636	28 Rebiülevvel 985	15 Haziran 1577	Sapanca
30/767	13 Rebiülahir 985	30 Haziran 1577	Manyas
33/364	9 Zilkade 985	18 Şubat 1578	Bağdat
33/659	15 Zilhicce 985	23 Şubat 1578	Üsküp
35/240	23 Cemaziyelevvel 986	28 Temmuz 1578	Temeşvar
35/333	5 Cemaziyelahir 986	9 Ağustos 1578	Olova/Bosna
35/488	2 Recep 986	4 Eylül 1578	Çatalca
35/654	27 Recep 989	29 Eylül 1578	Akhisar
35/725	27 Recep 989	29 Eylül 1578	Yoros
35/730	27 Recep 989	29 Eylül 1578	Akhisar

Çizelge 3.2. (devam) XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Meydana Gelen Sel ve Taşkınlar

36/55	7 Zilkade 986	5 Ocak 1579	İstanbul
36/416	1 Safer 987	30 Mart 1579	İstanbul
36/597	6 Rebiülevvel 987	3 Mayıs 1579	Temeşvar
36/781	5 Rebiülahir 987	1 Haziran 1579	Mekke
39/458	17 Muharrem 988	4 Mart 1580	Mekke
40/656	27 Ramazan 987	17 Kasım 1579	Zigetvar
41/255	6 Ramazan 987	27 Ekim 1579	Ankara
46/378	11 Şevval 989	8 Kasım 1581	Basra
48/260	25 Şaban 990	14 Eylül 1582	Mekke
48/261	25 Şaban 990	14 Eylül 1582	Mekke
49/294	15 Cemaziyelevvel 991	6 Haziran 1583	İstanbul
52/36	2 Ramazan 991	19 Eylül 1583	İstanbul
52/866	26 Rebiülevvel 992	7 Nisan 1584	Trablusşam
67/66	7 Muharrem 999	5 Kasım 1590	Üsküp
67/209	6 Rebiülevvel 999	2 Ocak 1591	Eğridere
68/115	29 Zilhicce 999	18 Ekim 1591	Temeşvar
72/446	24 Şaban 1002	15 Mayıs 1594	Manastır
72/540	29 Zilhicce 1002	15 Eylül 1594	Kocaeli

3.3.3. Yağmur

“0.5 mm.den daha büyük sıvı su damlaları şeklindeki yağışa verilen isim²⁷²” şeklinde tanımlanan yağmur, daha geniş ifadeyle “atmosferdeki su buharının yoğunlaşmasıyla oluşan ve yeryüzüne düşen yağışın sıvı durumunda olanı, yağar, yağış, baran, bereket, rahmet²⁷³” olarak açıklanmaktadır.

Yeryüzündeki su döngüsünü sağlayan yağmur, canlıların hayatlarını sürdürebilmeleri için gerekli olan suyun temininde önemli bir etkidir. İnsanlar ve hayvanlar için yaşamsal bir değere sahip olan su, bitkilerin verimli bir şekilde büyümesinde de ciddi bir rol oynamaktadır.

Yağmurun canlıların yaşamlarındaki faydaları yanında, özellikle şiddetini artırdığında ve gerekli tedbirler alınmadığında ciddi zararları da vardır. En büyük zararı sel oluşumunu tetiklemesidir. Sel, insan hayatında maddi ve manevi büyük kayıplara sebep olabilmektedir. Bunun yanında, taşkın yaratarak çevreye de zarar verebilir. Ulaşım, ekonomik, idari, askeri, güvenlik ve lojistik gibi konularda da ciddi aksaklıklara sebep olabilir. Bu olumsuzlukların etki alanı büyüdüğünde sonuçları itibariyle doğal afet olarak da nitelendirilebilir.

Dünya üzerindeki tüm devletler ve toplumlar, yağmurun nimetlerinden yararlandığı gibi, etki alanını büyüttüğünde zararlarından da nasibini almıştır. Bu devletlerden birisi de şüphesiz ki Osmanlı Devleti’dir. Osmanlı Devleti, kendisini etkilediği ölçüde yağmuru Divân-ı Hümayûn’un konusu yapmış ve alınan kararları Mühimme defterlerine kaydetmiştir.

Konusu gereği yağmurun, sele ve taşkına sebep olduğu hükümler “Sel ve Taşkın” başlığında ele alınmıştır. Bu başlık altında ise yağmurun sel ve taşkın dışında sebep olduğu durumlar, etki alanının genişliği ve etkileme seviyesinin yüksekliği ile paralel olarak değerlendirilecektir. Bununla birlikte, konuyla ilgili olarak yirmi beş hüküm tespit edilmiş, bunlardan yedi tanesi kullanılmıştır.

²⁷² İnternet: Tarım Orman Bakanlığı Meteoroloji Genel Müdürlüğü (MGM). “*Yağmur*”. Web: <https://www.mgm.gov.tr/genel/meteorolojisozlugu.aspx?m=Y&k=aa13> adresinden 20 Kasım 2019’da alınmıştır.

²⁷³ Türk Dil Kurumu. *a.g.s.* (2000). 1056.

Yemen bölgesindeki dizdarların ve beylerin, Yemen sahilleri ve dağlarındaki kalelerin birçoğunun harap halde olduğuna dair merkeze art arda mektup göndermeleri üzerine, durumun doğruluğundan emin olunamayarak kalelere mimarlar gönderilerek araştırma yaptırılmıştır. 23 Mayıs 1566 (4 Za 973) tarihli hükümden öğrenildiği kadarıyla dizdarların ve beylerin doğru söylediği anlaşılmıştır. Topraktan yapılan yaklaşık yirmi kadar kale, özellikle şiddetli yağmurlar yüzünden zarar görmüştür ve tamir edilmezlerse ilerleyen zamanlarda daha çok masraf ortaya çıkaracaktır. Ayrıca meydana gelen bu olayın bölgenin korunması ve güvenliği açısından da tehlike yarattığına dair bir bilgi yer almaktadır. Eğer alınan bu bilgi doğruysa, tamire ihtiyacı olan kalelerin gereksiz masraftan kaçınılarak tamir ettirilmesi istenilmiştir²⁷⁴.

1582 (990) yılında Batum Beylerbeyi'ne Faş Kalesi'yle ilgili peş peşe gönderilen hükümler dikkat çekmektedir. 21 Ağustos (1 Ş) tarihli hüküm ağaçtan yapılan kalenin şiddetli yağmur sebebiyle çürüdüğüne ve imece usulüyle tamir edilmesi gerektiğine dair bilgi vermektedir²⁷⁵. 25 Ağustos (5 Ş) tarihindeki hüküm ise bir önceki hükmün tekrarı niteliğindedir²⁷⁶. Tamir sırasında anlaşmazlıkların yaşandığı da yine 28 Eylül (10 N) tarihine kayıtlı bir hükümden öğrenilmektedir. Buna göre, kalenin tamiri için gönderilen rençberlerden üç Nasrani'nin Sancak Beyi Cafer'e vurarak suç işlediği merkeze bildirilmiştir. Merkez de toprak kadılarının durumu teftiş etmesini ve eğer doğru ise gerekenin yapılmasını istemiştir²⁷⁷. Son olarak, aynı yıla ait 21 Ekim (23 N) tarihli hükümde kalenin tamiri ve güvenliğiyle ilgili ayrıntılar yer almaktadır. Batum'un, çavuşlar ve katipler de dahil, üç yüz kırk kişilik zuama ve erbâb-ı timarı bulunduğu; bunların sefere gitmesinin emredildiği, fakat hem bölgenin ve kalenin muhafazası için hem de kaledeki tamirat işleri sebebiyle onlara ihtiyaç olduğu bildirildiğinden bu işlerde istihdam edilmelerine karar verilmiştir²⁷⁸. Faş Kalesi'nin tamiri ve güvenliği için arka arkaya yazılan bu hükümler, bulunduğu konum itibarıyla de Faş Kalesi'nin öneminin tahmin edilmesine olanak sağlamaktadır. Ayrıca, kalenin bulunduğu bölgenin iklimi

²⁷⁴ BOA, A. DVNSMHH.d., 5, 605/1678.

²⁷⁵ BOA, A. DVNSMHH.d., 48, 50/144.

²⁷⁶ BOA, A. DVNSMHH.d., 48, 68/190.

²⁷⁷ BOA, A. DVNSMHH.d., 48, 115/309.

²⁷⁸ BOA, A. DVNSMHH.d., 48, 129/349.

değerlendirildiğinde bol yağış alan bir bölgede yer alması da kalenin tamirindeki hassasiyeti ortaya çıkaracaktır²⁷⁹.

Yağış ve bol su bazı bitkilerin olmazsa olmazıdır. Ancak aşırı olduğunda yağışlar aynı bitkilerin felaketi de olabilir. Örneğin; çeltik bitkisi bol su isteyen ve yağışlardan beslenen bir bitkidir. Yine yağmurun şiddetli ve çok olduğu durumlar çeltikten alınan verimin düşmesine, hatta çeltiğin çürüyerek, o yılki mahsulün heba olmasına sebep olabilmektedir. 3 Ocak 1980 (15 Za 987) tarihli bir hüküm bu konuya dairdir. Bolu Sancağı Mukataatı müfettişine gönderilen hükme göre, bu yılki yağmurun fazlalığı sebebiyle çeltikler çürümüş ve mahsul alınamamıştır. Ayrıca miriden verilen tohum için iki yüz elli müd pirinç lazımdır, bu sebeple tohumluğun satın alınarak parasının mukataadan karşılanmasına karar verilmiştir²⁸⁰.

“Yağmur sadece bereketlilik veya su baskını v.b. gibi felâketlere yol açmakla kalmamış... askerî hareketleri de onların yararına veya aleyhine etkilemiştir.²⁸¹” Kayıtlı tarih dolayısıyla²⁸² III. Murad döneminde yaşanan Osmanlı-Avusturya Savaşı döneminde asker tedariki ve sevkiyatıyla alakalı olduğu anlaşılan bir hükümde, seferin serdarına²⁸³ yazılan bir mektup yer almaktadır. Buna göre, askerlerin bölgeye intikalinde gerekenlerin yapıldığı, herhangi bir ihmalin olmadığı, ancak şiddetli yağmurların göz açtırmadığı ve sıkıntı yarattığından bahsedilmektedir²⁸⁴. Burada seferin ve askerinin aleyhine olan bir durum söz konusudur. “... askerî seferler, bilindiği gibi, ilkbaharda, bol yağmurların bitmesinden sonra başlar ve bütün yaz devam ederdi.²⁸⁵” Ancak hükümden de anlaşıldığı üzere burada ilkbaharın ortalarında bile yağmur tüm şiddetiyle devam ederek sefer üzerinde bir engel yaratmıştır.

Değerlendirme sonucunda görülmüştür ki, yağmur tek başına ele alındığında, Osmanlı Devleti’nde doğal afet yaratmaktan ziyade, güvenlik açığı yaratabilecek, askeri

²⁷⁹ Gürcistan ve Karadeniz arasında stratejik bir noktada yer alan Faş Kalesi ilk olarak 26 Temmuz 1579’da bölgede taş olmadığı için ağaç ve çim kullanılarak inşa edilmiştir. Kalenin taş, kereste ve kireç gibi malzemeler kullanılarak yeniden inşası 1724 yılında olmuştur. Bkz. İnternet: Aydın, M. (1986). “Faş Kalesi”. *Osmanlı Araştırmaları*, 06 (06). 67-138. Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/oa/issue/10971/131266> adresinden 20 Kasım 2019’da alınmıştır.

²⁸⁰ *BOA, A. DVNSMHM.d.*, 41, 331/704.

²⁸¹ Ünal, A. *a.g.m.* (1977). 423-472.

²⁸² 29 Mayıs 1594 (9 N 1002).

²⁸³ Dönemin sadrazamı Sinan Paşa.

²⁸⁴ *BOA, A. DVNSMHM.d.*, 72, 308-309/604; Şahin, Z. *a.g.t.* (2014). 161-163.

²⁸⁵ Ünal, A. *a.g.m.* (1977). 423-472.

seferleri ve lojistiği sekteye uğratabilecek, çürüten mahsuller sebebiyle ekonomik ve toplumsal sıkıntılar oluşturabilecek, çeşitleri yapılara zarar vermesi neticesinde tamirin zorunlu olduğu durumlarda devlet bütçesini etkileyebilecek durumları ortaya çıkarmıştır. Netice olarak, yağmurun doğal afet kapsamında ortaya çıkardığı esas felaketler sel ve taşkın olsa da, burada bu hükümlere yer verilmesinin sebebi, devleti Divân-ı Hümâyûn'da tartışılabilir kadar etkileyerek, Mühimme defterlerine girebilmiş olmasıdır.

Çizelge 3.3. XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Yağmurlar²⁸⁶

Defter/ Hüküm Numarası	Tarih		Bölge
	Hicri	Miladi	
5/1678	4 Zilkade 973	23 Mayıs 1566	Yemen
41/704	15 Zilkade 987	3 Ocak 1580	Bolu
48/144	1 Şaban 990	21 Ağustos 1582	Batum
48/190	5 Şaban 990	25 Ağustos 1582	Batum
48/309	10 Ramazan 990	28 Eylül 1582	Batum
48/349	23 Ramazan 990	21 Ekim 1582	Batum
72/604	9 Ramazan 1002	29 Mayıs 1594	Macaristan

3.3.4. Fırtına ve Rüzgar

“Doğaya ve insanlara zarar veren, hızı 23 ve 26 m/s arasında değişen rüzgâr. Rüzgâr hızı ve şiddeti arttıkça doğaya ve insanlara vermiş olduğu zararlar da artmaktadır. Tek başına kullanıldığında, rüzgâr fırtınası anlamını taşır.²⁸⁷” Bir başka deyişle, yağmur ve kasırga getiren çok güçlü rüzgar ve bu rüzgarın denizde veya kum çöllerinde yarattığı dalgalanma demektir²⁸⁸.

Çalışmanın sınırı olan zaman dilimi içerisinde, konuyla ilgili olan toplam yirmi yedi adet hüküm tespit edilmiştir. Çalışma da ise bunların sekiz tanesi kullanılmıştır. Bunların bir kısmı şiddetliken, bir kısmı ise bazı işlerin aksamasına sebep olacak kadar şiddetlidir.

²⁸⁶ XVI. yüzyılın ikinci yarısında olan ve çalışmada kullanılan yağmur ile ilgili hükümler, defter ve hüküm sırasına göre sıralanmıştır.

²⁸⁷ AFAD. *a.g.s.* (2014). 73.

²⁸⁸ Türk Dil Kurumu. *a.g.s.* (2000). 361.

“Fırtınalar genellikle deniz taşımacılığını etkilediği için, Divân-ı Hümâyûn’a intikal eden fırtına hadiseleri daha çok fırtınaya yakalanan gemilerin akibeti ve alınması gereken tedbirler üzerinde yoğunlaşmıştır.²⁸⁹” Bu bağlamda Mühimme defterlerine kaydedilmiş olan rüzgara, şiddetli rüzgara ve hava muhalefetine dair hükümlere de burada değerlendirilecektir.

Merkez “... Koldoni nâm mahalde korsan alduğu geminün içine yigirmi kâfir, koyun alup giderler iken rüzgâr muhâlif olup ol cânibe karaya urup sizün kapudanınız alup içinde bulunan espâbı der-mahzen eyleyüp ve harbî kâfirleri kadunaya urduğunuzu Südde-i sa’âdet’ümde olan baylos haber virmeğin²⁹⁰” diyerek, Kıbrıs Beylerbeyi’ne gönderdiği 24 Ekim 1559 (22 Muharrem 967) tarihli hükümde, Koldoni adlı bölgede şiddetli rüzgar sebebiyle karaya vuran korsan gemisine içindekilerle birlikte Kıbrıs kaptanının el koyduğunun haberini aldıklarını belirtir. Ardından “... zikr olunan gemiyi âlât ü espâbı ve sâ’ir ehl-i İslâmdan ve gayrıdan alınanları ve espâbların her ne ise cümle defter eyleyip ve ol yigirmi nefer korsan kâfirleri yarar âdemler ile Antâliyye’ye²⁹¹” göndererek, tamamının tutulan defterle birlikte Antalya Kadısı’na teslim etmeleri istenilmiştir²⁹².

Aynı konuyla ilgili olarak 5 Ekim 1559 (3 M 967) tarihiyle kayıtlı bir hüküm de Antalya Kadısı’na gönderilmiştir: “...defteri ile her ne teslim iderler ise alub kabz eyleyüb hıfz idüb dahı Südde-i Sa’âdet’üme bildirësüz” denilerek, kaydedilen defterle birlikte her ne getirip teslim ederlerse alınarak korunması bildirilmiştir²⁹³.

Tunus hakiminin İstanbul’a gelirken battığı bildirilen gemisinin akibetiyle ilgili olarak 6 Mart 1565 (3 Ş 972) tarihli hükümde, “... Tunus hâkiminün gemisi İslâmbol tarafına giderken Mezistre kazâsına tâbî’ Elöz nâm mevzı’a gelüp furtuna şiddetinden pârelenüp geminün âdemlerinden Selîm bin Alî gelüp haber virdükde” denilerek, Mezistre Sancağı’nda nâzirü’l-emvâl olan Zaim Ali ve voyvoda ile Müslümanlardan oluşan bir bilirkişi heyeti ve bölgenin ileri gelenleri, yirmi beş kişilik tüfekçi erenle birlikte bahsi geçen geminin bulunduğu yere giderek durumu inceledikleri aktarılmıştır²⁹⁴. Yapılan incelemenin ardından, gemideki eşya ve erzakların bir kısmının Makali Mali asileri bir

²⁸⁹ Kılıç, O. *a.g.m.* (2001). 793-820.

²⁹⁰ BOA. (1993). *3 Numaralı Mühimme Defteri (966/968 1558-1560)*. 174.

²⁹¹ BOA. (1993). *3 Numaralı Mühimme Defteri (966/968 1558-1560)*. 174.

²⁹² BOA, A. *DVNSMHM.d.*, 3, 145/385.

²⁹³ BOA, A. *DVNSMHM.d.*, 3, 145/386.

²⁹⁴ BOA, A. *DVNSMHM.d.*, 6, 392/826; BOA. (1995). *6 Numaralı Mühimme Defteri (972/ 1564-1565) Özet- Transkripsiyon- İndeks II*. 15.

kısımının ise başka kefereler tarafından yağmalandığı, denizin dibine batan yağ fiçilerinden yüz on üçünün dalgıçlar tarafından çıkarılmasına rağmen bazılarının su aldıkları için bozulduğu sonuçlarına varılırken, geminin enkazından kalan bazı malzeme ve erzaklar da nazırü'l-emval tarafından satılarak bunların defteri düzenlenmiştir²⁹⁵.

Ancak yukarıda bazı detayları verilen hükümle ilgili olarak birtakım tutarsızlıklar da göze çarpmaktadır:

Bu konuyla ilgili olarak Mora beyine, Anabolu ve Kalavrita kadılarına gönderilen hükümle, Tunus'dan gelen ve gemideki malların ve hediyenin neler olduğunu ihtiva eden defterin Tunus kadısı vasıtasıyla merkeze getirildiği, ancak Mezistre kadısı ile Tunus kadısının ifadelerinin birbirini tutmadığı (Tunus kadısı rüzgâr nedeniyle Mora'ya yakın Yaş Adası'na geldiklerinde şiddetli rüzgar sebebiyle demir bıraktıklarını ancak tutmayıp geminin kuma oturduğunu ifade ederken, Mezistre kadısı geminin battığını bildirmiştir), bu itibarla konunun iyice tahkik edilmesinin gerektiği kanaatine varılarak, ilgili bölgeye gidip araştırma yapmaları ve hıyânetleri olanları isimleriyle birlikte yazıp göndermeleri emredilmiştir²⁹⁶.

Fırtına dolayısıyla parçalanan gemilerdeki malların yağmalanmasıyla ilgili bir teftiş yapıldığı 3 Nisan 1571 (8 Za 978) tarihiyle kayıtlı Haslar Kadısı'na gönderilen bir hükümden öğrenilmektedir. “Muhâlif rüzgâr ile pârelenen gemilerün esbâb ü envâlin gâret eyleyen ehl-i fesâd teftiş olunup deryâya karîb yirlerde ihdâs olan ağıllar²⁹⁷,”ın durumunun bildirilenlerin öğrenildiği; buna göre, yeniçerilere ait olanlar dışında, zimmilerin yaptığı ağılların kaldırılması emredilmiştir²⁹⁸.

Rodosçuk ve Evreşe kadılarına gönderilen 23 Şubat 1573 (20 L 980) tarihli hüküm de bir önceki örnekle benzer özellikler göstermektedir. Lapseki kazasından dârendegân Solak Hasan, Ali ve Hacı Ali isimli kimseler merkeze gelerek, Bergos İskeleyi'nden bir gemiye turşu, pekmez gibi birtakım zahireler yükleyip yola çıktıklarında fırtınaya rastladıklarını ve Evreşe'ye bağlı Uçmakderesi ve Gotos köylerinin ortasına yanaştıklarını, ancak insanların saldırarak mallarını yağmaladıklarını şikayette bulunmuşlardır. Devamında:

²⁹⁵ Kılıç, O. *a.g.m.* (2001). 793-820.

²⁹⁶ Kılıç, O. *a.g.m.* (2001). 793-820.

²⁹⁷ BOA. (1996). *12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/ 1570-1572) Özet- Transkripsiyon- İndeks I*. 403.

²⁹⁸ BOA, A. *DVNSMHM.d.*,12, 297/610.

... Solak Hasan'un ma'fûr gemide yigirmidört aded gurus ve bir altun ve üsküfi sorgucu ile ve ıskarlad çukaları ve kürkli ferâceleri ve bir a'lâ Dımışki kılıcı ve hayli altun ve inci esbâbı olup, cümlesi yağma kılınup zıkr olunan esbâb ve gemi âlâtından mezkûr karyeler keferesinde hayli esbâb bulunup ve Rodoscuk kazâsına tâbî' Ayvalığöl nâm karyenün yayası dahı karyeleri kâfirlerinden ba'zı kâfirler ile garet itmekde bile olup ellerinde ayn ile esbâb bulındukda yarar esbâbları Evreşe'ye tâbî' Meban nâm karyede mütemekkin olan Ya'kûb nâm yeniçeriye ve Rodoscuk kazâsından ba'zı sipâhiye virdükleri etrâfında olan karyeler halkınun dahı mu'lûmı olduğın...²⁹⁹

Şeklinde tamamladıkları ifadelerinin üzerine, durumun teftiş edilerek bahsi geçen gemiyi yağmalayanları, yeniçeriler ve sipahiler de dahil olmak üzere, bulmaları ve ellerinde eşyalardan ne varsa emri getiren çavuşa teslim ederek merkeze göndermeleri bildirilmiştir³⁰⁰.

Fırtınanın şiddetine dayanamayarak parçalanın gemilerle ilgili başka bir bilgiye de 16 Şubat 1592 (3 Ca 1000) tarihinde rastlanılmaktadır. İkeriya³⁰¹ ve Andarya kadılarına, “Mısır’dan gelen kalyonlardan Hurrem Re’is ve Hüssâm Bey Karamürselle furtınada paralanup ol adalara urup karaya içinde olan espâb ve erzak ve sâir me’kûlât ve bahar kısmının ol adaların ahâlisin yağmâ eylediğinin duyulduğı³⁰²” söylenerek; konuyu tetkik etmeleri, gemileri yağmalayanları ve yağmalanan mallardan ne kadarı olursa bulmaları, malları defterle kayıt altına alarak merkeze göndermeleri bildirilmiştir³⁰³. Burada fırtına sebebiyle gemilerin parçalanmasının yanında üzerinde durulan diğeri bir konuda bu gemilerin yağmalanmasıdır. Doğal bir afetin yarattığı olumsuz sonucu kendi çıkarı doğrultusunda kullanmak isteyenlerin bir an önce bulunması ve uygun şekilde cezalandırılması devletin titizlikle üzerinde durduğu bir noktadır.

8 Aralık 1565 (15 Ca 973) tarihine kayıtlı bir hüküm, Kefken İskeleyi’nden ayrılan bir geminin fırtınanın şiddetinden ikiye ayrıldığına dair bilgiler aktarmaktadır³⁰⁴. 26 Kasım gecesi “... kazâ-i mezbûra tâbî’ Kefken nâm iskeleden kadirga kerestesi tahmîl olunup ‘Arab Mehmed Re’is sürdüğü top gemisi karayelden muhkem furtına olmağla iki parçaya

²⁹⁹ Çelik, S. *a.g.t.* (1997). 126.

³⁰⁰ *BOA, A. DVNSMHHM.d., 21, 125/302.*

³⁰¹ Arşiv özetlerinde “İşkoroz”; “69 Numaralı Mühimme Defteri’nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (1-168)” adlı tez çalışmasında “Eskerye” olarak çevirisi yapılmıştır. Bkz. *BOA, A. DVNSMHHM.d., 69, 153/304*; Kaya, M. S. (2013). “69 Numaralı Mühimme Defteri’nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (1-168)”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 244. Çalışmada, Orhan Kılıç’ın çevirisi kullanılmıştır. Bkz. Kılıç, O. *a.g.m.* (2001). 793-820.

³⁰² Kılıç, O. *a.g.m.* (2001). 793-820.

³⁰³ *DVNSMHHM.d., 69, 153/304.*

³⁰⁴ *BOA, A. DVNSMHHM.d., 5, 248/633.*

ayrıldığını ve kırk kişilik mürettebattan reis ile dokuz görevlinin kurtulduğunu bildirmiştir.³⁰⁵ Kandıra Kadısı'na cevaben, bahsi geçen geminin kıyıya vuran parçaları ve kerestelerinin toplatılarak, durumun bildirilmesi istenilmiştir³⁰⁶.

Midye'ye bağlı Yeni Ada Limanı'na sığınan dört parça at gemisiyle ilgili Ah Yolu, Midye Vize kadılarına gönderilen 15 Nisan 1582 (21 Ra 990) tarihli bir kayıt gemilerin tamirine dairdir³⁰⁷. Hassa gemilerinden olduğu öğrenilen bu dört parça at gemisini “deryada furtına tutup direklerini kesüp bi'l-fi'il Midye kazâsına tâbi' Yeni Ada Limanı'nda yattıklarının duyulduğu belirtilerek, bu hususa mübâşir olarak gönderilen acemi oğlanları yayabaşlarından Ali Subaşı'ya yardım ederek gemilerin kırılan direklerinin tamir ettirilmesi konusunda ne gerekiyorsa yapmaları emredilmiştir³⁰⁸.

Defterlerde fırtına ve rüzgara dair olan hükümler genellikle gemilerin hasarı ve tamiri ile fırtına sebebiyle karaya vuran gemilerden yağmalanan eşyalarla ilgilidir³⁰⁹. Bunlardan bazıları hafif şiddetli yalnızca ulaşım konusunda gecikmeler yaşatan, güzergahları uzatan veya belli süre molalar gerektiren durumlarda kendisine defterlerde yer bulmaktadır. Burada ulaşım süreleri ile güzergahlarına etki eden ve hafif şiddette olan rüzgar muhalefetleri çalışmaya dahil edilmemiştir³¹⁰. Yine rüzgar çıkma ihtimaline dair kayda geçen durumlara da burada değinilmemiştir.

³⁰⁵ Kılıç, O. *a.g.m.* (2001). 793-820.

³⁰⁶ BOA (1994). *5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566) Özet- ve İndeks*. 111.

³⁰⁷ BOA, A. *DVNSMHM.d.*, 47, 64/162.

³⁰⁸ Kılıç, O. *a.g.m.* (2001). 793-820.

³⁰⁹ Selaniki “... muhâlif rüzgârlar esüp, niçe eyyâm karayel ve kıble ve yıldız esmekle furtınalar oldu. Deryâdan sefine gelüp gitmeğe hiç vechile mecâl ü imkân olmadı. Sular tondı, değirmenler dönmez oldu. İstanbul kesret ü izdihâmına ekmek yetişmek mümkün olmayup, azizü'l-vucûd olmağla bir somun iki akçaya satılırken üç akçaya hem-çünâ minnet ü sipâs ile ele girmedi” diyerek 1595 kışında vuku bulan ve defterlerde karşılaşılmayan başka bir olayı anlatmaktadır. Hatta bu olayın ilginç bir yere bağlayarak: “Hikmet-i ilâhidür, her tecdîd-i saltanat vâki' oldukda bu vilâyetde kaht u killet çekmek âdet oldu” demiştir. Bkz. Bkz. İpşirli. M. *a.g.e.* (1989). II. 444.

³¹⁰ Donanmayla birlikte askeri açıdan sıkıntı yaratsa bile doğal afet kapsamına dahil edilemeyecek şu örneği vermek yerinde olacaktır: 20 Eylül 1573 (27 Ca 981) tarihli iki hükümde, hava muhalefetinden dolayı düşman gemilerine rastlanılmadığından bahsedilmektedir. Buna göre, denizde epey dolaştıktan sonra Preveze Limanı'na yanaşan donanma gerekli tamir işlerini yaparak bozulan gemilerle İstanbul'a dönerken, Kaptan Ali Paşa alabileceği gemilerle Navarin Kalesi'nde kışlayacaktır. Bkz. BOA, A. *DVNSMHM.d.*, 23, 15-16/24-25; dahil edilemeyenler grubunda sayılabilecek bir başka ilginç hüküm şöyledir: Lahsa ve Katif reayasının bütün mahsulünün divan rüsumuna yetmediği ve on yedi sene önce rüzgardan yıkılan hurmaların yerine yeni hurmalar dikmek için müsaade istenilmektedir. Bkz. BOA, A. *DVNSMHM.d.*, 27, 115/272.

Çizelge 3.4. XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Fırtına ve Rüzgar³¹¹

Defter/ Hüküm Numarası	Tarih		Bölge
	Hicri	Miladi	
3/385	22 Muharrem 967	24 Ekim 1559	Kıbrıs
3/386	3 Muharrem 967	5 Ekim 1559	Kıbrıs
5/633	15 Cemaziyelevvel 973	8 Aralık 1565	Kandıra-Kefken
6/826	3 Şaban 972	6 Mart 1565	Mezistre-Elöz
12/610	8 Zilkade 978	3 Nisan 1571	İstanbul
21/302	20 Şevval 980	23 Şubat 1573	Evreşe
47/162	21 Rebiülevvel 990	15 Nisan 1582	Midye
69/304	3 Cemaziyelevvel 1000	16 Şubat 1592	İkerya ve Andarya Adaları ³¹²

3.3.5. Yıldırım (Saika)

Yıldırım, yeryüzü ile bulutlar arasında meydana gelen elektrik boşalması olayı olarak tanımlanmaktadır³¹³.

“Şiddetli fırtınalar, toz bulutları ve volkanik patlamalar yıldırıma yol açabilir. Rüzgarlar, dolular ve sel gibi fırtınalarla ilişkili hasarların yanı sıra, yıldırımın kendisi de binalara zarar verebilir, yangın başlatabilir ve doğrudan temasla öldürebilir.”³¹⁴

Yıldırım konusuyla ilgili durumlar Mühimme defterlerinde genellikle zararın tespiti ve giderilmesi şeklinde sonuç odaklı olarak yer almaktadır. Bununla beraber “meskûn bir

³¹¹ XVI. yüzyılın ikinci yarısında olan ve çalışmada kullanılan fırtına ve rüzgar ile ilgili hükümler, defter ve hüküm sırasına göre sıralanmıştır.

³¹² Kılıç, O. *a.g.m.* (2001). 793-820.

³¹³ AFAD. *a.g.s.* (2014). 164.

³¹⁴ Gökçekuş, H., Barlas, C., Almuhsen, M., Eyni, N. *a.g.m.* (2018).

yere yıldırım düşmesi olayları çok sık olmadığı için, mühimme defterlerinde bu konu ile ilgili çok fazla hüküm de bulunmamaktadır”³¹⁵.

Konuya ilişkin sınırları belirlenmiş süre içinde toplam on yedi adet hükme rastlanılmış ve hükümlerin tamamına çalışmada yer verilmiştir. Bunların bazıları birbiriyle bağlantılı olan hükümlerdir.

Yıldırım düşmesinden dolayı zarar gören Avlonya Kalesi’nin tamirine dair Avlonya beyine, kadısına ve azeb ağasına gönderilen 11 Nisan 1571 (16 Za 978) tarihli hükümde, kalenin bir kulesine yıldırım isabet ettiğinden “içerüsi dökündi ile” dolmuştur. Bu sebeple bahsi geçen kulenin temizlettirilmesi ve tamir ettirilmesi gerekmektedir. Hisar erenlerinin, azeblerin ve çevre köylerin halkının imece usûlüyle kuleyi temizleri istenilmiştir³¹⁶.

Temeşvar Kalesi’nin yıldırım düşmesi sebebiyle yıkılan kulesinin tamiriyle ilgili olarak Temeşvar Beylerbeyi’ne bir hüküm gönderilmiştir. 16 Temmuz 1578 (11 Ca 986) tarihiyle kayıtlı bu hükme göre, Temeşvar’ın yıldırım düşmesi sonucu zarar gören kısmının inşası için gerekli taş ve kireç gibi malzemelerin hazırlanarak işe başlanılmak üzere olduğu, ayrıca hisar erenlerinin kalacakları evlerin inşasının hazineinden mi yoksa hisar erenlerinin kendi parasından mı karşılanması gerektiği ve kalenin içi oldukça dar olduğu için cenkçilerin girecek yeri olmadığı bildirilmiştir³¹⁷. Buna binaen, yıkılan kulenin taş ve kireçle tamirine, hisar erenlerinin evlerinin kendi akçeleriyle yapılmasına ve cenkçilerin girebileceği kadar olan yerlerin eğer mümkünse miriden yapılmasına karar verilmiştir³¹⁸.

Gönderilen hükümlerin tarihlerine dikkat edildiğinde, 1578 yılının ilkbaharında meydana geldiği düşünülebilecek büyük bir olay vuku bulmuştur. Vezir Mustafa Paşa’nın³¹⁹ sorumluluğu altındaki Budin’de, önce meydana gelen deprem ve ardından

³¹⁵ Kılıç, O. *a.g.m.* (2001). 793-820.

³¹⁶ BOA, A. *DVNSMHM.d.*, 12, 139/310.

³¹⁷ Kılıç, O. *a.g.m.* (2001). 793-820.

³¹⁸ BOA, A. *DVNSMHM.d.*, 33, 311/645.

³¹⁹ Sokollu Ailesi’ne mensup ve Mehmet Paşa’nın amcazâdesi olan Mustafa Paşa, 12 yıl boyunca Budin Beylerbeyliği görevinde bulunmuştur. Budin’in en uzun süre beylerbeyliğini yapan ve şehrin kalkınmasında çok önemli roller üstlenen Mustafa Paşa’ya zaman içinde pek çok muhalefet oluşmuştur. Bkz. İnternet: Altaylı, Y. (2009). “Macarca Mektuplarıyla Budin Beylerbeyi Sokullu Mustafa Paşa (1566-1578)”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi* 49(2). 157-171. Web: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1518/16723.pdf> adresinden 17 Eylül 2019’da alınmıştır. İnternet: Yılmaz, M. E., Günel, G. (2015). “Macarca Mektuplarıyla Budin Beylerbeyi Sokullu Mustafa Paşa (1566-1578)”. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*. 38. 219-252. Web: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/2039/21189.pdf> adresinden 17 Eylül 2019’da alınmıştır.

Budin Kalesi'ne yıldırım düşmesi Budin'i tam bir felakete sürüklemiştir. Tüm bunların sonunda çıkan yangın ve patlayan baruthane bölgede büyük can ve mal kaybına sebep olmuştur. Sarayın ve baruthanenin tamirâtı için oldukça yüklü meblağlar gerekmiştir³²⁰. "... hâlâ irâde-i ilâhî birle Budun'da olan sarâylar odasında sâ'ika nâzil olup barut-ı siyaha uğrayup yakup barut şiddetinden sarâyların ba'zı odaları yanup ve kal'a divarlarına zarar eyleyüp..."³²¹ diyerek başlanılan, bunun gerektirdiği tamir işleriyle ve yeniden bir yıldırım düşerse diye tedbir alınmaya çalışılmasıyla ilgili hükümler durumun ciddiyetini ortaya koyacak niteliktedir³²².

Birbiri ardına yaşanan bu felaketler zinciri Estergon Kalesi'nde bulunan barutlarla ilgili tedbir alma ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. "... hâlâ Estergon Kal'ası'nda küllî barut olup ve hisârda kadîmden durduğu kemer içinde olup üstünde ağır binâ olup... Estergon'da olan barut hıfzı için aşağı varoşda yeryüzünde tolos olup üzerine bir iki zirâ' toprak döşenürse bi-inâyetillâh sâ'ika toprağa te'sir eylediği fehm olunmağın vech-i meşrûh üzre barut hıfzı için taht-ı mezbûrda bir mahzen binâ olunmak münâsibdir³²³" şeklindeki bildirimle cevaben merkez bunu onaylamış, yangından ve bu gibi afetlerden dikkatle korunmasını istemiştir³²⁴.

Yukarıdaki hükümlerle aynı konuyu ilgilendiren ve "Deprem" başlığında da bahsi geçen depremin³²⁵ ardından gelen yıldırımla ilgili olarak Budin'deki Vezir Mustafa Paşa'ya ve İzvornik Sancak Beyi'ne yine art arda hükümler gönderilmiştir³²⁶. Aynı

³²⁰ Bu durum, zaten kendisine karşı başlamış olan muhalefetin daha da artmasına sebebiyet vermiştir. Nitekim, Peçevî'nin de ifadesiyle saraya ve baruthaneye yıldırım düşmesine sebep olmakla suçlanan Mustafa Paşa, Sultan III. Murad'ın emriyle 30 Eylül 1578'de idam edilmiştir. Altaylı, Y. *a.g.m.* (2009). 219-252.

³²¹ Nacak, S. (2011). "*34 Numaralı Mühimme Defteri (H. 986/M.1578) Transkripti ve Değerlendirilmesi (164-326 Sayfaları Arası)*". Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 140,142,143,145.

³²² Hükümler yalnızca Vezir Mustafa Paşa'ya gönderilmemiştir. Civar sancakların beylerine ve kadılarına da aciliyetle ulaştırılmıştır. Solnok, Estargon, Hatvan, Filek, Seçen, Novigrad, Zigetvar, Segedin, Peçuy, Mohaç, Vidin, Hersek, İzvornik, Sirem, Pojega, Kopan, Şimontorna, Seksar gibi bölgeler hükümlerin suretlerinin gönderildiği bölgeler arasında yer almaktadır. Bkz. *BOA, A. DVNSMHH.d., 34, 281/586; BOA, A. DVNSMHH.d., 34, 282/587-588*. Hüküm tarihi: 4 Haziran 1578 (28 Ra 986).

³²³ Nacak, S. *a.g.t.* (2011). 145.

³²⁴ Hüküm tarihi: 4 Haziran 1578 (28 Ra 986). *BOA, A. DVNSMHH.d., 34, 283/589*.

³²⁵ Bkz. "Deprem" başlığı.

³²⁶ *BOA, A. DVNSMHH.d., 35, 76/186; BOA, A. DVNSMHH.d., 35, 137/350-351*.

zamanda bu hükümler yüklü miktardaki meblağları da özetleyecek niteliktedir³²⁷. Vezir Mustafa Paşa:

... sâ'ikadan yıkılan binâlardan hasarın gayetle kürekli tarafından zîre dıvar binâ itdürölüp ümerâdan ba'zıları gelüp hakların itmâma irişdürüp gidüp ve ba'zı ümerâ dahı hâlâ gelüp leyl ü nehâr çalışdıkların ve inşallahu te'alâ evvelkinden ziyâde istihkâm üzre olduğunu belirtip; Segedin ve Mohaç sancaklarından kırkar akçe cerahor bedeli alınması ve Kopan sancağından ise cerahor ihrâc olunması fermân olunmuşken, Segedin sancağının tahrîr edilmek üzere olduğu ve re'âyasının her haneden 1'er flori vermeye razı olduğunu, Kopan Sancağı hudutta olduğu için kırk akçe cerahor bedeli vermesinin uygun olacağını ve Mohaç sancağı iç il olduğu için bunların cerahor göndermesinin münasip olduğunu Semendire'nin birçok mîrî hizmeti gördüğü için cerahor ihrâcından feragat olunmasını, Vulçitrin Hersek, İzvornik, Pojega ve Sirem sancaklarının avâriz akçesinin ise Budun hazinesinde toplanmasını talep etmiştir³²⁸.

Neticede, Paşa'nın gönderdiği mektup tüm bildirdikleri doğrultusunda değerlendirilerek, yıkılan binaların uygun gördüğü şekilde yaptırılmasına karar verilmiştir.

Budin eyaletinin bir başka sancağı olan Semendire'nin sancak beyine gönderilen 29 Ekim 1578 (27 Ş 986) tarihli bir hükümde Belgrad Kalesi'nin iç hisarında bulunan camiye saika isabet ettiği ve cami minaresinin bu sebeple zarar gören minaresinin yeniden yaptırılarak, durumun merkeze iletilmesi istenilmiştir³²⁹.

1584 (992) yılında Edirne'de vuku bulan saika olayı, Sultan Selim Camii'nde epey bir hasara neden olmuştur. 23 Ocak'ta (10 M) yazılan bir hükümle, mimarbaşının camiye giderek yıkılan yerleri görmesi ve tamirat için tahmini olarak ne kadar masraf olacağını bildirmesi istenilmiştir³³⁰. Konuyla ilgili olarak 28 Şubat'ta (16 S) Cezayir Beylerbeyi'ne de bir hüküm gönderilmiştir. Buna göre, kendisinden caminin saikadan yıkılan minaresinin ve diğer zarar gören yerlerinin tamiri için yüz elli tüvana forsa kafirinin gönderilmesi bildirilmiştir³³¹. 13 Şubat (1 S), 8 Mart (25 S), 12 Nisan (1 R) ve 17 Mayıs 1585 (17 Ca 993) tarihli hükümler de Sultan Selim Camii'nin tamiriyle ilgilidir. Vize Yörükleri ve Canbaz Subaşı ve Çingene ve Vize müsellemleri zabiti Hüseyin'e, Çingene ve Vize müsellemlerinin bulunduğu bölgelerin kadılarına gönderilen bu hükümlerde, emirleri

³²⁷ 34 numaralı Mühimme Defteri'nde konuyla ilgili olan tüm hükümler bu durumu açıklamaktadır. Bkz. *BOA, A. DVNSMHH.d.*, 34, 280/585; *BOA, A. DVNSMHH.d.*, 34, 281/586; *BOA, A. DVNSMHH.d.*, 34, 282/587-588.

³²⁸ Kılıç, O. *a.g.m.* (2001). 793-820.

³²⁹ *BOA, A. DVNSMHH.d.*, 35, 323/820.

³³⁰ *BOA, A. DVNSMHH.d.*, 52, 224/586

³³¹ *BOA, A. DVNSMHH.d.*, 52, 267/707.

altında bulunan Yörük, Canbaz ve müsellemlerin bir nöbetlilerinin tamirat için göreve gönderilmesi, göreve gelmeyenlere kanun gereğince ceza verilmesi emredilmiştir³³². Bununla birlikte Vize Yörükleri, eşkincileri, Çingene ve Vize müsellemlerinin iki yüz otuz ocak olduğu ve caminin tamirine götürülmeleri emredilse de Çingene mukataasının iltizamıyla ilgili olan mültezimlerin hizmet olmadığı yıllarda da bedeliye tahsil ettikleri tespit edilmiştir. Bu sürede bedeliye alan mültezimlerin bunları hazineye getirmesi istenilmiştir³³³.

Defterlerde sâika olarak da kayda geçen yıldırım düşmesi olaylarıyla ilgili olarak Divan'da alınan kararlar genellikle yıldırımdan zarar görmüş yapıların tamirine yöneliktir. Bu yapıların tamiri için gereken akçenin tespit edilmesi ve tamirat için gönderilecek çalışanların bir an önce bölgeye intikali devletin önceliğidir.

Çizelge 3.5. XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Yıldırım (Saika)³³⁴

Defter/Hüküm Numarası	Tarih		Bölge
	Hicri	Miladi	
12/310	16 Zilkade 978	11 Nisan 1571	Avlonya
33/645	11 Cemaziyelevvel 986	16 Temmuz 1578	Temeşvar
34/585-586-587-588-589	28 Rebiülevvel 986	4 Haziran 1578	Budin
35/186	29 Cemaziyelevvel 986	3 Ağustos 1578	Budin
35/350-351	5 Cemaziyelahir 986	9 Ağustos 1578	Budin
35/820	27 Şaban 986	28 Ekim 1578	Budin
52/586	10 Muharrem 992	23 Ocak 1584	Edirne
52/707	16 Safer 992	28 Şubat 1584	Edirne
52/740	25 Safer 992	8 Mart 1584	Edirne
52/764	1 Safer 992	13 Şubat 1584	Edirne
52/894	1 Rebiülahir 992	12 Nisan 1584	Edirne
53/233	17 Cemaziyelevvel 993	17 Mayıs 1585	Edirne

³³² Sırasıyla *BOA, A. DVNSMHH.d., 52, 286/761; BOA, A. DVNSMHH.d., 52, 278/ 740; BOA, A. DVNSMHH.d., 52, 336/894.*

³³³ *BOA, A. DVNSMHH.d., 53, 85/233.*

³³⁴ XVI. yüzyılın ikinci yarısında olan ve çalışmada kullanılan yıldırım ile ilgili hükümler, defter ve hüküm sırasına göre sıralanmıştır.

3.3.6. Toprak Kayması (Heyelan), Dağ Yıkılması ve Kum Basması

Toprak kayması “kaya, toprak veya arazi parçalarının yer çekimi veya depremler, aşırı yağışlar gibi dış etkenlerin etkisi ile fark edilebilir düzeyde eğim aşağı doğru kayması veya hareket etmesi durumu³³⁵” olarak tanımlanmaktadır.

Heyelan olarak da bilinen toprak kaymasının oluşumu çeşitli nedenlere bağlıdır:

Nehirler, göller ve denizlerin etkisiyle yamaç topuğundaki erozyon, aşırı yağışlar ve ani kar erimeleri, yer altı suyu tablasının yükselmesi, yamaç üzerindeki yapı yükleri ve deprem yükleri gibi dış ve dinamik kuvvetler nedeniyle yamaçlardaki gerilmelerin artması, volkanik patlamalar, kazı ve patlama gibi insan aktiviteleri, orman alanlarının tahribi, gibi nedenler ile heyelan oluşur³³⁶.

“Heyelanları tetikleyen bu faktörlerin arasında insan faaliyetleri ön plana çıkmaktadır. Çarpık ve plansız kentleşmeye bağlı olarak düzensiz ve yetersiz alt yapı tesisleri, doğanın yanlış kullanımı... bunlardan bazılarıdır.³³⁷”

Konuya dair Mühimme defterlerinde kayıtlara geçmiş bir hükme rastlanılmıştır. İstanbul’da meydana gelen olay, 20 Haziran 1583 (19 S 991) tarihinde defterlerdeki yerini almıştır. Buna göre, Kırkçeşme suyunun Cebeci Köyü yakınlarındaki dağ eteğinden geçen kârizin altındaki dağ toprağı kayarak kârizi boşlukta bırakmıştır. Eğer acil olarak oraya bir sed inşa edilmezse İstanbul susuz kalacaktır³³⁸. İstanbul’u susuz kalma tehlikesiyle karşı karşıya getirdiğine göre bu toprak kaymasının boyutunun oldukça ciddi olduğu düşünülebilir.

Toprak kaymaları kısa süreli olarak ortaya çıkabileceği gibi, “çevresel koşullara ve tetikleyici faktörlere bağlı olarak uzun süre sonunda da gelişebilirler.³³⁹”

16 Mayıs 1568 (19 Za 975) tarihli bir kayıta Erzurum’da meydana gelmiş ilginç bir olay dikkat çekmektedir. “Kızıuçan Sancağı Beği Murâd ... mektûb gönderüp; ‘sancağı hâslarından sâbıkâ altı bin akça yazar Mu[z]tafrân nâm memlehanun üzerine tağ yıkılıp âhır sular haltolmağla amelden kalup otuz-kırk altun hâsıl olmazken defter-i atîk

³³⁵ AFAD. *a.g.s.* (2014). 86.

³³⁶ Kocabaş, D, N. *a.g.t.* (2011). 19.

³³⁷ Altun, F. *a.g.t.* (2014). 18.

³³⁸ BOA, A. *DVNSMHM.d.*, 48, 330/967.

³³⁹ Kocabaş, D, N. *a.g.t.* (2011). 19.

muktezâsınca altı bin akçaya kaydolunduğun³⁴⁰” bildirilmiştir. Bunun üzerine adı geçen memlehayla ilgili olarak gerekli incelemelerin yapılmasına ve adaletle iş yapılarak tahammülüne göre bir miktarda kaydedilmesi istenilmiştir³⁴¹.

Bir dikkat çekici konu da 8 Ocak 1580 (20 Za 987) tarihindeki hükümde yer almaktadır. Basra Beylerbeyi ve defterdarı ile Şimal Kadısı’na yazılan bu hükümde, Basra’ya tâbi Hamrasan, Temari, Şân, Yemin ve Debr isimli köylerin halkı Divan-ı Basra’ya gelerek, “Basra ile Bağdâd mâbeyninde olup ayende vü revendenin zahmetlerine tahammül etdüğümüzden gayri bağ ve mezârlığımızı kum basup zirâ’atden kalup harâbe olan yerlerimizin kabalesi bu ana dek bizden olunur ma’mûr olan yerlerimizden kabale alınup harâbe olan yerlerimizden alınmaya³⁴²” diye ricada bulunmuştur. Bu rica üzerine, mamur olan yerlerden kabale vergisi alınmasına ve harap olmuş arazilerden alınmamasına karar verilmiştir³⁴³.

Çizelge 3.6. XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Toprak Kayması ve Dağ Yıkılması³⁴⁴

Defter/Hüküm Numarası	Tarih		Bölge
	Hicri	Miladi	
7/1430	19 Zilkade 975	16 Mayıs 1568	Erzurum
39/240	20 Zilkade 987	8 Ocak 1580	Basra-Bağdat
48/967	19 Safer 991	20 Haziran 1583	İstanbul

3.3.7. Aşırı Soğuklar ve Sert Kışlar

Tek başlarına bir doğal afete sebep olmasalar bile, mevsimi dışında veya mevsim normallerinin üzerinde olduğu zaman doğal afet sınıfına dahil edilebilecek olan şiddetli soğuklar, insanlarda maddi ve manevi önemli kayıplara sebep olmaktadır. Kıtılık, salgın

³⁴⁰ BOA (1999). 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/ 1567-1569) <Özet- Transkripsiyon- İndeks> II. 129.

³⁴¹ BOA, A. DVNSMHH.d., 7, 496/1430.

³⁴² Akçelik, E. (2013). 39 Numaralı Mühimme Defteri’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (S. 1-118). Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 225-226.

³⁴³ BOA, A. DVNSMHH.d., 39, 97/240.

³⁴⁴ XVI. yüzyılın ikinci yarısında olan ve çalışmada kullanılan toprak kayması ve dağ yıkılması ile ilgili hükümler, defter ve hüküm sırasına göre sıralanmıştır.

hastalıklar, ulaşım sıkıntısı gibi önemli problemlerin yanında tüm bunların bir sonucu olarak can kaybına da sebep olabilir.

Mühimme defterlerindeki hükümlerde “şiddet-i şita” ifadesiyle yer bulan şiddetli kış aşırı soğuklarla paralel olarak ilerleyen bir durumdur. Normal olmayan bir seyirde meydana gelen kar yağışı, buzlanma, don olayı gibi durumlar da doğrudan ve dolaylı olarak aşırı soğuklarla ve sert geçen kışlarla bağlantılı olduğu için bu başlık altında değerlendirmeye tâbi tutulacaktır. Fakat burada belirtilmesi gereken önemli nokta şudur: pek çoğu mevsimsel şartların doğal bir sonucu olduğu için kış mevsimi, soğuklar ve kar yağışıyla ilgili olan her hüküm buraya dahil edilmemiştir³⁴⁵. Çalışmada konuyla ilgili olarak otuz adet hüküm kullanılmıştır³⁴⁶.

1565 yılında, “Akkirman Tatarlarından Îsâ Koca Tatar tâyifesiyle Leyh’e tâbi’ birkaç pâre kurâyı gâret idüp tamâm ısyân u tuğyân üzre olup kırılması lâzımdır. Zîrâ Turlı suyu şiddet-i şitâdan münce mid oldukda bu vilâyete ve Boğdan’a küllî zarar iderler³⁴⁷” diye merkeze iletilen duruma cevaben, şiddetli kıştan nehir donduğunda Leh ve Boğdan vilayetlerine zarar vermeleri kesin olan Akkirman Tatarlarından İsa ve taifesinin hakkından gelinmesi bildirilmiştir³⁴⁸. Yine hemen ardından yazılan aynı tarihli diğer bir hükümde bahsi geçen don olayına binaen sürekli isyan halinde olan bu Tatar taifesi sıkıntısının ortadan kaldırılması emri tekrarlanmıştır³⁴⁹.

³⁴⁵ Örneğin: Tarihinden 1578-1590 Osmanlı-Safevi Savaşları dönemi olduğu anlaşılan, Vezir Cafer Paşa’ya gönderilen bir hükümde, İran seferi için serdar tayin edilen Ferhat Paşa’nın Karabağ’ı zapt etmek için emir aldığı ve Dağıstan beylerine gönderilen mektupları kendi de irsal ederek savaşa teşvik etmesi ile şimdiye kadar yardım göndermemesinin kış sebebiyle yolların kapalı olmasından ve suların oldukça taşkın olmasından kaynaklı olduğu aktarılmaktadır. Hükümün 16 Mart 1587 (6 R 995) tarihine ait olduğu düşünülürse kışın mevsimsel etkilerinin sefer üzerindeki etkisi doğaldır. *BOA, A. DVNSMHH.d., 62*, 33/76; Kış yaklaştığı için donanmanın İstanbul’a dönmesi için Cezayir Beylerbeyi’ne yazılan 2 Ekim 1559 (29 Z 966) tarihli hükümde kışın getireceği mevsimsel sıkıntıları yaşamamak içindir. *BOA, A. DVNSMHH.d., 3*, 144/381; Kastamonu Sancağı kadılarına gönderilen 20 Şubat 1572 (5 L 979) tarihli hüküm de mevsimsel bir zorluğa işaret etmektedir. Sinop’ta yapılan kadırgalar için ayrılan kerestenin taşınmasına şiddetli kış sebebiyle ve hayvanların zarar görmesi dolayısıyla halkın gücünün olmadığından bahsedilmektedir. *BOA, A. DVNSMHH.d., 10*, 141-142/217; Yenişehir Nahiyesi’nin köyleri etrafında pazar olmadığı için özellikle kış mevsiminde büyük sıkıntı çeken halk için Şarköy’de kimsenin mülküne ve vakfına zarar gelmeyecek şekilde bir pazar yapılması kurulması bildirilen 12 Eylül 1567 (8 Ra 975) tarihli hüküm mevsimsel bir sıkıntının halk üzerindeki etkisini gidermeye yönelik bir çalışmayı aktarmaktadır. *BOA, A. DVNSMHH.d., 7*, 69/188.

³⁴⁶ Dipnotlarda kullanılanlar hariç.

³⁴⁷ BOA. (1995). *6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565) Özet- Transkripsiyon- İndeks I*. 369.

³⁴⁸ Hüküm tarihi: 28 Ocak 1565 (25 C 972). *BOA, A. DVNSMHH.d., 6*, 306/652. Coğrafi koşulları ve iklimi sebebiyle Turla Nehri’nin her kış mevsiminde donması alışılmış bir durumdur. Ancak bu don olayının ardından gelen etkileri doğal bir olayın getireceği felaketlerin habercisi niteliğindedir.

³⁴⁹ *BOA, A. DVNSMHH.d., 6*, 306-307/653; BOA. (1995). *6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565) Özet- Transkripsiyon- İndeks I*. 370.

Nehrin buz tuttuğu zaman küffara avantaj sağladığı ve bunun bölge halkı için sıkıntı olduğu başka bir olaya 26 Şubat 1584 (14 S 992) tarihli bir hükümde rastlanmaktadır³⁵⁰. Buna göre, Kopan Sancağı üzerinde bulunan Balaton (?) Nehri buz tuttuğu zamanlarda küffar bu nehrin üzerinden geçerek bölgeye ve halkına zarar vermektedir. Bu sebeple Beylerbeyi denilen bir yerde bir palanka yapılarak iç kalelerden efrad konulursa bunların geçitlerinin kapanacağı bildirilmiştir³⁵¹.

Sert geçen kış ve beraberinde getirdiği aşırı soğuklar zaman zaman devletin birtakım faaliyetlerindeki düzenli işleyişin aksamasına sebep olmuştur. Özellikle ticari, askeri ve ulaşım gibi alanlarda işleyişin bozulması Mühimme defterlerinde yer almıştır. Çünkü bu konular her zaman devletin önem listesinde ilk sıralarda yer almıştır³⁵².

Yukarıdaki paragraftan hareketle şunu söylemek mümkündür: bir devletin siyasi ve diplomatik alandaki başarısı askeri başarılarıyla doğru orantılı ilerlemektedir. Askeri alandaki başarısı ordusunun temel ihtiyaçlarını düzenli şekilde karşılamasında gizlidir. Bu ihtiyaçların karşılanması ise mevsimsel şartlarla doğrudan bağlantılıdır. Orduyu hazırlıksız yakalayan veya hazırlıklı olmalarına rağmen önleyemedikleri doğa olaylarının olumsuz etkilerini azaltmak devletin üzerinde ciddiyetle durduğu bir durumdur.

Tarihlerine bakılarak mevsiminden önce yağmış olan ve askeri hazır olmadığı bir anda yakalayan kar ile ilgili Rumeli Beylerbeyi'ne ve Sağ Ulufeciler Ağası Mehmet Ağa'ya gönderilen hükümler yukarıdaki açıklamayı örnekleyecek niteliktedir. 22 Ekim 1565 (27 Ra 973) tarihli ilk hükümde, Sofya'da toplanılmış halde iken şiddetli yağmur ve kar yağdığı, bu sebeple askerin şehir yakınlarındaki yerlere sığındığı merkeze bildirilmiştir. Bunun üzerine Rumeli Beylerbeyi'ne havası mutedil ve zahiresi bol olan bir yerde beklemesi ve gelecek emr-i şerife göre hareket etmesi iletilmiştir³⁵³.

³⁵⁰ Bu avantaj her zaman küffar için değildir. Mesela 16 Aralık 1587 (15 M 996) tarihiyle kayıtlara geçen, esasen Niğbolu Beyi olan, ancak şu an Özi Kalesi muhafazasında askere serdarlık eden Mehmet Bey ile Silistre, Çirmen, Vidin ve Bender beylerine yazılan hükümde, kale tamir edilerek, içerisine askerler yerleştirildiğinde, düşman göl ve saz içinde olan adaya girmiştir. Buraya şaykasız ulaşmanın mümkün olmadığı ve kış gelip de sular buz tuttuğunda akın etmenin gerektiği bildirilmiştir. Bkz. **BOA, A. DVNSMHH.d., 62, 175/388.**

³⁵¹ **BOA, A. DVNSMHH.d., 52, 263/693.**

³⁵² Kılıç, O. *a.g.m.* (2001). 793-820.

³⁵³ **BOA, A. DVNSMHH.d., 5, 168/410; 9 Ekim 1565 (14 Ra 973) tarihli bir başka hükümde Sofya'daki askerlerin kış mevsiminden zarar görmemesi için iklimi daha ılıman olan, elverişli bir bölgeye nakledilmesi bildirilmektedir. Bkz. BOA, A. DVNSMHH.d., 5, 136/340.**

Yine aynı tarihli olan ve Sağ Ulufeciler Ağası Mehmet Ağa'ya gönderilen diğer hükümde, yağmur ve kar sebebiyle askerlerle birlikte samanlığa sığınıldığı ve Semendire'de zahire sıkıntısı çekildiği görülmekle, askerlerin bulundukları yere yakın olan, Niş veya Ürgüp, hangisi zahire açısından elverişli ise oraya gitmesi istenilmiştir³⁵⁴.

9 Şubat 1566 (19 B 973) tarihiyle kayıtlı hükme göre, Semendire Kadısı merkeze mektup göndererek “sefer mühimm-i için alınacak arpa işbu Recep ayının evâiline gelince İstanbul kilesiyle üçyüz elli bin kile olup kış ziyâde olmağla değirmenler çalışmayıp arabalar işlemediği için hayli müzâyaka çekildiğini bu sebeple fiyatların da yükseldiğini ileri sürerek para yardımı yapılması gerektiğini bildirmiştir.³⁵⁵” Cevaben, bunun için gerekli olan parayı istediği yerden alabilmesi adına maliye tarafından kendisine hükm-i şerif gönderildiği, kendisinin de azami gayret göstererek belirtilen miktardaki zahireyi tedarik etmesi iletilmiştir³⁵⁶.

Seferler sırasında askerlerin uygun bölgelerde uygun koşullarda kışlaması mühim bir konudur. Hem ihtiyaç olan her bölgeye sevkini kolay olması hem de hava koşullarından etkilenmeden ve zahire sıkıntısı çekmeden stratejik bir yerde bulunmaları gerekiyordu. 29 Ekim 1571 (9 C 979) tarihli bir hükümde, düşmandan zarar gelme ihtimali olan yerlerde kışlanmasının uygun olduğu, fakat yalılara yakın yerlerde zahire sıkıntısı olması yanında askerlerin hayvanları için ahır ve kervansaray bulunmaması gibi sebeplerle, kışlak zamanında her bölgeye hızla yetişebilmek için üç yol ağzında bulunan Görice'de birkaç gün durulduğu bildirilmiştir. Ardından Manastır'da ulaşıldığında kışın en şiddetli zamanlarının olduğu ve askerin hayvanların korunmasının mümkün olmadığından bahisle Rumeli Beylerbeyi'ne, muhafaza edilmesi gereken yerlerin eskiden olduğu gibi muhafazasına gayret gösterilmesi, “...vilâyete zarar ihtimâli yoğise ki tamam künhî ve hakîkî ile ma'lûmun ola emr-i sâbıkın mücebince gelüp Üsküb'de kışlayasın bu hüküm sana ne günde vâsıl olup ve ahâl neye müncerr olduğunu ve düşman taraflarından vâkıf olduğın ahbâr-ı sahîhayı i'lâmdan hâlî olmayasız³⁵⁷” şeklinde emir iletilmiştir³⁵⁸.

Seferin ve harbin kış mevsiminin tam ortalarına denk geldiği zamanlar ordunun en sıkıntılı zamanlarıdır. Dikkatli davranılmadığında harbin kaybedilmesi ve bir felaket

³⁵⁴ BOA, A. DVNSMHM.d., 5, 168/411.

³⁵⁵ Kılıç, O. a.g.m. (2001). 793-820.

³⁵⁶ BOA, A. DVNSMHM.d., 5, 368/970.

³⁵⁷ Bayrak, S. a.g.t. (2016). 151-152.

³⁵⁸ BOA, A. DVNSMHM.d., 16, 369/649.

yaratması neredeyse kesindir. Ancak uygun koşullar sağlandığında ise bu zamanlar bir felaket olmaktan ziyade devletler için fırsat haline de dönüşebilir. Bunun için gerekli tedbirleri almak her zaman elzemdir. Örneğin; 18 Ekim 1576 (25 B 984) tarihiyle kayıtlı hüküm böyle bir durumun tedbirini almaya yöneliktir. Nemçe kralının asker toplayarak bizzat Leh vilayeti üzerine geldiği ve babasının da Erdel üzerine harekete geçtiği haberi iletilmekle, düşmanın savaş için özellikle kış mevsimini beklemesinin adet olduğu ve dikkatli olunması gerektiği bildirilmektedir³⁵⁹. Osmanlı ordusu için uygun koşullar sağlandığı zamanlar da olmaktaydı. Fakat askeri yormamak için bu durumdan yarar sağlama yoluna gidilmiyordu. Mesela, 1566 yılındaki bilgiler bu yöndedir. Erdel Kralı'nın talep ettiği bin askerin gönderileceği sırada düşmanın bahara kadar saldırmayacağı öğrenilmiştir. Erdel Kralı, yine de şartlar uygun olduğundan Pankota Kalesi civarındaki üç kalenin kuşatılmasının yerinde olacağını da iletmıştır. Ancak ilkbaharda sefer olacağı için kışın askerin yıpratılması uygun bulunmamıştır³⁶⁰.

Kışın şiddetinin orduyu zorladığı zamanlarda seferi bir sonraki mevsime ertelemek genellikle uygun bir çözümdü. Bununla ilgili olarak 5 Ocak 1573 (1 N 980) tarihli bir hükümden bahsetmek yerinde olacaktır. "... isyân iden Boğdan voyvodayı Erdel voyvodası Baturi İstvan ele götürüp habs eylemiş iken ıtlak idüp Beç kralına götürüp Kaşa cânibde cem'iyet idüp Boğdan vilâyeti üzerine gelmek tedârigünde iken şiddet-i şitâ mâni' olduğın..." diye belirtildikten sonra devamında hareketin baharda gerçekleştirileceği iletilmiştir. Cevaben, baharda sefer-i hümayunun musammem olduğu Boğdan askeriyle hazır bulunması bildirilmiştir³⁶¹.

1578-1579 yılları arasındaki Osmanlı-Safevi mücadelelerinin başladığı ilk yıllarda çetin coğrafya ve değişken iklim koşulları özellikle kış mevsiminde Osmanlı Devleti'ni zorlamıştır. 1579 yılının kış mevsiminin şiddetine bir de göz gözü görmez yağmurlar eklenince askeri perişan eden bir hal ortaya çıkmıştır. Öyle ki, askerin harbe gücü kalmamıştır. Osman Paşa ve Tatar askeri Demirkapı Kalesi'ne çekilmiştir. Hem kışın kuvveti hem bulundukları bölgenin İstanbul'a uzak olması hem de Tatar askerinin seriü's-seyr olması gibi sebeplerle Demirkapı'ya asker sevki istenilmektedir³⁶².

³⁵⁹ Bkz. *BOA, A. DVNSMHH.d.*, 28, 111/268.

³⁶⁰ Hüküm tarihi: 9 Şubat 1566 (19 B 973). Bkz. *BOA, A. DVNSMHH.d.*, 5, 362/954.

³⁶¹ Bkz. *BOA, A. DVNSMHH.d.*, 21, 7/37; Çelik, S. *a.g.t.* (1997). 6.

³⁶² Hüküm Tarihi: 11 Ocak 1579 (13 Za 986). *BOA, A. DVNSMHH.d.*, 32, 374-377/673.

Olumsuz mevsim koşulları sefer zamanlarında sonsuz görünen bir coğrafya ile birleştiğinde ordu üzerindeki etkisi daha da artmaktaydı. Bölgeler arasındaki iletişim, ulaşım, her türlü lojistik ile zahire ve erzak tedariki zaten zor olan koşullar içinde daha da zorlaşmaktaydı. Bu konuya dair en açık örnek, yıllar boyunca mücadele içinde olunan Safevi Devleti'yle 1578-1590 yılları arasında girilen mücadelenin coğrafyası ve kış mevsiminin ordu üzerindeki etkileri olacaktır. “Bağdat çöllerinde ve Doğu Anadolu dağlarında başlayan Osmanlı-Safevi mücadelesi siyasi-iktisadi gelişmeler çerçevesinde zamanla kuzeye doğru genişlemiştir. Bu genişleme askerî harekât alanının boyutlarını oldukça büyütmüş operasyon sahasını farklı iklim ve yeryüzü şekillerinin görüldüğü zorlu bir meydana çevirmiştir.³⁶³” Örneğin; Demirkapı’da bulunan Yeniçeriler Ağası’na yazılan 16 Mart 1587 (6 R 995) tarihli bir hükümden asker için lazım olan zahirenin ve hazinenin şiddetli kış sebebiyle yolların kapanması yüzünden gönderilemediği öğrenilmektedir³⁶⁴. Yine hemen bir yıl sonraki bir hüküm de benzer bir durumu ortaya koymaktadır. 10 Ocak (10 S) tarihiyle kayıtlı hükümden anlaşıldığı kadarıyla Tebriz civarında zahire konusunda gerek halk gerekse asker sıkıntı çekmektedir. Zahirenin naklinin çetin kış şartlarıyla imkansız olduğu, çünkü bu nakil için insan ve hayvan gücü yanında ip ve çuval da bulmak gerektiği; ancak bu koşullarda bunların da mümkün olmadığı bildirilmektedir³⁶⁵.

Şiddetli soğuklar, insanların görev değişikliklerine de neden olabiliyordu. Bu cümleden olarak defterlerde ilginç bir hükme rastlanmaktadır. Şehrizar’un cedit kullarından Ali Bosna, Kerkük Sancağı’ndan zahire almaya gelirken, Dulhuran Sancağı’nda şiddetli kış ve tufana yakalanmıştır. Konuyla ilgili olarak Şehrizar Beylerbeyi’nin ricası 1 Ekim 1571 (11 Ca 979) tarihli kayıttan öğrenilmektedir. “Kerkük Sancağı’ndan zahire almağa gelirken Dulhuran Sancağı’nda ziyâde kış ve tufan tutup iki ayağı üşüyüp piyâde hizmetine iktidârı olmayup lâkin at üstünde harp ve darbe ka’adir olduğunu bildirip, dirliğine dahl olunmamasına ricâ etmesi üzerine”, Ali Bosna’nın at üzerinde hizmete devam etmesine ve harbe kadir ise gediğine dokunulmamasına karar verilmiştir³⁶⁶.

³⁶³ Koçak, T. (2016). *Osmanlı-Safevî Mücadelesinde Askerî Harekât Alanı ve Muharebeler (1578-1590)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 33.

³⁶⁴ BOA, A. DVNSMHM.d., 62, 30-31/73.

³⁶⁵ BOA, A. DVNSMHM.d., 63, 44-46/62; Kar, S. (2002). “63 Numaralı Mühimme Defteri (995-996/1587-1588) <Özet ve Transkripsiyon>”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 52-54.

³⁶⁶ BOA, A. DVNSMHM.d., 15, 127/1099; Kılıç, O. a.g.m. (2001). 793-820.

Kar yağışının etkisi her zaman yalnızca askerler üzerinde değildir. Dönem dönem diplomatik ilişkiler üzerinde de önemli rol oynadığı söylenebilir. Bu cümleden olarak, Erzurum Beylerbeyi'ne gönderilen 9 Ocak 1576 (7 L 983) tarihli hükümdeki olay dikkate değerdir. Beylerbeyinden, Revan'dan gelecek elçinin bayramdan sonra yola çıkacağı, ancak Erzurum'da şiddetli kar yağışı ve kış olması sebebiyle yolların kapalı olduğu bildirildiğinden, üslûp bilen bir kişiyi gönderip kış mevsiminin ve yolların ahvalini iletmesi ve yolculuğun Nevruz'dan sonraya ertelenmesinin uygun olacağını arz etmesi ile verilecek cevabın merkeze aktarılması istenilmiştir³⁶⁷.

Askeri hareketler ve diplomatik ilişkiler yanında toplumsal ve dini değerlerin aksamasına sebep olacak durumlar da ortaya çıkarabilir. Bu gibi durumlarda önceden tedbir alınması gerekebilir. Örneğin, Şam Beylerbeyi'ne ve defterdarına gönderilen 25 Eylül 1577 (12 B 985) tarihli hükme göre, hac zamanının kısa tesadüfüne binaen, hacıların kar ve yağmurdan yollarda sıkıntı çekmesi ve develerin kırılması gibi sebeplerle eskiden olduğu gibi yola erken çıkılmasının uygun olduğu bildirilmektedir³⁶⁸.

Oldukça çetin geçen kışlar halkı sadece yollarda değil, evlerinde de sıkıntıya düşürmektedir. Halkın bununla ilgili sıkıntılarının öğrenildiği 31 Ocak 1585 (29 M 993) tarihli bir hüküm bu durumu anlatmak için kafidir:

...otuz beş yıldan ziyâdedir ki vakf-ı mezbûrun hamamı suyu ba'zı mütezâdlara uğrayup nâ-pâk olmağla terk olunub hamâm-ı mezbûra âhar sudan müstevfâ su tedârik olunduktan sonra ol nâ-pâk suyun masrafı olmamağla eyyâm-ı şitâda ve yağmurlar yağduğu zamanlarda tuğyân idüb evlerimizde olan kuyularımıza dâhil olub nâ-pâk itduğinden gayri evlerimizin binâsın harâb ider husûs-ı mezbûr keşf olunub zararı def'in taleb ideriz...³⁶⁹

İstanbul'un Hoca Üveys Mahallesi sakinlerinin müteveffa Ali Paşa evkafı mütevellisini Meclis-i Şer'e getirerek dile getirdikleri bu taleplerine binaen, hamamın şu anki suyu yettiği takdirde temiz olmayan suyun müzayede ile satılması ve sonucunun arz olunması istenilmiştir³⁷⁰.

³⁶⁷ BOA, A. DVNSMHM.d., 27, 187/425.

³⁶⁸ BOA, A. DVNSMHM.d., 31, 301/668.

³⁶⁹ Günay, M. (1996). *55 Numaralı Mühimme Defteri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 164.

³⁷⁰ BOA, A. DVNSMHM.d., 55, 129/246.

Şiddetli geçen kış ayları bazen işlerin aksamasına ve gereğinden uzun gecikmeler yaşanmasına neden olmaktadır. Örneğin, 24 Mart 1566 (3 N 973) tarihli hükümden öğrenildiği kadarıyla güherçile işlenmesi konusunda aksaklıklar ortaya çıkmıştır. İlbasan Beyi merkeze mektup göndererek, “Avlonya ve İlbasan ve Ohri sancaklarında güherçile işlenmeye müsait yir varsa yoklanub güherçile işlenmek için hüküm vârid olub şiddet-i şitâdan yoklanmak mümkün olmayub hâlâ Avlonya Sancağı’nda güherçile” işlemeye uygun yer olmasına rağmen gönderilen iki ustanın işi becerememesi yüzünden güherçile işlenmesinin aksadığı, Avlonya’da bu işi bilen bir Yahudi’nin bulunduğunu bildirmiştir. Merkez ise, kendisine bir güherçileci daha gönderdiğini ve bu gönderilen kişiyle birlikte diğer iki ustanın da çalışarak yeteri kadar güherçile hazır etmelerini emretmiştir³⁷¹.

Mevsimsel koşullar her zaman doğal afet yaratmasa da işleri rutininden çıkararak devlet ekonomisini değişik şekillerde de etkileyebilme özelliğine sahiptir. Bu sebeple Mühimme defterlerindeki yerini alan hükümler de mevcuttur. Devleti etkileme şekline ve önemine binaen bu tür hükümlerden de burada bahsetmek yerinde olacaktır. Örneğin; Boğdan Voyvodası’na yazılan 30 Nisan 1578 (22 S 986) tarihine kayıtlı hükümde, “... ziyâde kış olup mübâlağa kar yağmağın davar ota yapışmayup ve sen harâcın cem’ ü tahsilinde olup İnşâa’llâh vaktinden tecâvüz olunmayup gönderilür deyu³⁷²” bildirilmesi üzerine, “vardukda te’hîr itmeyüp harâcın cem’ ü tasîline sa’y ü ihtimâm eyleyüp davar ota yapışduğı gibi³⁷³” göndermesi istenilmiştir³⁷⁴.

Yakıcı soğukların yıkıcı etkisinin vergiler üzerinde görüldüğü bir başka olay ise 1579 yılında yaşanmıştır. Tımişvar’ın adet-i ağnamı toplam dokuz yüz doksan beş bin küsur akçe olmasına rağmen bu seneki şiddetli kış sebebiyle pek çok koyun ve kuzu telef olduğundan yüz elli bin akçe eksik olduğu bildirilmiştir³⁷⁵.

³⁷¹ BOA, A. DVNSMHM.d., 5, 480/1299.

³⁷² Nacak, S. a.g.t. (2011). 32.

³⁷³ Nacak, S. a.g.t. (2011). 32.

³⁷⁴ BOA, A. DVNSMHM.d., 34, 188/394. Bazen mevsimin doğal getirisi olan sonuçlar insan faaliyetleriyle birleştiğinde halk üzerinde büyük felaketlere sebep olabilmektedir. 23 Şubat 1573 (20 L 980) tarihiyle kayıtlara geçen bir hüküm bu durumun en açık kanıtlarından birisidir. “Tatar Hâm’na nâme-i hümayun yazıla ki” ibaresiyle başlayan hükme göre, Leh vilayetini yağma için giden Tatarlar kış sebebiyle Lehistan’a geçememiş ve Boğdan’a gelip burada halkın bazısını katletmiş bazısını da esir etmişlerdir. Ayrıca birçok sığır, koyun ve davarı da almışlardır. Haraçgüzar olan Boğdan halkının rencide edilmek suretiyle maruz kaldığı bu durum devleti de etkilemiştir. Bkz. BOA, A. DVNSMHM.d., 21, 136/330; Çelik, S. a.g.t. (1997). 137.

³⁷⁵ Hüküm tarihi: 14 Şubat 1579 (17 Z 986). BOA, A. DVNSMHM.d., 36, 65/196.

12 Kasım 1571 (23 C 979) tarihli bir hüküm, demir hizmetinde olan Koyun Çavuş'a yazılmıştır. Tersane ve kadırgalar için yapılan demir malzemeleri şiddetli kış sebebiyle gönüllü olarak taşıyacak arabalar bulunamadığı için gönderilememesi yüzünden, malzemelerin kazadan kazaya aciliyetle taşınması için kazaların kadılarına hükümler yazıldığı bildirilmektedir³⁷⁶. Kadılara yazılan hüküm ise 14 Kasım'da (25 C) görülmektedir. Samakov'dan Ahyolu'na gelene kadar olan kadılara yazılan hükme göre, araba sıkıntısı çekildiğinden gönderilemeyen, yüz kadırgaya denk gelen demir malzemelerin kazadan kazaya aciliyetle nakledilmesi ve kazalara ulaşma tarihlerinin bildirilmesi gerekmektedir³⁷⁷. Her iki olay da kışın yaşanan lojistik sıkıntısını açık şekilde ortaya koymaktadır.

Kış mevsiminin belki de en olumsuz etkisi zahire ve erzak tedariki üzerindedir³⁷⁸. Ekinleri don vurması da bu olumsuzluklardan biridir. İpsala Kadısı'na gönderilen 7 Aralık 1576 (16 N 984) tarihli hükme göre, mahzenlerde biriktirilen ve İstanbul'un ihtiyacı için istenilen zahirenin ancak bölgenin yiyecek ve ekilecek ihtiyacına yetecek kadar olduğu, kışın şiddetli geçmesi sebebiyle kar ve donun fazla olması ile Tunca Nehri'nin de taşarak ekili alanları mahvettiği bilindiğinden halktan zahire alınmamasına karar verilmiştir³⁷⁹.

Zahire nakliyesinin sıkıntısı ileriye dönük olarak bölgesel sorunları ortaya çıkarmaya potansiyeline sahiptir. Devlet bu gibi durumlarda hem sıkıntı yaşayan bölgenin sorununun çözümüne yönelik çalışırken hem de başka bir bölgenin sıkıntı yaşamasına engel olmak için uğraşmaktadır. Örneğin, 1567 yılında İpsala'dan Edirne için altı yüz müd un ve beş yüz müd arpa tayin edilmiştir. Fakat, çetin kış şartları sebebiyle bu miktarın belirlenmesinde sıkıntı çeken halk bunu merkeze bildirmiştir. Bunun üzerine, temin edilebilen kadarının Edirne'ye gönderilmesi istenilmiştir³⁸⁰.

Kara yollarının kapanması ile ulaşımın ve hayvanların telef olmasından veya hayvan azlığı gibi sebeplerle taşımanın güçleşmesi, kış mevsiminin zahireye olan etkilerindendir. 26 Şubat 1576 (26 Za 986) tarihli art arda kayıtlara geçen dört hüküm de bu yüzden

³⁷⁶ BOA, A. DVNSMHH.d., 10, 276/435

³⁷⁷ BOA, A. DVNSMHH.d., 10, 275/434.

³⁷⁸ Kış mevsiminde gönderilemeyen zahirelerin muhafaza edilerek kış geçtikten sonra ilgili yerlere gönderilmesi devletin dikkat ettiği konular arasındadır. Bkz. BOA, A. DVNSMHH.d., 27, 146/342; BOA, A. DVNSMHH.d., 27, 177/404.

³⁷⁹ BOA, A. DVNSMHH.d., 28, 394/1026.

³⁸⁰ Hüküm tarihi: 13 Eylül 1567 (9 Ra 975). BOA, A. DVNSMHH.d., 7, 71/196; BOA. (1998). 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569) <Özet- Transkripsiyon- İndeks> I. 105.

yollarda kalan İstanbul zahiresi ile ilgilidir. Kütahya³⁸¹, Afyonkarahisar³⁸² ve Karaman'dan³⁸³ yola çıkan bu zahirelerin kira develeri İstanbul'a gönderilmesi istenilmektedir.

Mevsimin olumsuz koşullarını fırsat bilerek genel fiyat artışı ile bazı eminlerin narh fiyatlarını artırmaları gibi olumsuzluklar halkı ve dolayısıyla devleti de güç durumda bırakmıştır. Böyle zamanlarda devlet güçlüğü tamamen ortadan kaldırmak veya yarattığı olumsuz etkiyi en aza indirmek için azami çaba sarf etmiştir. 1573 (981) yılının kışında vuku bulan olay tam da durumu açıklar niteliktedir. 3 Aralık (8 Ş) tarihli hükme göre, İstanbul ve civarında birkaç gün kar yağıp fırtına çıkmasını fırsat bilen ekmekçiler zahirenin olmadığı gibi gerçek olmayan bahanelerle narhı artırmak istemişlerdir. Ancak “iki üç gün kar yağmağla terekenin narhı ziyâde olmasun aslı yokdur” denilerek, bu artışın gerekmediği ve mümkün olmadığı bildirilerek bu artışa izin verilmemiştir. Ayrıca İznikmid ve Kazıklı civarındaki değirmenlerden un getirilmesi için bir kadirga ve bir kalite tayin edilmiştir. Yine Rodosçuk ve Ereğli'de de hazır zahire olduğu bildirildiğinden rençber gemileri ile bir yetkili kişinin bunları getirmesi istenilmiştir³⁸⁴.

Yukarıdakine benzer bir başka olaya 1580 (987) yılında da rastlanılmaktadır. 13 Ocak (25 Za) olarak kayıtlara geçen hükümde, Alaşehir civarındaki bazı köylerin halkı, eminlerin harman vakti zahirelerini almayarak, fazla narh ile parasını istediklerini şikayet etmişlerdir. Merkez, eminlerin bundan men edilmesini bildirmiştir³⁸⁵.

Aşırı soğukların ve sert geçen kışların etkileri yukarıdaki hükümlerle görüldüğü kadarıyla sınırlı kalmamaktadır. Defterlerde karşılaşılmamakla birlikte, insanların dini üzerinde de birtakım değişiklikler yarattığı bilinmektedir. 1555-1556 (963) yıllarında iklim koşullarının bu hale gelmesi ve yanında bir de iâşe sıkıntıları Edirne'de gayrimüslim halkı

³⁸¹ BOA, A. DVNSMHH.d., 27, 292/698; BOA, A. DVNSMHH.d., 27, 292/699; Aydın, Y. (2014). 27 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (s.280-408). Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 117-118.

³⁸² BOA, A. DVNSMHH.d., 27, 293/701; Aydın, Y. a.g.t. (2014). 118-119.

³⁸³ BOA, A. DVNSMHH.d., 27, 293/702; Aydın, Y. a.g.t. (2014). 119-120.

³⁸⁴ BOA, A. DVNSMHH.d., 23, 293/406. Ayrıca un ve buğday tedariki ile ilgili olarak 407, 408, 409 ve 410 numaralı hükümlerde de detaylı bilgiler yer almaktadır.

³⁸⁵ BOA, A. DVNSMHH.d., 41, 357/762.

tekkelere sığınmaya itmiş. Bunun sonucunda ise süreç içinde gayrimüslimlerin bir kısmının Müslüman olduğu kaydedilmiştir³⁸⁶.

Defterlerde rastlanılmayan bir durum da 1593-1594 yıllarında Osmanlı Devleti'nin maruz kaldığı şiddetli kıştır. Tam da Osmanlı- Habsburg savaşlarına denk gelen bu zaman diliminde askerler bu aşırı soğukların hemen bütün zararlarını yaşamışlardır. 1595 yılına gelindiğinde ise Tuna Nehri'nin şubat ve nisan aralığında üç ay süreyle donduğu ve askerlerin bu buz üzerinde hareket etmek zorunda kaldığı görülmüştür³⁸⁷.

Hükümler genel olarak değerlendirildiğinde askerlerin kışlaması, beslenmesi durumlarının ön plana çıkması sebebiyle sefer odaklı olduğunu ve halkın yiyecek ihtiyacını karşılaması hususunda sorunlar yaşaması dolayısıyla da zahire tedariki ile nakli üzerinde dikkatle durulduğunu söylemek yanlış bir yaklaşım olmayacaktır.

Çizelge 3.7. XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Aşırı Soğuklar ve Sert Kışlar³⁸⁸

Defter/Hüküm Numarası	Tarih		Bölge
	Hicri	Miladi	
5/410	27 Rebiülevvel 973	22 Ekim 1565	Sofya
5/411	27 Rebiülevvel 973	22 Ekim 1565	Sofya
5/954	19 Recep 973	9 Şubat 1566	Erdel
5/970	19 Recep 973	9 Şubat 1566	Semendire
5/1299	3 Rebiülahir 973	24 Mart 1566	Avlonya
6/652	25 Cemaziyelahir 972	28 Ocak 1565	Boğdan
6/653	25 Cemaziyelahir 972	28 Ocak 1565	Boğdan
7/196	9 Rebiülevvel 975	13 Eylül 1567	Edirne
10/434	25 Cemaziyelahir 979	14 Kasım 1571	Samakov-Ahyolu
10/435	23 Cemaziyelahir 979	12 Kasım 1571	Samakov-Ahyolu
15/1099	11 Cemaziyelevvel 979	1 Ekim 1571	Dulhuran ³⁸⁹

³⁸⁶ Karademir, Z. (2017). *İmparatorluğun Açlıkla İmtihanı (1560-1660)*. (İkinci Baskı). İstanbul: Kitap Yayınevi. 58.

³⁸⁷ Mamedova, R. (2018). *Küçük Buzul Çağı'nın Osmanlı'ya Etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara, 68.

³⁸⁸ XVI. yüzyılın ikinci yarısında olan ve çalışmada kullanılan aşırı soğuklar ve sert kışlar ile ilgili hükümler, defter ve hüküm sırasına göre sıralanmıştır.

³⁸⁹ Şehrizor Eyaleti'ne bağlı bir sancak. Bkz. İnternet: Kılıç, O. (2016). "18. Yüzyılda Arap Coğrafyasının İdari Taksimatı". Öztürk, M., Çakar, E. (Editörler). *Altıncı Uluslararası Orta Doğu Semineri Selçuklu ve*

Çizelge 3.7. (devam) XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Aşırı Soğuklar ve Sert Kışlar³⁹⁰

16/649	9 Cemaziyelahir 979	29 Ekim 1571	Manastır
21/37	1 Ramazan 980	5 Ocak 1573	Boğdan
23/406	8 Şaban 981	3 Aralık 1573	İstanbul
27/425	7 Şevval 973	9 Ocak 1576	Erzurum
27/698	26 Zilkade 986	26 Şubat 1576	Kütahya
27/699	26 Zilkade 986	26 Şubat 1576	Kütahya
27/701	26 Zilkade 986	26 Şubat 1576	Afyonkarahisar
27/702	26 Zilkade 986	26 Şubat 1576	Karaman
28/268	25 Recep 984	18 Ekim 1576	Erdel
28/1026	16 Rebiülahir 984	7 Aralık 1576	İpsala
31/668	12 Recep 985	27 Eylül 1577	Şam
32/673	13 Zilkade 986	11 Ocak 1579	Demirkapı
34/394	22 Safer 986	30 Nisan 1578	Boğdan
36/196	17 Zilhicce 986	14 Şubat 1579	Tımışvar
41/762	25 Zilkade 987	13 Ocak 1580	Alaşehir
52/693	14 Safer 992	26 Şubat 1584	Budin
55/246	29 Muharrem 993	31 Ocak 1585	İstanbul
62/73	6 Rebiülahir 985	16 Mart 1587	Demirkapı
63/62	10 Safer 996	10 Ocak 1588	Tebriz

3.3.8. Kuraklık ve Yağmursuzluk

“Meteorolojik karakterli doğal afetler içerisinde en kapsamlı etkiye sahip olanı kuraklık olayıdır. Kuraklık sosyal, çevresel ve ekonomik olarak önemli zararlar oluşturmaktadır.³⁹¹” Kelime anlamı olarak “hava sıcaklıklarının mevsim normallerinin çok üzerine çıkması ve yıllık yağış ortalamalarının ise mevsim normallerinin altına düşmesinin

Osmanlı İdaresinde Orta Doğu'nun Siyasi ve İdari Vaziyeti Elazığ 11-13 Ekim 2012 Bildiriler. Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları No. 26. Elazığ. 275-301. Web: <http://ortadogu.firat.edu.tr/ortadogu/seminerler-ve-kitaplar/seminerler/altinci-ortadogu-semineri.pdf> adresinden 25 Kasım 2019'da alınmıştır.

³⁹⁰ XVI. yüzyılın ikinci yarısında olan ve çalışmada kullanılan aşırı soğuklar ve sert kışlar ile ilgili hükümler, defter ve hüküm sırasına göre sıralanmıştır.

³⁹¹ İnternet: Kapluhan, E. (2013). “Türkiye’de Kuraklık ve Kuraklığın Tarıma Etkisi”. *Marmara Coğrafya Dergisi*. (27). İstanbul. 487-510. Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/marucog/issue/474/3913> adresinden 13 Kasım 2019'da alınmıştır.

sebebe olduğu doğa kaynaklı afet³⁹²” manasına gelen kuraklık, “toprağın olağandışı kuruluğudur³⁹³”.

İncelenen dönem içerisinde Osmanlı Devleti’nde sıklıkla görülen doğal afetlerden olan kuraklıkla ilgili olarak bu başlık altında kullanılan hüküm sayısı ondur³⁹⁴. Bunun sebebi, diğer doğal afetlerle sebep- sonuç ilişkisi içinde olması dolayısıyla farklı başlıklar altında da değerlendirmeye tabi tutulan hükümler bulunmasıdır.

“Arapça kökenli olan kaht sözcüğü kıtlıkla birlikte kuraklığı da ifade etmektedir³⁹⁵”. Mühimme defterlerinde de zaman zaman bu şekilde yazıldığı görülmektedir.

“Kuraklık”, canlıların varlıklarını idame ettirebilmeleri ve özellikle bitkilerin yetişmesi için ihtiyaç duydukları suyun kaynağı olan yağmurların mevsiminde yağmaması sebebiyle ortaya çıkan bir afettir. Ekinlerin yetişmemesiyle birlikte, yağmursuzluk nedeniyle diğer su kaynaklarının da azalması veya kurumasıyla bu afetin boyutları giderek büyür. Kıtlik, açlık ve susuzluk gibi hayati problemlere, fiyatların fahiş bir şekilde yükselmesi de ilave olunca beşer takatinin hudutlarını zorlayan ölümcül bir felakete dönüşebilmektedir³⁹⁶.

Böyle dönemlerde özellikle susuzluk halkın en büyük problemi haline geliyordu. Devlet bu problemin çözülmesi için çareler arama yoluna gidiyordu. 1573 yılının sonbaharında Basra Beylerbeyi Ali Paşa’nın Bağdat’a tayin edilmesi de aranan çarelerden bir tanesiydi. Bölgede suyun azalmasına bir de yağmur yağmaması eklenince Bağdat’ta “kaht olduğın” bildirilmiş ve ardından sıkıntıyı gidermek üzere Ali Paşa buraya tayin edilmiştir³⁹⁷. Bu hükümden sadece iki ay sonra yazılmış olan bir başka hükümde Bağdat’ta iki senedir yaşanan bu sıkıntının halen devam ettiği görülmektedir. Yağmursuzluk sebebiyle mahsulün bereketinin olmadığı, miri çeşitliliğin azaldığı bildirilmiştir³⁹⁸.

Yine Bağdat’a dair olarak rastlanılan 3 Mayıs 1574 (11 M 982) tarihli hükümde bölgedeki yağmursuzluk sebebiyle kıtlığın meydana geldiğini, fazla buğdaydan fukaraya

³⁹² AFAD. *a.g.s.* (2014). 108.

³⁹³ Gökçekuş, H., Barlas, C., Almuhsen, M., Eyni, N. *a.g.m.* (2018). 11.

³⁹⁴ Başka bir doğal afetin sebebi veya sonucu olarak değerlendirilen ve diğer başlıklar altında yer verilmiş olanlar haricindeki tespit edilebilen hüküm sayısıdır.

³⁹⁵ Veinstein. G. (2001). “Karadeniz’in Kuzeyinde Büyük 1560 Kuraklığı: Osmanlı Yetkililerinin Durumu Algılayışı ve Gösterdikleri Tepkiler”. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Doğal Afetler* (Editör: E. Zachariadou), (Çev. G. Ç. Güven, S. Öztürk). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. 397-306.

³⁹⁶ Bezer, Ö. G. (2002). “Selçuklular Zamanında Anadolu’da ve Civar Bölgelerde Kıtlik”. *Tarih Boyunca Anadolu’da Doğal Afetler ve Deprem Semineri 22-23 Mayıs 2000*. (İkinci Baskı). İstanbul: 67-83.

³⁹⁷ Hüküm tarihi: 5 Ekim 1573 (8 C 981). *BOA, A. DVNSMHH.d.*, 23, 34/69.

³⁹⁸ Hüküm tarihi: 3 Aralık 1573 (8 Ş 981). *BOA, A. DVNSMHH.d.*, 23, 201/425.

satılarak mümkün olduğunca yardım edildiğinden ve zahire getirmek için kayıklar yaptırıldığından bahsedilmektedir³⁹⁹.

“İklim değişikliklerinden dolayı aşırı soğuk ve şiddetli kışlar ile birlikte Osmanlı toprakları bu dönemde yaygın kuraklıklarla da mücadele etmiştir.⁴⁰⁰” Yalnızca kuraklıklarla ve yukarıda bahsedilen sonuçlarla değil, aynı zamanda sonuçların da sonucu olan başka durumlarla da mücadele etmek durumunda kalıyordu. Konuyla ilgili olarak Halep’ten merkeze gelen mektup dikkat çekicidir: "Selemiyye ve Bâlîs beğleri sefere emrolunmağla ol etrâf hâlî kalup bu sene-i mübârekede yağmur olmamağla beriyye Arabı ve Türkmeni ol câniblere gök tereke zamânında gelmek üzre olup zarar u [hasâ]ret eylemek ihtimâli olmağın mezbûrlar seferden kalup muhâfazada olmak münâsib idüğün⁴⁰¹" diye bildirilmesi üzerine, merkez bunu kabul etmiş ve bu zarar ihtimaline karşı sancaklarının muhafazasında kalmalarına karar verilmiştir⁴⁰². Yine aynı tarihte, konuyla alakalı olarak başka bir hüküm daha yazılmıştır. Bunda da aynı sebeplerden dolayı aynı karar uygun görülmüştür⁴⁰³.

Yağmurun uzun bir süre yağmayarak Osmanlı topraklarındaki kuraklığı uzatması su kaynaklarının tükenmesi problemini de beraberinde getirmişti. Su kaynaklarının tükenmesi ise daha farklı sorunlar yaratmıştı. Tarım alanlarının sulanması için gerekli su kaynağı bulunamadığından “tarım zarara uğruyor, tarımın zarara uğradığı yerlerden insanlar farklı yerlere göç etmek zorunda kalıyordu. Bazen köyler tamamen boşalıyordu. Kuraklık uzun zaman devam ettiğinde gerekli gıda stokları da tükeniyordu. İnsanlar temel ihtiyaçlarını ödeyemeyecek kadar zor durumda kalmıştı”⁴⁰⁴.

Miri develer için Ilgaz’dan gelmesi gereken arpa ve samanın gelemeyişi yukarıdaki açıklamayı örnekleyecek niteliktedir:

³⁹⁹ BOA, A. DVNSMHH.d., 24, 188/503.

⁴⁰⁰ İnternet: Lu. A. V. (2018). “XVI. ve XVII. Yüzyıllarda İklimsel ve Doğal Şartların Osmanlı imparatorluğu'na Etkisi”. *Pesa International Journal of Social Studies*. 4(2). 216-240. Web: <https://dergipark.org.tr/pesausad/issue/38657/429233> adresinden 20 Mart 2019’da alınmıştır.

⁴⁰¹ BOA. (1996). *12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/ 1570-1572) Özet- Transkripsiyon- İndeks I*. 342.

⁴⁰² Hüküm tarihi: 12 Mayıs 1571 (17 Z 978). BOA, A. DVNSMHH.d., 12, 238/499.

⁴⁰³ MD 12 241/507; BOA. (1996). *12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/ 1570-1572) Özet- Transkripsiyon- İndeks I*. 346.

⁴⁰⁴ Mamedova, R. a.g.t. (2018). 49-50.

...mîrî develer için beş bin kîle arpa ve beş bin garâr samana vârid olan hükm-i şerîf mûcebince karye karye gezüp iki bin kîle arpa, iki bin garâr saman tevzî' olunup ziyâdeye mecâl olmamağın müslimânlar cem' olup; "Bu vilâyetde bu yıl yağmur olmamağın terekemüz hâsıl olmadı. Ammâ; bu asıl muzâyaka olduğu zamânda bunda kışlanan develer için Sa'îdîli⁴⁰⁵ nâhiyesi dahı arpada ve samanda mu'âvenet idegelmişlerdür⁴⁰⁶.

16 Eylül 1567 (12 Ra 972) tarihli bu hükümde görüldüğü üzere, yağmurun yağmaması ve bunun getirdiği kuraklık sebebiyle gerekli arpa ve saman temin edilememiştir. Bunun üzerine Saideli nahiyesi ahalisinin de durumla ilgili görevlendirilmesi kararı verilmiştir⁴⁰⁷.

Kuraklık devlet ve halk arasındaki idari ve ekonomik rutinlerin bozulmasına da sebep olmaktadır⁴⁰⁸. Temeşvar Beylerbeyi'ne ve defterdarına gönderilen 12 Eylül 1585 (17 N 993) tarihiyle kayıtlara geçmiş olan bir hükümde, şiddetli kuraklıktan dolayı mahsul oluşmadığını, bu sebeple de gönderilmesi gereken irsaliyenin zamanında gönderilemediği ve Recep ayında fazlasıyla yağmur yağdığında halkın darı ekip biçeceği, ancak bundan sonra tahsilatın mümkün olacağı bildirilmiştir⁴⁰⁹. Bu rutinin bozulduğuna yine aynı tarihli başka bir hükümde de rastlanılmaktadır. Karadeniz Bölgesi'ndeki bazı müfettişliklere ve kadılara yazılan hükümde bu yıl kendirin neden az geldiği sorulmakla, alınan cevap bu hiç yağmur yağmadığı için kendirin az olduğudur. Hatta kendirin az olması sebebiyle emin Abdullah emanetten çıkarılmış ancak çiftçiye zarar olmaya başlayınca Abdullah tekrar bu vazifeye dönmüştür. Neticede kendisinden kendiri tastamam teslim etmesi istenilmiştir⁴¹⁰. Aynı yılın kış mevsiminde İnebahtı'da yağmur yağmadığı için vuku bulan başka bir olay daha kayıtlara geçmiştir. İnebahtı'nın civar kazalarının kadılarına gönderilen hükümle, esasen taşlık bir bölge olan İnebahtı'da bu sene yağmursuzluktan hiç zahire olmadığı ve

⁴⁰⁵ Saideli (Kadınhanı). Konya'nın Karaman eyaletine bağlı nahiye. Bkz. Sezen. T. *a.g.e.* (2017). 398, 652.

⁴⁰⁶ BOA. (1998). 7 *Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569) <Özet- Transkripsiyon- İndeks> I.* 121.

⁴⁰⁷ BOA, A. DVNSMHH.d., 7, 84/227.

⁴⁰⁸ Tam anlamıyla bir kuraklık sayılmasa da konuyla ilgili olarak 5 Haziran 1579 (9 R 987) tarihli şu hükümden bahsetmek yerinde olacaktır: Nil Nehri'nin sularının azaldığı yıllarda zahire eksik gelmektedir. Ancak Nil Nehri'nin bereketli olduğu yıllarda bolluk ortaya çıkmaktadır. Bu durum fiyatlar üzerindeki dengeyi de sarsmaktadır. Çünkü mahsul az olduğunda fiyatlar artacak, mahsul fazla olduğunda ise fiyatlar düşecektir. Ancak bu durumun hazineye etki etmemesi, bu tür bahanelerle eksik paranın noksan gönderilmemesi önemle belirtilmektedir. Bkz. BOA, A. DVNSMHH.d., 36, 346/908.

⁴⁰⁹ BOA, A. DVNSMHH.d., 58, 293/746.

⁴¹⁰ BOA, A. DVNSMHH.d., 58, 311/791.

cari narh üzerinden, İstanbul zahiresine dokunulmamak koşuluyla, satın almalara müsaade edildiği bildirilmektedir⁴¹¹.

“Dünyada küresel iklim değişikliklerinin dışında bölgesel olarak yıllarca süren sulak ve kurak dönemlerin yaşandığı bilinmektedir. Bölgesel iklimlerde ortaya çıkan bu tür döngüler, zaman zaman canlıların bölgeyi terk etmek zorunda kalmaları ile sonuçlanmaktadır.⁴¹²” Özellikle tarım toplumlarında böyle zamanlar oldukça zorlu geçmektedir. Kuraklığın uzun sürdüğü ve toplumdaki olumsuzlukların giderek arttığı bu dönemleri zorlu olarak yaşayan devletlerden biri olan Osmanlı’da kuraklığa çözüm bulmak amacıyla ulemanın ve halkın birlikte yağmur duasına çıktığı bilinmektedir. Bununla ilgili olarak 1574 yılında Edirne Kadısı’na gönderilen hükümde “mah-ı Nisan’da katr-ı âb Rahmetu’l-lahiye kemâl-i ihtiyaç olmağın ol yerin ulema ve süleha ve ibad ve zühadı etfal-i müslimin vesâir cemaat-i mukaddemin ile istid’aya katılması⁴¹³” emredilmektedir⁴¹⁴. Yağmura fazlasıyla ihtiyaç olduğundan Nisan ayında bütün ulema ve Allah’ın kullarının yağmur duasına çıkması oldukça önemli bir konudur. Defterlerde rastlanılmayan, bir yağmur duası töreni de bundan yirmi iki yıl sonrasına aittir. 1596 yılında gittikçe artan kuraklık ve susuzluk neticesinde 10 Mayıs’ta padişah III. Mehmet bütün ulema ve şeyhleri yağmur duası için Okmeydanı’na davet etmiştir. Aynı yıl ikinci yağmur duası için ise 25 Mayıs’ta Fatih Camii’nde namaz kılınmıştır⁴¹⁵.

Osmanlı topraklarının önemli bir kısmında Akdeniz iklimi ve karasal iklimin etkili olması ile Mısır, Hicaz, Yemen, Irak, Suriye ve Kuzey Afrika gibi bölgelerde de çöl iklimi yanında karasal iklimin de hakim olduğu düşünülürse bu toprakların kuraklığa yabancı

⁴¹¹ Hüküm tarihi: 22 Aralık 1585 (29 Z 993). *BOA, A. DVNSMHH.d.*, 60, 57/131.

⁴¹² İnternet: Ökse, T. A. (2006). “Eski Önasya’dan Günümüze Yeni Yıl Bayramları, Bereket ve Yağmur Yağdırma Törenleri”. *Bilig.* (36). 47-68. Web: <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423873355.pdf> adresinden 1 Aralık 2019’da alınmıştır.

⁴¹³ Çağlıkeçecigil, H. (2014). *24 Numaralı Mühimme Defteri’nin (H. 981-982/M. 1573-1574 1-80 s.) Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kayseri, 169.

⁴¹⁴ Hüküm tarihi: 5 Nisan 1574 (13 Z 981), *BOA, A. DVNSMHH.d.*, 24, 71/197.

⁴¹⁵ Sakaoğlu, N. (2002). *Bu Mülkün Sultanları 36 Padişahı* (Beşinci Baskı). İstanbul: Oğlak Yayınları, 208-209; aynı olaya Selaniki de anlatmaktadır: “... evâhir-i şehri ramazânda ulemâ-i izâm ve meşâyih-i kirâm... cümle a’yân-ı devlet ile Câmî-i şerif-i Sultân Mehmed Han’da cem’iyyet-i azîm eyleyüp, derğâh-ı Ahadiyyete niyâz u nâliş ile hâk-i mezellete yüzler sürüyü tevbe vü istiğfâr idüp, du’âlar ve senâlar eylediler. Bârân-ı rahmet-i bî-hisâb-ı Rahîm ü Rahmân dilediler.” Bkz. İpşirli. M. *a.g.e.* (1989). II. 600.

olmadığı söylenebilir⁴¹⁶. Ancak bu topraklar, kuraklığın ardından gelen sorunlara hiçbir zaman alışılmamıştır.

Değerlendirilen hükümler doğrultusunda kuraklığın çeşitli zamanlarda ve değişik olaylarla benzer sonuçları ortaya çıkardığı görülmektedir. Kuraklıkların özellikle XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sıkça görülmesiyle “... Anadolu’da sıklıkla ekimi yapılan kışlık buğday ve arpa bundan olumsuz etkilenmiştir. Bu kuraklıklar sonucunda sadece tahıl ürünleri değil çiftlik hayvanları da etkilenmiştir. Sonuçta iklimsel etkiler ve yaratmış olduğu şoklar sonucunda imparatorluğun tedarik sisteminin olumsuz etkilenmesinin önü açılmıştır.⁴¹⁷” Böylece, tarım alanlarının ve otlakların verimliliğinin azalması, ürün kalitesinde düşüşler olması, hayvanlar için besinlerin temin edilememesi, kıtlık ve tüm bunlarla birlikte gelen toplumsal huzursuzluklar ile ekonomik kayıplar kuraklığın sonuçları olarak ortaya çıkmaktadır. Yine meydana geldiği bölgelere bakıldığında hemen her iklim bölgesinde oluşabileceği görülen kuraklık, yavaş gelişmesi sebebiyle başlangıç ve bitiş zamanları ile şiddetini belirlemenin oldukça zor olduğu doğal bir afettir⁴¹⁸.

Çizelge 3.8. XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Kuraklık ve Yağmursuzluk⁴¹⁹

Defter/Hüküm Numarası	Tarih		Bölge
	Hicri	Miladi	
7/227	12 Rebiülevvel 975	16 Eylül 1567	Konya
12/499	17 Zilhicce 978	12 Mayıs 1571	Halep
12/527	17 Zilhicce 978	12 Mayıs 1571	Halep
23/69	8 Cemaziyelahir 981	5 Ekim 1573	Bağdat
23/425	8 Şaban 981	3 Aralık 1573	Bağdat
24/197	13 Zilhicce 981	5 Nisan 1574	Edirne
24/503	11 Muharrem 982	3 Mayıs 1574	Bağdat
58/746	17 Ramazan 993	12 Eylül 1585	Temeşvar
58/791	17 Ramazan 993	12 Eylül 1585	Karadeniz Bölgesi
60/131	29 Zilhicce 993	22 Aralık 1585	İnebahtı

⁴¹⁶ Yılmaz, Y., Kadioğlu, Y. *a.g.m.* (1017). 267-288.

⁴¹⁷ Vural, G. (2016). *Fiziki özellikleri ve Beşeri Etkileriyle; Küçük Buzul Çağı (1300-1850)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul. 67.

⁴¹⁸ İnternet: Akbaş, A. (2015). “Türkiye’de Klimatolojik Kuraklık Olasılıklarının Dağılışı”. *Türk Coğrafya Dergisi*. (63). 1-8. Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tcd/issue/21270/228366> adresinden 13 Kasım 2019’da alınmıştır.

⁴¹⁹ XVI. yüzyılın ikinci yarısında olan ve çalışmada kullanılan kuraklık ve yağmursuzluktan kaynaklı kuraklık ve sıkıntılar ile ilgili hükümler, defter ve hüküm sırasına göre sıralanmıştır.

3.3.9. Doğal Afet Kapsamında Değerlendirilebilecek Diğer Olaylar

Çekirge istilası, fare basması, kıtlık, salgın ve bulaşıcı hastalıklar çoğu zaman tek başlarına doğrudan bir doğal afet olma özelliği taşırlarken, bazen de meydana gelen başka bir doğal afetin sonucu olabilmektedir.

Şiddeti, büyüklüğü, yayılma alanı ve toplumsal etkisi gibi sebeplerle doğrudan bir doğal afet olabileceği gibi bazen de bir doğal afetin sonucu olarak dolaylı şekilde doğal afet kapsamında değerlendirilebilecek olan olaylara bu başlık altında yer verilecektir.

3.3.9.1. Çekirge istilası ve fare basması

Tahrip gücü yüksek olan haşereler, tarihin hemen her döneminde toplumların korkulu rüyası olmuştur. Sürü halinde ortaya çıktıklarında hızlı bir şekilde ekili dikili alanları mahvederek, halkı açlıkla baş başa bırakan bu haşere grubunda, yılan, karınca, akrep, çekirge, fare gibi türler bulunmaktadır. Mühimme defterleri incelendiğinde ise defterlerde yer alan iki tür dikkat çekmektedir. Bunlardan birisi çekirge, diğeri ise faredir.

“Çiğneyici ağız tipine sahip olan çekirgeler, düz kanatlılar (orthoptera) takımından, sıcak bölgelerde, özellikle yarı kurak, çölsü yerlerde ve otlaklarda yaşayan; bazı türleri tarım ürünlerine çok büyük zarar veren⁴²⁰”, “uzun olan art bacaklarına dayanarak uzağa sıçrayabilen, birçok türleri olan böcek⁴²¹”; fare ise “küçük vücutlu, kemirgen hayvan⁴²²” olarak tanımlanmaktadır.

“Birçok türü olan çekirgelerin yaşam döngüsü yoğunlaşma, çoğalma ve sürü oluşturma şeklinde üç evreden meydana gelmektedir.⁴²³” İlk olarak yoğunlaşma sürecinde sonbaharda karınlarındaki yumurta borularını toprağa saplayan çekirgeler, yumurtalarını bir deliğe bırakırlar. Bazıları bıraktıkları bu yumurtaları koruyabilmek için üstlerini zamka benzer bir madde ile de kaplayabilirler. Ardından ilkbaharda toprak altındaki

⁴²⁰ İnternet: Yıldız, B. (2013). “XIX. Yüzyıl Başlarından XX. Yüzyılın İlk Çeyreğine Kadar (1800-1920) Denizli Çevresinde Yaşanan Çekirge İstilaları ve Yapılan Mücadele Çalışmaları”. *İstem*. (22). 69-94. Web: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/260942> adresinden 5 Kasım 2019’da alınmıştır.

⁴²¹ Türk Dil Kurumu. *a.g.s.* (2000). 222.

⁴²² Türk Dil Kurumu. *a.g.s.* (2000). 353.

⁴²³ “Bir çekirge sürüsünde, ortalama 20 milyon ile 100 milyar arasında çekirge bulunabilir ve bir çekirge sürüsünün ağırlığı da 10.000 ile 40.000 ton arasında olabilir. Çekirge sürüsünün uzunluğu 500 km’ye, genişliği 100 km’ye ve yüksekliği de 800 metreye ulaşabilir.” Yıldız, B. *a.g.m.* (2013). 69-94.

yumurtalarından çıkarak çoğalma sürecini başlatan larvalar yaz geldiğinde büyümüş hale gelirler. Son olarak hızlı bir şekilde üreme potansiyeline sahip olduklarından kısa bir sürede iki yüz katına kadar çıkabilen çekirgeler büyük bir sürü oluşturlar⁴²⁴.

Doğal afetlerin içinde çekirgelerin ve farelerin sebep olduğu zararlar önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle sürü halinde yaşayan ve hızlı bir şekilde geniş bir alan içerisine yayılabilen çekirgeler, “zayıf bir canlının iradî ve kasdî değil, içgüdüsel olarak kendi türü dışında daha güçlü ve donanımlı başka bir canlı türü olan insana çok büyük ölçüde zarar vermesi bakımından farklılık arz etmektedir.”⁴²⁵ Diğer doğal afetlerden bu bakımdan farklı olan çekirge istilaları, bazı dönemlerde Osmanlı Devleti sınırları içinde büyük zararlar meydana getirmişlerdir. Bu zararlar halk ve devlet açısından ciddi sorunlar doğurmuştur. Bu sorunların başında ekonomik ve toplumsal sıkıntılar yer almaktaydı. Tarım, hayvancılık gibi faaliyetler kesintiye uğrarken; salgın hastalıklar ve kıtlığa da neden oluyordu. Yine bazen halkın bulunduğu bölgeden göç etmesine bile sebebiyet verebiliyordu.

6 Şubat 1574 (14 L 981) tarihli hükümden anlaşıldığı kadarıyla ekonomik çıkmaz yaratan bir sıkıntı meydana gelmiştir. Yenişehir, İznik ve Kite hasları mukataası mültezimleri çekirge istilası yüzünden öşür ve kesim vergileri veremediğinden kesimleri ref’ olunarak yüz kırk akçe resim-i zemin ve çiftlik tayin olunmuştur. Mukataanın durumu iyi olmadığı için herhangi bir talip olmadığından Sipahi Ahmet’e emanet edilmiştir, ancak Anadolu çavuşlarından Ahmet Çavuş ve kardeşi oğlu Sipahi Hasan’a tevcih olunmak şartıyla üç yıl süreyle on yük akçeye iltizam edilerek, eğer haklaşılmaz ise çavuşluğunun geri alınacağı buyrulmuştur⁴²⁶.

Azak Sancağı’na gönderilen 9 Ağustos 1578 (5 C 986) tarihine kayıtlı hükümde, kendilerinden yağ tedariki yapılan Nogay taifesinin çekirge istilası yüzünden bölgede ot kalmaması, ziraat yapılamaması gibi sebeplerle başka yerlere dağıldığı öğrenilmektedir. Hatta yağ tedarikinde sıkıntılar olduğu için hassa tacirlerinden olduğunu söylemesine rağmen, aslında olmayan Kefeli yağcı Hasan’ın bu durumdan istifade ederek yağı pahalıya

⁴²⁴ Kılıç, O. (2002). “Osmanlı Devleti’nde Meydana Gelen Kıtliklar”. Güzel. H. C., Çiçek. K., Koca., S. (Editörler). *Türkler*. 10. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 718-730.

⁴²⁵ Yıldız, B. *a.g.m.* (2013). 69-94.

⁴²⁶ BOA, A. *DVNSMHM.d.*, 25, 50/509.

sattığı malum olduğundan, Hasan'ın elindeki emr-i hümayunla merkeze gönderilmesi istenilmiştir⁴²⁷.

Topraktaki mahsulün katilleri olarak tarımsal üretime ciddi zararlar veren çekirge ve benzeri haşerele kurak dönemlerde aç kaldıkları için ekinleri hızlı bir şekilde tüketerek uzun süreli ve geniş etkili bir kıtlık sürecinin de temellerini atıyorlardı⁴²⁸.

Bursa şehriyle alakalı olarak yazılan 26 Şubat 1576 (26 Za 983) tarihli hükme göre, Yeşil İmaret Evkafı arazisinde ziraat eden kişiler ekinlerini bir yıl fare ve üç yıl da çekirge yediği için mahsul alamadıklarını iletmişlerdir. Merkez, bilirkişilerden durumla ilgili tahkikat yaparak bildirmelerini istemiştir⁴²⁹.

En az çekirgeler kadar zararlı olan fareler de sürüler halinde ekili alanları harap etmekteydi⁴³⁰. Mısır Beylerbeyi'ne gönderilen 27 Temmuz 1595 (20 Za 1003) tarihli hükümden anlaşıldığı kadarıyla Şam ve Kudüs bölgelerindeki tüm mahsulü fareler yemiştir. Bu sebeple bahsi geçen bölgeler ciddi bir kıtlıkla karşı karşıya kalarak, uzun bir süre boyunca açlıkla mücadele etmiştir⁴³¹. Farelerin sebep olduğu bu krizin boyutları idarecileri merkezden yardım istemeye yönlendirecek kadar ciddidir. Krizi devletten aldıkları borç paralarla temin ettikleri buğday ile çözmeye çalışan halk ertesi yıl borcunu ödeyememek ve yeniden zahiresiz kalmak gibi tehlikelerle karşı karşıya kalınca Mısır'dan zahire talebinde bulunmuştur. Merkez bu talebi olumlu karşılayarak bölgeye buğday gönderilmesine karar vermiştir⁴³².

Çekirge istilaları doğrudan hasada yönelik olduğu için sayılan sonuçlar içinde özellikle kıtlığı tetikleyici bir özelliğe sahiptir. Tarhanyat Kazası'nda 1572 yılında meydana gelen kuraklık ve çekirge istilasına sebebiyle kıtlık olmuştur. 26 Aralık 1573 (2 N 981) tarihli hükümden öğrenilen konuyla ilgili, Lala Paşa'nın, hariçten tekere getirip satmak için Haydar Reis'e müsaade edilmesini arz etmesi üzerine hariçten ne kadar tereke alıp getirdiğine hüccet beyan etmesi şartıyla ruhsat verilmesine karar verilmiştir⁴³³. Yine, 1586 (986) yılında da çekirge istilasının sebep olduğu bir kıtlık olayına daha

⁴²⁷ BOA, A. DVNSMHH.d., 35, 134/340.

⁴²⁸ Karademir. Z. a.g.e. (2017). 71-72.

⁴²⁹ BOA, A. DVNSMHH.d., 27, 294/704.

⁴³⁰ Karademir. Z. a.g.e. (2017). 75.

⁴³¹ BOA, A. DVNSMHH.d., 73, 263/602.

⁴³² Karademir. Z. a.g.e. (2017). 75.

⁴³³ BOA, A. DVNSMHH.d., 25, 14/128.

rastlanılmaktadır. “... çekirge müstevlî olup tereke-i cem’ gitduğünden gayri çayır ve ot kısmetinden nesne komadüğünü⁴³⁴” bildirdikleri ve Kefe’de bu sebeple kıtlık meydana geldiği için Kefe tarafına zahire gönderilmesi gerekmektedir⁴³⁵.

Devlet kıtlığın önüne geçebilmek için gereken düzenlemeleri yapma ve bu zorunlu sonuçların etkisini azaltma adına ciddi bir gayret göstermekteydi. 13 Ağustos 1573 (14 R 981) tarihine kayıtlı Mısır civarındaki iskele eminlerine gönderilen hükümde, Halil’ür-rahman civarında cead ve cerad⁴³⁶ olduğu, ancak Mısır’dan getirtilen zahireyi iskele eminleri geçirmediikleri için Sımat-ı Şerif yemeksiz kaldığı bildirilmiştir. Bunun üzerine getirilen zahireye engel olunmaması emredilmiştir⁴³⁷.

İstilaları her zaman kısa süreli olmayan çekirgeler, bir kez istila ettikleri bölgeye sıklıkla geri gelmekteydi. Çünkü bu bölgelere yumurtalarını bırakarak ölmelerinden sonra zamanı geldiğinde yumurtalarından çıkan sürü yeni bir döngünün başlangıcını oluşturuyordu. Üstelik bu yumurtaların dış etkenlere ve şiddetli soğuklara karşı yüksek direnç sahibi olması da yok olmalarının önüne geçiyordu⁴³⁸.

Yukarıdaki açıklamaya binaen şu örneği vermek yerinde olacaktır. Ereğli, Rodosçuk ve Gelibolu eminine gönderilen 7 Temmuz 1572 (25 S 980) tarihli hükümde, Vize Beyi Hasan Bey’in merkeze mektup göndererek, Anadoluhisarı çevresinde “üç yıldan berü ve bu diyârda çekirge olmağın ziyâde kaht olmışdur şimdîye değin bu hısârın sandalları kazâ-i Ereğli ve Rodoscuk’dan zahire götürüp sebab-i ma’îşet olurdu hâliyâ girift olunur⁴³⁹” diye bildirmiştir. Neredeyse çekirgelerin ve getirdiği zahire sıkıntının günlük yaşantılarının bir parçası haline geldiği bu durum için merkez, bahsi geçen hisardan gelen kayıklara akçeleriyle zahire verilmesi kararı vermiştir⁴⁴⁰.

Yine “...üç-dört yıldur ki çekirge ve âfet-i semâvî olmağla tereke hâsıl olmayup...⁴⁴¹” denilerek, uzun süredir bölge halkıyla iç içe yaşadığı anlaşılan bir çekirge

⁴³⁴ İzgi, Ş. (2006). *986 (1578) Tarihli 32 Numaralı Mühimme Defteri [s.201-400]*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. İstanbul. 12.

⁴³⁵ Hüküm Tarihi: 24 Ağustos 1578 (20 C 986). *BOA, A. DVNSMHM.d.*, 32, 213/401.

⁴³⁶ Kuraklık ve çekirge.

⁴³⁷ *BOA, A. DVNSMHM.d.*, 22, 221/424; Altı, A. *a.g.t.* (2013). 36.

⁴³⁸ Karademir, Z. *a.g.e.* (2017). 73.

⁴³⁹ Bostancı, M. H. *a.g.t.* (2002). 226-227.

⁴⁴⁰ *BOA, A. DVNSMHM.d.*, 19, 174/364.

⁴⁴¹ *BOA. (1993). 3 Numaralı Mühimme Defteri (966/968 1558-1560)*. 414.

sürüsüne de Gazze’de rastlanılmaktadır. 8 Nisan 1560 (12 B 967) tarihli kayda göre, bu çekirge sürüsü bölgedeki tahıl hasadını yok etmiştir⁴⁴².

18 Ekim 1576 (25 B 984) tarihli hükümde de görüldüğü üzere Kıbrıs’ta dört yıl boyunca yerleşik düzen kurmuş olan çekirgeler, bölgedeki mukataaları olumsuz etkileyerek mahsulleri ciddi şekilde azaltmıştır⁴⁴³.

Dünyanın her yerinde olduğu gibi Osmanlı ülkesinde de her türlü zirai mahsule çeşitli haşere salgınları ile hastalıklar musallat olmuş ve bir mücadeleyi zorunlu hale getirmiştir⁴⁴⁴. Çekirgelerin kuru otlarla yakılması, hendek kazılarak çekirgelerin bu hendeklere sürülüp gömülmesi, yumurtalarından çıkmadan bulunup yok edilmesi ve çekirge suyu (sığırcık suyu) bu mücadelede başvurulan yöntemler arasındaydı. Özellikle çekirge suyunun yalnızca çekirgeler için değil, fare ve diğer haşeratlar üzerinde de etkili olduğu bilinmektedir⁴⁴⁵. Halkın biraz da mistik bir anlam yüklediği bu suyun bazı bölgelerde bulunduğu ve çekirge sürülerine zarar verdiği yönündeki inanış epey yaygındı⁴⁴⁶. “1586 (H. 994) yılında Üsküdar’da meydana gelen felakette çekirge sürülerinin tarlalara ve bağlara ciddi boyutlarda zarar vermesi üzerine, bu çekirgeleri öldürmek veya başka tarafa kaçırmak için acil olarak Çorum’da elde edilen elde edilen sığırcık suyundan gönderilmesi istenilmiştir”⁴⁴⁷.

İznik, Yenişehir, Akhisar ve Geyve kadılarına gönderilen 28 Mart 1571 (2 Za 978) tarihli hüküm yukarıdaki açıklamaya uygun niteliktedir. “Sene-i mâziyyede⁴⁴⁸” ekili alanlara büyük zarar veren çekirge sürüsünün “tohmîlerin gömüp bu sene-i mübârekede

⁴⁴² BOA, A. DVNSMHH.d., 3, 317/929.

⁴⁴³ BOA, A. DVNSMHH.d., 28, 42/104.

⁴⁴⁴ İnternet: Yıldırım, M. A. (2014). “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti’nin Beşinci Düşmanı: Çekirgeler”. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*. 13(4). 1017-1042. Web: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/223569> adresinden 7 Aralık 2019’da alınmıştır.

⁴⁴⁵ İnternet: Demir, A. (2014). “Osmanlı Devleti’nde Haşerelere Karşı Bir Önlem: Çekirge Suyu”. *Erdem*. (67). 33-45. Web: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/666467> adresinden 7 Aralık 2019’da alınmıştır; “Çekirge suyu cami ve mescitlere konulmuş ve bu sudan kuşlar istifade etmişti. Sudan içen kuşlar, daha sonra çekirgeleri ortadan kaldırmıştır.” Bkz. İnternet: Gönüllü, A. R. (2012). “Konya Vilayeti’nde Meydana Gelen Çekirge İstilaları (1866-1917)”. *Tarihin Peşinde*. (8). 1-41. Web: <http://www.tarihinpesinde.com/dergimiz/ekim2012/01.pdf> adresinden 5 Aralık 2019’da alınmıştır.

⁴⁴⁶ Karademir, Z. a.g.e. (2017). 76-77.

⁴⁴⁷ MD 60 247/579; Yıldız, C. (1998). *Mühimme Defteri-60 (Sayfa 209-314; Hüküm 492-942; Tarih 993-994/1585-1586) (Tahlil-Metin)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 59-60.

⁴⁴⁸ Geçen yıl.

dahı küllî çekirge zuhur eylemek ihtimâlî⁴⁴⁹” olduğundan bölge halkının uyarılarak yumurtaların bulunup yok edilmesi ve gereken tedbirlerin alınması bildirilmiştir⁴⁵⁰.

Mühimme defterlerinde konuyla ilgili tespit edilebilen ve çalışmada kullanılan on iki hüküm mevcuttur. Bu hükümler değerlendirildiğinde, bu haşerelerin zararlarının ekili alanlara ve mahsullere olması sebebiyle uğradıkları veya yerleştikleri bölgelerde kısa veya uzun süreli kıtlıklar meydana getirdiği görülmektedir. Mahsulleri yiyerek, ekili alanları mahveden ve açlığa sebep olan bu haşereler⁴⁵¹ için bölgelerdeki yöneticiler, kalıcı veya geçici çözümler bulmaya çalışmışlardır. Devletten borç almaktan, çevre bölgelerden zahire tedariki yapmaya kadar birçok yöntem kullanmışlardır. Yine çekirgelerin uzun yıllar yerleşik olarak kaldığı bölgelerde tekrar ortaya çıkma ihtimalleri ortadan kaldırılmak istenilmiş ve çekirge yumurtaları canlanmadan bulunarak yok edilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca çekirgeyle birlikte başka haşereler üzerindeki etkisi de yadsınamaz olan çekirge suyu üretildiği bölgelerden istilaya maruz kalan bölgelere getirtilerek problem çözülmeye çalışılmıştır.

Çizelge 3.9. XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Çekirge İstilas ve Fare Basması⁴⁵²

Defter/ Hüküm Numarası	Tarih		Bölge
	Hicri	Miladi	
3/929	12 Recep 967	8 Nisan 1560	Gazze
12/618	2 Zilkade 978	28 Mart 1571	İznik
19/364	25 Safer 980	7 Temmuz 1572	Anadoluhisarı
22/424	14 Rebiülahir 981	13 Ağustos 1573	Halil'ür-rahman
25/128	2 Ramazan 981	26 Aralık 1573	Tarhanyat
25/509	14 Şevval 981	6 Şubat 1574	Yenişehir-İznik
27/704	26 Zilkade 983	26 Şubat 1576	Bursa
28/104	25 Recep 984	18 Ekim 1576	Kıbrıs
32/401	20 Cemaziyelahir 986	24 Ağustos 1578	Kefe
35/340	5 Cemaziyelahir 986	9 Ağustos 1578	Azak
60/579	25 Cemaziyelevvel 994	14 Mayıs 1586	Üsküdar
73/602	20 Zilkade 1003	27 Temmuz 1595	Şam-Kudüs

⁴⁴⁹ BOA. (1996). *12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/ 1570-1572) Özet- Transkripsiyon- İndeks I*. 407.

⁴⁵⁰ BOA, A. DVNSMHM.d., 12, 301/618.

⁴⁵¹ Ünal, A. a.g.m. (1977). 423-472.

⁴⁵² XVI. yüzyılın ikinci yarısında olan ve çalışmada kullanılan çekirge istilas ve fare basması ile ilgili hükümler, defter ve hüküm sırasına göre sıralanmıştır.

3.3.9.2. Kıtılık

“Meteorolojik, çevresel veya beşerî ve sosyoekonomik nedenlere⁴⁵³” “bağlı olarak ne zaman, nerede ve hangi durumlarda ortaya çıkacağı önceden bilinmediği ve ölümcül neticeler verdiği için aynı zamanda bir afet olarak da değerlendirilir⁴⁵⁴”.

“Kıtılık, Osmanlı dönemine ait kaynaklarda “müzayaka”, “kaht”, “kaht u gâlâ” gibi ifadelerle yer bulmaktadır⁴⁵⁵”. Divân-ı Hümâyûn’da gündeme gelecek kadar mühim etkiler yaratan kıtlık Mühimme defterlerine de sıklıkla bu ifadelerle kaydedilmiştir. Kıtılık, çok yönlü etkileri ve sonuçları itibarıyla defterlerde geniş olarak yer bulan bir konudur. İlk aşamada, çalışma kapsamı içinde olabileceği tahmin edilerek, değerlendirilmek üzere toplam elli beş adet hüküm belirlenmiştir. Ancak, hükümlere detaylı olarak bakıldığında, yine çalışmanın sınırları düşünülerek, bu hükümlerin tamamına burada yer verilmemiş ve yirmi tanesi kullanılmıştır.

Kıtlıkların ortaya çıkmasına sebep olan olaylar oldukça fazladır ve bu olaylar da çoğu kere doğal afettir. Zira, sel, yangın, kuraklık⁴⁵⁶, deprem, salgın hastalık (insan, hayvan ve bitkilere bulaşan hastalıklar) ve aşırı soğuk ve sıcakların da kıtlık olaylarına yol açtığı bilinmektedir⁴⁵⁷. Ayrıca kış aylarında karsızlık, bahar aylarında gecikmiş donmalar, yağmursuzluk, fare ve çekirge istilâsı gibi âmiller de kıtlıklara sebep oluyor imparatorluğun şu veya bu bölgesinde halk açlık ve ölüme mahkûm oluyordu⁴⁵⁸. Tüm bu sebeplerle kıtlık, bir doğal afet sonucunda meydana geldiğinde doğal afet olarak kabul edilmektedir⁴⁵⁹.

7 Eylül 1567 (3 Ra 975) tarihiyle kayıtlara geçen bir olay Yenişehir’de “‘vakti ile yağmur yağmayup tereke ziyâde kıllet üzre olmuşdur.’ diyü kahtlıktan fukarânun

⁴⁵³ AFAD. *a.g.s.* (2014). 103.

⁴⁵⁴ İnternet: Gül. A. (2009). “Osmanlı Devleti’nde Kuraklık ve Kıtılık (Erzurum Vilayeti Örneği: 1892- 1893 ve 1906- 1908 Yılları)”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 2(9). 144-158. Web: http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt2/sayi9pdf/gul_abdulkadir.pdf adresinden 11 Ağustos 2019’da alınmıştır.

⁴⁵⁵ Karademir. Z. *a.g.e.* (2017). 14.

⁴⁵⁶ “Uzun süren kuraklıklar beraberinde kıtlığı da getirmekteydi. Kıtılığın önlenmesi için de yağmur dualarına çıkılmıştır.” İpşirli. M. İpşirli. M. *a.g.e.* (1989). II. 600; Bkz. *BOA, A. DVNSMHM.d.*, 24, 71/197; ayrıca bkz. “Kuraklık ve Yağmursuzluk” başlığı.

⁴⁵⁷ Kılıç, O. *a.g.m.* (2002). 718-730.

⁴⁵⁸ İnternet: Güçer. L. (1952). “XVI. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı İmparatorluğu Dahilinde Hububat Ticaretinin Tabi Olduğu Kayıtlar”. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. 13(1-4). Web: <https://dergipark.org.tr/iuifm/-issue/817/8911> adresinden 6 Şubat 2019’da alınmıştır.

⁴⁵⁹ Kılıç, O. *a.g.m.* (2002). 718-730.

muzâyakası olduğın⁴⁶⁰” diye bildirmektedir. Yağmur yağmaması sebebiyle ortaya çıkan bu durum karşısında yine de sipahi, çiftlik sahibi, madrabaz ve ekabirin elindeki terekeden İstanbul zahiresi için yeterli miktarda zahire temininin gerçekleştirilmesi fakir fukaraya haksızlık ve zulüm edilmemesi iletilmiştir⁴⁶¹.

İstanköy’de 1585 yılında yaşanan yağmur sıkıntısı kadının merkeze mektup göndererek çok zor durumda olduklarını bildirecek derecede büyük boyutlara ulaşmıştır. “... vilâyetimiz cezîre olub yağmur yağmamakla ziyâde kaht olub zahireye külli ihtiyâcımız vardır mahrûse-i İstanbul iskelesinden kırk müdd buğday virilmek bâbında hükm-i şerîf⁴⁶²” verilmesi rica edilmiştir⁴⁶³.

1571 yazında Peçin’den Rodos’a İstanbul kilesiyle üç yüz kile buğday sevkiyatı beklenirken, ilk başta yüz on kile gönderilmiştir. “Bâkîsi dahı tahsîl olunup gönderilmek üzere iken yağmur yağmayup ve olancasın çekirge ekletmeğin tahsîl olunup gönderilmesi mümkün değildir⁴⁶⁴” diye arz edilmiştir. Yağmursuzluğun ve çekirgenin ortaya çıkardığı bu olumsuzluk sonucu yalnızca bölge halkına yetecek kadar buğday kalmıştır. Halkın zor durumda kalmaması için, kalan buğdayın gönderilmemesine karar verilmiştir⁴⁶⁵.

Benzer bir durumla 1574 yılının sonbaharında da karşılaşılacaktır. İpsala Kadısı’na gönderilen emre göre, fazlasıyla kıtlık olduğu için Edirne zahiresi için ayrılan zahireyi ihraç etmek mümkün değildir. Eğer ihraç edilmeye çalışılırsa halkın yiyeceği ve ekeceği kalmayacağı için kaza halkı bu ihraçtan muaf tutulacaktır⁴⁶⁶. Gelenek olduğu üzere böyle durumlarda halktan zahire ihraç edilmemesi gerekmektedir. Yenişehir’de 1576 yılında meydana gelen ve etkileri fazlasıyla hisseden kıtlıkta böyle bir sonucu gerektirmiştir. Halk, İstanbul’a ihracı bildirilen zahireden muaf tutularak, alınan zahirenin de fakir fukaraya satılması emrolunmuştur⁴⁶⁷.

⁴⁶⁰ BOA. (1998). *7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569) <Özet- Transkripsiyon- İndeks> I.* 94.

⁴⁶¹ BOA, A. DVNSMHH.d., 7, 63/174.

⁴⁶² Günay, M. a.g.t. (1996). 278.

⁴⁶³ Hüküm tarihi: 29 Mart 1585 (27 Ra 993). BOA, A. DVNSMHH.d., 55, 226/409.

⁴⁶⁴ BOA. (1996). *12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/ 1570-1572) Özet- Transkripsiyon- İndeks II.* 155.

⁴⁶⁵ Hüküm tarihi: 29 Temmuz 1571 (6 Ra 979). BOA, A. DVNSMHH.d., 12, 513/983.

⁴⁶⁶ Hüküm tarihi: 25 Eylül 1574 (8 C 982). BOA, A. DVNSMHH.d., 26, 231/660.

⁴⁶⁷ BOA, A. DVNSMHH.d., 27, 267/630.

“Yiyecek kıtlığı afetin hemen sonrasında iki şekilde ortaya çıkabilir. Gerçek anlamda bir kıtlık olmasa bile, afet bölgesinde yiyecek stokunun tamamıyla tahrip olması mevcut yiyeceğin gerçek miktarını azaltabilir veya yiyecek dağıtım sistemlerinin tamamıyla tahrip olması yiyeceğe erişimi kesebilir.⁴⁶⁸” Bu cümleden olarak, Mekke-i Mükerrreme Şerifi’ne yazılan 15 Ocak 1573 (11 N 980) tarihli bir hüküm örnek gösterilebilir. Buna göre, Mekke-i Mükerrreme’de iki yıldan beri kuraklığın ve şiddetli kıtlığın olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple insanların ve develerin helak olduğu, merhum Valide Sultan’ın imareti ile Mekke ve Medine’deki fakirler için sevk edilecek buğdayı taşımaya deve bulanamadığı, bulunanlara da çok yüksek fiyatların istendiği de bildirilmektedir. Buna binaen tedbir olarak, tüccarların sevk ettiği buğdayın zapt edilerek fakirlere ve imarete harcanmasına, fakir fukara için buğday geldiğinde ise alınan buğdayların aynı miktarı ile iade edilmesine ve deve kirasının dört liraya çıkarılması uygun görülmüştür⁴⁶⁹.

1565 yılının kış mevsiminde Lapseki’den merkeze gelen bir mektup Sultaniye Kalesi’ndeki halkın ve askerin kıtlık sebebiyle çok zor durumda olduğunu bildirmektedir:

... "iki yüz altmış nefer kimesnelerüz, vilâyetimiz kahtolup aslâ tereke bulunmak ihtimâli yokdur. Hiç bir yirden tereke gelmeyüp Anadolu yakasından sancağımuza ba‘zı yirlerden beşer-altışar müdd alur sandal ile getirürler idi; men‘ olunup andan dahı gelmez oldı... tereke virilmez ise bu kal‘alard[a] bizüm hâlimüz mükedderdür." didüklerinden gayri kal‘a-i mezbur nâhiyesi re‘âyâlarından beş-altı yüz nefer kimesneler dahı gelüp; "Kahtlıktan bizüm dahı hâlimüz mükedderdür"⁴⁷⁰.

Yukarıdaki arza binaen, halka ve askere müzayaka çektirilmemesi, lazım olan terekenin Gelibolu’dan parası ile temin edilmesi bildirilmiştir⁴⁷¹.

Kıtlık sebebiyle devlete sığınan bölgelere, devletin yardım eli uzatması olağan bir durumdur. Bununla birlikte ihtiyaç kadarıyla yardım edilmeye de özen gösterilmektedir. Dubrovnik beyleri, bölgelerinde kıtlık olması sebebiyle yardım talebinde bulunmuşlardır. Beylere bin beş yüz müd tereke satın alma izni verilerek, bunların Sadrazam Mehmet Paşa’nın haslarından, Pertev Paşa’nın haslarından ve Avlonya’da bulunan Havass-ı Hümayun’dan karşılanmasına karar verilmiştir. Ancak iznin bahane edilerek fazla tereke

⁴⁶⁸ Pan American Health Organization. *a.g.e.* (2014). 5.

⁴⁶⁹ BOA, A. DVNSMHM.d., 21, 16/56; Çelik, S. *a.g.t.* (1997). 16-17.

⁴⁷⁰ BOA. (1995). 6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565) Özet- Transkripsiyon- İndeks I. 412.

⁴⁷¹ Hüküm tarihi: 16 Şubat 1565 (15 B 972). BOA, A. DVNSMHM.d., 6, 344/731.

alınmamasına dikkat edilmesi istenilmiştir⁴⁷². Bazen olağanüstü durumlar geçtiğinde bu yardım tekrar yerine konulmaktadır. Örneğin; 14 Ağustos 1576 (19 Ca 984) tarihli Van Beylerbeyi'ne gönderilen hükümde kıtlık dolayısıyla bölge halkına dağıtılmış olan miri buğday ve pirincin, harman sonunda halktan aynı miktarda geri alınması bildirilmiştir⁴⁷³.

Devlet, her zorlu süreçte olduğu gibi kıtlığın meydana geldiği dönemlerde de dikkatli tedbirler almakla yükümlüdür⁴⁷⁴. Bu tedbirler çoğu zaman elde bulunan zahireyi özenli kullanmakla veya sıkıntının yaşandığı bölgelere zahire tedariki yapmak üzerinedir. Bunları yaparken, devlet aynı zamanda ekonomik kontrolleri de sağlamak zorundadır. Örneğin; 10 Aralık 1564 (6 Ca 972) tarihli bir hükümden Mısır'da kıtlık meydana geldiği ve miri ambarlarda bulunan buğdayların derhal kontrol altına alındığı anlaşılmaktadır. Buğdayların kontrol altında tutularak bedelinden düşük fiyata satışının önlenmesi, eski buğdayla yeni buğday arasındaki fiyat farkının tespit edilerek, eğer ihtiyaç yoksa, ihtiyacı olan yerlere satışının yapılması bildirilmiştir⁴⁷⁵.

Mısır'da kıtlığın birkaç senedir devam ettiği öğrenilen 30 Aralık 1567 (28 C 975) tarihli hükümde “birkaç sene diyâr-ı Mısır'da kaht [u] gâlâ olmağın anbârda tereke⁴⁷⁶” olmadığı ve bu sebeple Mısır kullarına üç ayda bir alef⁴⁷⁷ verilmesi iletilmiştir⁴⁷⁸.

İlkbahar'da havaların ısınmasıyla birlikte eriyen karlar su kaynaklarını güçlendirir, topraktan tohumlar filizlenir ve bitki dünyası yeni bir yaşama başlar. Su kaynakları yazın azalır, sonbaharda ürün hasat edilir ve bitkiler ölür, tohumları toprağın içine düşer ve bir sonraki ilkbaharda yeni bitkiler halinde yaşama döner⁴⁷⁹.

⁴⁷² BOA, A. DVNSMHH.d., 5, 45/106.

⁴⁷³ BOA, A. DVNSMHH.d., 28, 4/9.

⁴⁷⁴ Tedbirlerden birisi de kefereye buğday satılmamasıdır. Emre karşı gelip böyle zamanlarda bu satışı yapanlar cezalandırılacaktır. [Hüküm tarihi: 27 Ekim 1567 (22 R 975)] Bkz. BOA, A. DVNSMHH.d., 7, 79/213; 30 Temmuz 978 (26 S 978) tarihli bir başka hüküm yine benzer bir konuya değinmektedir. Üsküp ve Alacahisar civarında kıtlık olduğu için halkın zahire ihtiyacı olduğu, bölge halkına zahire verilmesi; ancak Arnavutluk'ta düşman olduğundan oraya zahire verilmemesi bildirilmiştir. Bkz. BOA, A. DVNSMHH.d., 14, 172/249.

⁴⁷⁵ BOA, A. DVNSMHH.d., 6, 226/485; BOA. (1995). *6 Numaralı Mühimme Defteri (972/ 1564-1565) Özet- Transkripsiyon- İndeks I*. 279-280. İki yıl sonrasına denk gelen kış mevsiminde de yine kıtlığın devam ettiği görülmektedir. Hac yolu üzerinde fakir kimselere verilecek olan peksimed için gerekli buğdayın her zaman Mısır'daki vakıf köylerden karşılandığı, ancak bu sene kıtlık vuku bulduğu için sıkıntı çekilmesi sebebiyle gerekli buğdayın Evkaf-ı Hümayun mahsulünden karşılanmasına karar verilmiştir. [Hüküm tarihi: 27 Ocak 1566 (6 B 973)]. BOA, A. DVNSMHH.d., 5, 340/895.

⁴⁷⁶ BOA. (1998). *7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569) <Özet- Transkripsiyon- İndeks> I*. 298.

⁴⁷⁷ Hayvan yemi.

⁴⁷⁸ BOA, A. DVNSMHH.d., 7, 213/588.

⁴⁷⁹ Ökse, T. A. *a.g.m.* (2006). 47-68.

Bahsi geçen döngünün bir adımı bozulduğunda kıtlığın vuku bulması kaçınılmazdır ve bu döngünün 1585 yılının ilkbaharında bozulduğu görülmektedir. Edirne civarındaki kadılara yazılan hükme göre, bu sene Edirne’de kar ve yağmur yağmadığı için değirmenlerin çoğunun işlemediği ve bu sebeple unla ilgili olarak sıkıntı çekildiğinden Edirne’ye satılmak üzere un getirilmesi bildirilmektedir⁴⁸⁰.

Aynı döngünün 1585 yılında bir kez daha bozulduğu görülmektedir. Döngünün filizlenme kısmının gerçekleşemediği dolayısıyla da hasadın olamadığı duruma göre, ekin bitmediği için kıtlığın üst sınıra kadar ulaştığı, bu sebeple Hasan Reis namıyla bilinen bir kişinin kıtlık olan Saruhan Sancağı’na bağlı olan Foça-i Atik Kalesi’ne getirebildiği yerlerden buğday getirerek satması rica edilmiş ve buna engel olunmaması istenmiştir⁴⁸¹. Bu hükümden iki ay sonra gönderilen başka bir hükümden de sancakta kıtlığın aynı şiddette devam ettiği bu sebeple Rumeli’den zahire getirilmesine izin verilmesi rica edilmektedir⁴⁸².

Kıtlık yalnızca halkı ve ekonomiyi değil, seferleri veya askerleri etkilediği durumlarda da Mühimme defterlerinde kendisine yer bulmuştur. Örneğin, Vulçitrin Sancak Beyi, sancağının üçer binli sipahi ve akıncılarıyla Silistre’ye gönderilmiş, fakat orada kıtlık olduğu için askerlerin beslenme ihtiyacını karşılamasının imkansız olduğu ortaya çıkmıştır. Bu sebeple kendi sancağına dönmesine ve birliklerini dağıtmamasına karar verilmiştir⁴⁸³.

Osmanlı-Safevi Savaşları sırasında, Osmanlı Devleti’nin şarka doğru ilerleyişinde de askerlerin beslenme ihtiyacı üzerine sıkıntılar olduğu görülmektedir. Sefere serdar tayin edilen Vezir Ferhat Paşa bazı önlemler alma ihtiyacı hissetmiştir. “... bu sene kaht u gâlâ vâkı’ olmağla, asker halkı ziyâde muzâyaka üzredir diyü Üsküb ve İskenderiyye ve Prizrin ve Alaca-hisâr sancakları sipâhilerinin üçer binlü ve dahı aşağı timarı olanlar ve Dukagin Sancağının umûmen zu’amâ ve erbâb-ı timarı sefer-i hümayundan alıkonulup⁴⁸⁴” birer yıllık mahsullerinin miriye alınmasını arz etmiştir. Konuyla ilgili Üsküb, İskenderiye,

⁴⁸⁰ Hüküm tarihi: 17 Mayıs 1585 (17 Ca 993). *BOA, A. DVNSMHH.d.*, 53, 111/309.

⁴⁸¹ Hüküm tarihi: 11 Ocak 1585 (9 M 993). *BOA, A. DVNSMHH.d.*, 55, 105/191.

⁴⁸² Hüküm tarihi: 4 Mart 1585 (2 Ra 993). *BOA, A. DVNSMHH.d.*, 55, 191/346.

⁴⁸³ Hüküm tarihi: 22 Aralık 1585 (29 Z 993). *BOA, A. DVNSMHH.d.*, 60, 38/93.

⁴⁸⁴ Atıcı, M. A. (1997). “*Mühimme Defteri-61 (994-995/1586-1587) Metin- Tahlil (Sayfa: 1-100; Hüküm: 1-243)*”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 83-85.

Prizrin, Dukakin, Alacahisar, Budin, Köprülü gibi bazı bölgelere de hüküm gönderilmiştir⁴⁸⁵.

Özellikle askerin kışlayacağı bölgeler üzerinde titizlikle durulmaktadır. 1570 yılının kasım ayındaki hükümden anlaşıldığına göre askerin Hersek'te kışlaması düşünülmektedir. Ancak Hersek'teki kıtlığın boyutu oldukça büyük olduğundan askerin burada kışlamasının imkansız olduğu merkeze bildirilmiştir⁴⁸⁶. Daha sonrasında ise gerekli düzenlemeler yapılarak bu askerlerin Alacahisar'da kışlamasına karar verilmiştir⁴⁸⁷.

... 1564-1565 yılları, Anadolu'da büyük kıtlıkların olduğu bir dönem olmuştu. II. Selim saltanatındaki kıtlık neredeyse bütün ülkeye yayılmış ve bu durum şiddetli bir açlığa yol açarak 1577'ye kadar sürmüştü. Özellikle Dubrovnik, Sakız, Limni, İstanköy, Rodos, Tarhanyat, Sığacık, Midilli, Seferihisar ile birlikte Ege Bölgesi'nin bir çok yerini etkisi altına alan kıtlık esnasında adı geçen yerlerde büyük bir buğday sıkıntısı baş göstermiş, fiyatlar aşırı bir şekilde yükselmiş, insanların ekserisinin "ot otladıkları" görülmüştü... Osmanlı ülkesinde baş gösteren kıtlık olayları kısa aralıklarla devam ederek, zaman zaman etkili olmuştu. 1578 yılında Kırım'da görülen kıtlık nedeniyle buradaki Tatarların bir kısmı Silistre, Niğbolu ve Vidin taraflarına giderek oralarda kendilerini ve aile bireylerini esir olarak satmak zorunda kalmışlardı⁴⁸⁸... Özellikle başkent İstanbul'da etkili olan kıtlık 1596 yazında önemli bir hal almıştı. Yağışsızlık nedeniyle meydana gelen kuraklık sonucu sular çekilmiş, çeşmeler kurumuştu⁴⁸⁹.

Tüm bunlardan yola çıkılarak, değerlendirilen hükümler de göz önüne alındığında kıtlığın daha çok zahire tedariki ve tereke konuları üzerindeki etkileri durumuna göre defterlerde yer bulduğu anlaşılmaktadır⁴⁹⁰. Özellikle bölgelerden arpa, buğday, un gibi ürünler istenildiğinde o bölgelerde yaşanan kıtlıklar sebebiyle, istenilen miktarlar tedarik

⁴⁸⁵ Hüküm tarihi: 16 Haziran 1586 (28 C 994). *BOA, A. DVNSMHH.d., 61*, 7/16; Hüküm tarihi: 23 Haziran 1586 (6 B 994). *BOA, A. DVNSMHH.d., 61*, 35/94; Hüküm tarihi: 2 Ağustos 1586 (16 Ş 994). *BOA, A. DVNSMHH.d., 61*, 50/138; Atıcı, M. A. *a.g.t.* (1997). 83-85, 156-157, 195-196.

⁴⁸⁶ Hüküm tarihi: 4 Kasım 1570 (5 C 978). *BOA, A. DVNSMHH.d., 14*, 592/845.

⁴⁸⁷ Hüküm tarihi: 4 Kasım 1570 (5 C 978). *BOA, A. DVNSMHH.d., 14*, 592/844.

⁴⁸⁸ Benzer bir durumun XIII. yüzyılda Osmanlı toprakları dışında da yaşandığı bilinmektedir. "Bu sıradışı soğukların getirmiş olduğu erken donmalar, 1215 senesinde Rus ve Polonya ovalarında ürün kıtlığına neden oldu. Aç olan insanlar, çam kabuğu karşılığında evlatlarını satmak zorunda kaldı." Bkz. Mamedova, R. *a.g.t.* (2018). 24.

⁴⁸⁹ Demirtaş, M. *a.g.m.* (2004). 37-50; Selaniki 1596 kıtlığıyla ilgili sitemini şöyle ifade eder: "İstanbul muhtekirleri olan melâ'in her zahîreyi bucakdan bucağa sokmağa başladılar. Bu vâsıta ile yiyecek kısmı kemyâb olup, ekle kabil nesne bulunmaz oldu. Ve sefer-i hümayun vâki' olmağla otluk ve arpa ziyâde bahâya çıkup izzet buldı." Bkz. İpşirli, M. *a.g.e.* (1989). II. 624.

⁴⁹⁰ Mesela Eğriboz Beyi'ne ve kadısına yazılan 6 Mart 1565 (3 Ş 972) tarihli hükümde Androz Adası'nda kıtlık olduğundan ve altı müd tereke verilmesinden bahsedilmektedir. *BOA, A. DVNSMHH.d., 6*, 391/824.; *BOA. (1995). 6 Numaralı Mühimme Defteri (972/ 1564-1565) Özet- Transkripsiyon- İndeks II. 14.*

edilememektedir⁴⁹¹. Daha çok bu iki konunun durumuna göre defterlerde yer bulan kıtlık olaylarının, yine çoğunlukla mevsim koşulları sebebiyle olağan bir durum olduğu anlaşılabacaktır. Bundan dolayı konuya dair tüm hükümler bu başlık altında değerlendirilmek yerine, şiddetli doğa olayları ve doğal afet sonucu ortaya çıkan kıtlık ile seferler sırasında askeri oldukça zor durumda bırakan hükümler üzerinde durulmuştur.

Çizelge 3.10. XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Kıtlık⁴⁹²

Defter/ Hüküm Numarası	Tarih		Bölge
	Hicri	Miladi	
5/106	18 Muharrem 973	15 Ağustos 1565	Dubrovnik
6/485	6 Cemaziyelevvel 972	10 Aralık 1564	Mısır
6/731	15 Recep 972	16 Şubat 1565	Lapseki
7/174	3 Rebiülevvel 975	7 Eylül 1567	Yenişehir
7/588	28 Cemaziyelahir 975	30 Aralık 1567	Mısır
12/983	6 Rebiülevvel 979	29 Temmuz 1571	Peçin
14/844	5 Cemaziyelahir 978	4 Kasım 1570	Alacahisar
14/845	5 Cemaziyelahir 978	4 Kasım 1570	Hersek
21/56	11 Ramazan 980	17 Ocak 1573	Mekke-i Mükerreme
26/660	8 Cemaziyelahir 982	25 Eylül 1574	İpsala
27/630	17 Zilkade 983	17 Şubat 1576	Yenişehir
28/9	19 Cemaziyelevvel 984	14 Ağustos 1576	Van
53/309	17 Cemaziyelevvel 993	17 Mayıs 1585	Edirne
55/191	9 Muharrem 993	11 Ocak 1585	Saruhan Sancağı
55/346	2 Rebiülevvel 993	4 Mart 1585	Saruhan Sancağı

⁴⁹¹ Ancak yine de devlet tam miktarını olmasa bile bir miktarını istediği bölgelerden tedarik etme konusunda kararlı davranabilmektedir. Örneğin; Eskizağra'dan Edirne zahiresi için üç yüz müd un ve iki yüz müd arpa gönderilmesi istenmiştir. Ancak bölgede kıtlık olması sebebiyle belirtilen miktarların gönderilemeyeceği bildirilse de her ikisinden de yüzer müd gönderilmesi bildirilmiştir. [Hüküm tarihi: 8 Eylül 1574 (21 Ca 982)]. Bkz. *BOA, A. DVNSMHM.d.*, 26, 201/556.

⁴⁹² XVI. yüzyılın ikinci yarısında olan ve çalışmada kullanılan kıtlık ile ilgili hükümler, defter ve hüküm sırasına göre sıralanmıştır.

Çizelge 3.10. (devam) XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Kıtık

55/409	27 Rebiülevvel 993	29 Mart 1585	İstanköy
60/93	29 Zilhicce 993	22 Aralık 1585	Vulçitrin
61/16	28 Cemaziyelahir 994	16 Haziran 1586	Rumeli
61/94	6 Recep 994	23 Haziran 1586	Rumeli
61/138	16 Şaban 994	2 Ağustos 1586	Rumeli

3.3.9.3. Salgın ve bulaşıcı hastalıklar

Salgın hastalıklar, belirli bir bölgede ya da popülasyonda zaten var olan bulaşıcı hastalık vakalarının sayısında anormal bir artıştır. Aynı zamanda salgın, hastalığın olmadığı bir bölgede veya popülasyonda bir hastalığın önemli sayıda vakasının ortaya çıkmasıdır. Salgınlar, tropik fırtına, sel, deprem, kuraklık vb. başka türden felaketlerin sonucu olabilir. Salgınlar ayrıca hayvanlara geçerek yerel ekonomik felaketlere neden olabilir⁴⁹³.

“Doğal afetler genellikle büyük bulaşıcı hastalıkların yayılmasıyla sonuçlanmasa da, bazı durumlarda hastalığın yayılma olasılığını artırır. Kısa vadede hastalıkta en çok görülen artış suya ve yiyeceklere dışkı bulaşması yüzündendir⁴⁹⁴.”

Salgın hastalık denildiğinde ilk akla gelen genellikle veba olmaktadır. “Salgın hastalıkların birçoğunun veba olarak adlandırılması diğer hastalıklarla ilgili bilgilerin de doğal olarak kıt olması sonucunu doğurmuştur. Bu sebeple orta ve yeniçağlardaki salgın hastalıklarla ilgili yapılan araştırmaların birçoğu sadece veba merkezli olarak alınmışlardır.⁴⁹⁵” Mühimme defterlerindeki incelemeler sonucunda da durum değişmemiştir. Defterlerde de salgın hastalık olarak ön plana çıkan, “taun” olarak da adlandırılan, veba olmuştur. Ancak tespit edilebilen ve çalışmayla ilgili olan tek bir hüküm vebanın dışına çıkmaktadır. 6 Ocak 1574 (13 N 981) tarihli hüküm, Üzeyir haslarından olan Karakova ve Ağniyas nehirlerinin tarım yapılan kısımlarının burada bulunan Payas

⁴⁹³ Gökçekuş, H., Barlas, C., Almuhsen, M., Eyni, N. *a.g.m.* (2018).

⁴⁹⁴ Pan American Health Organization. (2014). *Doğal Afetler- Toplum Sağlığını Koruma* (Çev. N. Sarp). (2. Basım). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık. (Eserin orijinali 2000’de yayımlandı), 4. Bu duruma en uygun örnekler “Sel ve Taşkın” başlığı altında incelenen hükümler olacaktır. Sel sularının şiddetiyle kanalizasyon sularının karışması ve insanların çöplerini özensizce yollara atması birleştiğinde ortaya halk sağlığını tehdit eden hastalıklar çıkabilmektedir.

⁴⁹⁵ Kılıç, O. (2004). “Eskiçağdan Yakınçağa Genel Hatlarıyla Dünyada ve Osmanlı Devleti’nde Salgın Hastalıklar”. *Fırat Üniversitesi Rektörlüğü Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları No:6*. Elazığ. 14.

Kalesi civarına denk geldiğinden, bahsi geçen nehirlerin bu kalenin etrafını bataklığa ve sazlığa çevirmesi sebebiyle humma hastalığının ortaya çıkmasına sebep olduğundan bahsetmektedir. Sonuç olarak buraların halk tarafından kurutulmasına izin verilmiştir⁴⁹⁶.

Bulaşıcı olmasa bile salgın olarak hızla ilerleme riski olan bu tehlikeli humma hastalığından üç ay sonrasını gösteren kayıtlarda ise aynı bölgenin Karakukapı(?) derbentçilerinin toplamda iki yüz otuz hane iken iki sene devam eden taun yüzünden yarısından fazlasının ölümlerle altmış hane kaldıkları merkeze bildirilmiştir⁴⁹⁷.

Yukarıda bahsi geçen humma dışında burada değerlendirme konusu olacak olan vebadır. Konuyla ilgili olarak ilk aşamada toplamda yirmi üç hüküm tespit edilmiş, ancak çalışmayla bağlantılı olarak on bir tanesi kullanılmıştır.

Bazı hükümlerden anlaşıldığına göre taun kürekçi ihtiyacı üzerinde de birtakım etkiler yaratmıştır. "... kürekçiye ihtiyacı olan görevliler, merkeze durumlarını arz ederek kürekçi istemekte, Divan-ı hümayun da gönderdiği hükümlerde⁴⁹⁸, ihtiyaç sahiplerine kürekçi gönderilmesini emretmektedir.⁴⁹⁹" Kavala muhafazasında bulunan kadırganın kürekçileri taun yüzünden öldüğü için merkeze mektup göndererek kürekçi talebinde bulunan Kavala Kaptanı Abdülcebbar'ın bu talebine binaen, Selanik, Gümölcine ve Karasu Yenicesi'nden suçlu sabit olanlardan kürekçi tedariki yapılması, bunların isimlerinin ve sicillerinin merkeze gönderilmesi emredilmiştir⁵⁰⁰. Ancak, "... bu bahâne ile kendü

⁴⁹⁶ BOA, A. DVNSMHM.d., 23, 235/497.

⁴⁹⁷ BOA, A. DVNSMHM.d., 24, 96/262.

⁴⁹⁸ "Şiddet seviyesinin yüksek olmasından ötürü olsa gerek, bu ceza, kural olarak Padişah emri ve/veya Divan-ı Hümayun kararı ile verilmiştir." Bkz. İnternet: Kılınç, A. (2015). "Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Uygulanan Kürek Cezasının Hukuki Tahlili". *Belleten*. LXXIX(285). 531-559. Web: <https://drive.google.com/file/d/0B7liBn5XLsAfMDVvMHBoVHNCVVEE/view> adresinden 23 Kasım 2019'da alınmıştır.

⁴⁹⁹ İnternet: İpşirli, M. (1982). "XVI. Asrın İkinci Yarısında Kürek Cezası İle İlgili Hükümler". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*. (12). İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 203-248. Web: http://isamveri.org/pdfs/bv/D00120/1981_1982/1981-1982_12_IPSIRLIM.pdf adresinden 23 Kasım 2019'da alınmıştır.

⁵⁰⁰ "Osmanlı donanmasında kürekçilerin esas itibarıyla avarız karşılığı temin edildiği ve daha sonra bunun ocaklık şekline büründüğü görülmektedir. Bunun dışında kürekçi temininde XVI. yüzyılın ortalarından itibaren mahkumlardan yararlanıldığı ve XVII. yüzyıldan itibaren ise hodgrifte denilen ücretli mecburî kürekçiler tutulduğu ve ücretle tutulan veya esirlerden oluşan forsa grubunun da önemli bir sayıya ulaştığı bilinmektedir." Bkz. İnternet: Bostan, İ. (2011). "Osmanlı Donanmasında Kürekçi Temini ve 958 (1551) Tarihli Kürekçi Defteri". *Turkish Journal of History*. 0(37). 59-76. Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iutarih/issue/9609/120015> adresinden 23 Kasım 2019'da alınmıştır.

hâllerinde ve kâr [u] kisblerinde olanlara mücerred celb ü ahz için dahl ü ta'arruz olmakdan hazer eylesiz.⁵⁰¹” diye de belirtilmiştir⁵⁰².

Bazen kürekçi yollanmasının mümkün olmadığı zamanlar da vardır. Bu zamanlarda kürekçi istenilen bölgelerden bedel akçesi talep edilmektedir. 1570 yılında Samakov Kadısı merkeze mektup göndererek “... kazâ-i mezbûrda şiddet üzre tâ’ûn müstevlî olmakla reâya perâkende olub kürekci ihrac olunmak miyesser olmaduğın” bildirmiştir. Bunun üzerine emr-i şerif gönderilerek, eğer kürekçi ihracı mümkün değil ise ihracı ferman olunan kürekçilere, kürekçi başına biner akçe bedel akçesi toplattırılarak Nevruz’dan önce gönderilmesi emredilmiştir. Kadıya ise bu işi takip etmesi ve fazla akçe almaktan da sakınması özellikle istenmiştir⁵⁰³. Aynı şekilde 1574 yılında da Karlılı’dan sebebiyle kürekçi ihracının imkansız olduğu bildirildiğinden, kendilerinden “bedel-i akçesi cem’ idüb muaccelen” göndermeleri istenmiştir⁵⁰⁴.

Taun toplumsal düzenin kökten sarsılmasında oldukça etkili olabilmektedir. 1568 (976) tarihli bir kayıta bunun örneğine rastlanılmaktadır. Bana’nın Bolvan nahiyesine bağlı Bobosna ve Kelilce köylerinin “... yol üzre olup ve hem ulak bârgîrlerin alup beslemede küllî muzâyaka çeküp edâ-i hıdmet iderken zikrolunan karyelerde tâ’ûn olup ekser re’âyâsı mürdolmağla hıdmet-i mezbûreye ve bârgîrler harcına kudretleri⁵⁰⁵” olmadığı için kalanların da bulundukları köyleri terk edebilecekleri, bu yüzden bu köylerin derbent olarak yazılması teklif edilmiştir. Bu teklif merkez tarafından uygun görülmüştür⁵⁰⁶.

Halkın taun yüzünden bulundukları bölgeleri terk etmesi, yaşadıkları sıkıntılar düşünülerek, şaşırtıcı bir durum olmasa gerektir. 1573 (981) tarihiyle kayıtlı bir hükümden Edirne ve Hasköy arasındaki köylerin halkının taun sebebiyle dağıldıklarının merkeze bildirildiği öğrenilmektedir. Bu durum terk edilen bu bölgede eşkıya türemesine sebep olarak civarı oldukça zor durumda bırakmıştır. Merkez, “... zikrolunan karye halkı her ne tarafa gitmişler ise girü getirüp yolları ehl-i fesâddan hıfz u hırâseti ettiresin amma bu

⁵⁰¹ BOA. (1998). 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569) <Özet- Transkripsiyon- İndeks> I. 410.

⁵⁰² Hüküm tarihi: 17 Şubat 1568 (18 Ş 975). BOA, A. DVNSMHH.d., 7, 287/812.

⁵⁰³ Hüküm tarihi: 15 Aralık 1570 (17 B 978). BOA, A. DVNSMHH.d., 14, 843/1224.

⁵⁰⁴ Hüküm tarihi: 6 Nisan 1574 (14 Z 981). BOA, A. DVNSMHH.d., 24, 3/7.

⁵⁰⁵ BOA. (1999). 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/ 1567-1569) Özet- Transkripsiyon- İndeks III. 114.

⁵⁰⁶ Hüküm tarihi: 30 Eylül 1568 (8 B 976). BOA, A. DVNSMHH.d., 7, 799/2186.

bahane ile ahz u celb olmakdan hilaf-ı şer' kimesneye zulm olmakdan hazer eyleyesin⁵⁰⁷” diye Edirne Kadısı’na emir göndermiştir⁵⁰⁸.

Bazen de vergi yükümlülüğü sebebiyle taunu bahane edilerek bulundukları yerleri terk etmek isteyen kesimler olmaktadır. Kefe’deki ümera-i Çerakise ve sipahilerin 1571 yılı ilkbaharınki durumu da böyledir. “... adada olan ümerâ-i Çerâkise ve sipâhiler; ‘Vilâyet kâtibi bizi ra’ıyyet kaydedüp bizden öşr ve resm-i çift taleb idüp bunun emsâli tekâlîfe kudretimüz yokdur.’ diyü re’âyâyı ıdlâl eyleyüp tâ’ûn bahanesiyle adadan çıkup gitmek üzre” oldukları bildirilmiştir⁵⁰⁹. Raiyyet olarak kaydedilip öşr ve çift resmî talep edilen bu kesimin yerlerini terk etmek üzere oldukları bildirildiğinden, bunu engellemek için kendilerine istimalet verilerek bulundukları yerlerde ikan edilmelerine ve eğer karşı çıkarlarsa Devlet Giray Han ve Azak Beyi ile irtibat kurularak haklarından gelmesi istenmiştir⁵¹⁰.

Ortaya çıktığı bölgelerde gerek ölümler gerekse göçler sebebiyle insan gücünü de azaltan taun yarattığı bu etki dolayısıyla üretimi de etkilemektedir. Bunun en açık kanıtına Selanik Yahudilerinin dokumacılık faaliyetlerinde rastlanmaktadır. 1560’lı yıllardan itibaren art arda yaşadıkları taun dokumacılık faaliyetlerini neredeyse imkansız hale getirirken, yalnızca bölgesel taşınmalara değil, ekonomik dengenin sarsılmasına da sebebiyet vermiştir. 24 Mayıs 1579 (27 Ra 987) tarihli bir kayıta miri çuha işleyen Yahudilerin taunu bahane ederek başka yerlere dağıldıkları merkeze bildirilmiştir. Merkez ise hariçte destgahı⁵¹¹ olup da orada çuha işlemek isteyenlerin gitmesine müsaade edilmesi, ancak hariçte çuha işlemeyenlerin gitmesine müsaade edilmemesi cevabını göndermiştir⁵¹². Görüldüğü üzere devlet bu taşınmalara işlerindeki aksaklıkları önleme çabasıyla kontrollü olarak izin vermektedir⁵¹³. Çuhacılarının sayısının azalması fiyatların yükselmesini de

⁵⁰⁷ Şahin, R. (2014). *22 Numaralı Mühimme Defterinin (H.981/M.1573) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (s. 1-107)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kayseri. 94.

⁵⁰⁸ Hüküm tarihi: 14 Haziran 1573 (13 S 981). *BOA, A. DVNSMHH.d., 22, 38/82*.

⁵⁰⁹ BOA. (1996). *12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/ 1570-1572) Özet- Transkripsiyon- İndeks I*. 363.

⁵¹⁰ Hüküm tarihi: 13 Mayıs 1571 (18 Z 978). *BOA, A. DVNSMHH.d., 12, 261/534; BOA, A. DVNSMHH.d., 12, 262/535*.

⁵¹¹ Atölye.

⁵¹² *BOA, A. DVNSMHH.d., 36, 281/738*.

⁵¹³ 28 Haziran 1568 (3 M 976) tarihli bir kayıta yine Selanik’te ortaya çıkan taun dolayısıyla bölge halkının çocuklarının çevre köylere çıkmak istemelerine karşılık birbirlerine kefil olup taahhütlerini yeniledikleri bildirilen Yahudilerin, işlemeyi üstlendikleri çuhaların zamanında ve tam olarak teslim etmelerinin temin edilmesi yazmaktadır. Bkz. *BOA, A. DVNSMHH.d., 7, 578/1626*.

beraberinde getirmiştir. İstanbul yeniçerileri için alınacak çuhanın taun yüzünden pek çok Yahudi'nin ölmesi sebebiyle, işlenmesi yarım akçeden altı akçeye fırlamıştır. Sof bahası da artmış olduğundan iyi kalite çuhanın yirmi iki, orta kalitesinin yirmi bir ve düşük kalitelisinin ise on dokuz akçeye alınıp gönderileceği söylenmiştir⁵¹⁴.

Osmanlı belgelerinde 1560'lardan itibaren veba salgınlarının kaydedildiği yerler arasında Halep (1564), Karaman (1565), Selanik, Alacahisar ve yakınındaki yörük obaları (1568) sayılabilir. Hastalık 1571'de Kefe'de ve Samakov'da baş gösteri; ardından 1572-1574 döneminde anlaşıldığı kadarıyla Kıbrıs'tan Selanik'e Edirne'ye ve Uzeyr'e kadar uzanan bir dizi salgın hastalık ortaya çıktı. 1576'da Romanya'nın Erdel ve Tamişvar yöreleri vebaya maruz kaldı; ertesı yıl hastalık Erzurum'da ortaya çıktı. 1590'lardaki krizden önce son önemli salgın anlaşıldığı kadarıyla 1579'da Selanik'te başladı ve sonraki iki yılda Bosna'ya ve Hersek'e yayıldı. Osmanlı vakayinameleri ayrıca İstanbul'da 1584 ve 1585 yazlarındaki ciddi bir veba salgınına değinir; ikinci vaka belki de o yıl yaşanan büyük çaplı kuraklığa ve kıtlığa bağlıydı. Düzgün kayıt tutma geleneğinin olmayışı nedeniyle bu örnekler belki de buzdağının sadece görünen ucu olabilir⁵¹⁵.

Sonuç olarak halk, taunun uğradığı hemen her yerde binleri bulan can kayıplarıyla ardında getirdiği ekonomik, toplumsal ve idari düzensizliklere maruz kalmıştır⁵¹⁶.

⁵¹⁴ Hüküm tarihi: 19 Temmuz 1577 (3 Ca 1577). *BOA, A. DVNSMHH.d., 31, 48/124*. “Bu tarihte devlet için alınacak çuhanın ala, evsat ve edna olmak üzere üç farklı kaliteye ayrılmasının nedeni belgenin ifadesine göre şiddetli veba salgını yüzünden iyice azalan dokumacı sayısı nedeniyle fiyatların yükselmesi veya aynı nedenle kentte devletin talep ettiği türden çuhanın dokunmasının o dönemde mümkün olmamasıdır.” Koçak Ö. (2005). *Osmanlılarda Bir Küçük Sanayi Örneği: Selanik Çuha Dokumacılığı (1500-1650)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul. 82.

⁵¹⁵ White. S. (2013). *Osmanlı'da İsyen İklimi* (Birinci Basım). (Çev. N. Elhüseyni). İstanbul: Alfa Tarih. 134,135.

⁵¹⁶ Örneğin; 4 Numaralı Mühimme Defterindeki kayda göre 1561 (968) yılında Salina'da (?) taun sebebiyle iki bin kişinin öldüğü; 29 Numaralı Mühimme Defterinde yer alan kayıta 1577 (984) yılında Tımişvar'da “...bu sene takdir-i ilahi veba-yı a'zîm vâki” olduğunda ise yine pek çok ölümlerin meydana geldiği bilinmektedir. Bkz. *BOA, A. DVNSMHH.d., 4, 192/2009*; *BOA, A. DVNSMHH.d., 29, 111/269*; Kahveci, G. (1998). *29 Numaralı Mühimme Defteri (984/1576) (Tahlil-Özet-Transkripsiyon)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul. 149.

Çizelge 3.11. XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Salgın Hastalık⁵¹⁷

Defter/ Hüküm Numarası	Tarih		Bölge
	Hicri	Miladi	
7/812	18 Şaban 975	17 Şubat 1568	Kavala
7/2186	8 Rebiülahir 976	30 Eylül 1568	Bana
12/534	17 Recep 978	15 Aralık 1570	Samakov
12/535	17 Recep 978	15 Aralık 1570	Kefe
14/1224	18 Zilhicce 978	13 Mayıs 1571	Kefe
22/82	13 Safer 981	14 Haziran 1573	Edirne
23/497	13 Ramazan 981	6 Ocak 1574	Halep
24/7	17 Zilkade 981	10 Mart 1574	Karlılı
24/262	14 Zilhicce 981	6 Nisan 1574	Halep
31/124	3 Cemaziyelevvel 985	19 Temmuz 1577	Selanik
36/738	27 Rebiülevvel 987	24 Mayıs 1579	Selanik

⁵¹⁷ XVI. yüzyılın ikinci yarısında olan ve çalışmada kullanılan salgın hastalıklar ile ilgili hükümler, defter ve hüküm sırasına göre sıralanmıştır.

4. SONUÇ

Osmanlı ülkesinde meydana gelen doğal afetlerin şiddeti, verdiği zarar ve etki alanının büyüklüğüne göre Divan-ı Hümayun'da müzakere konusu olduğu bilinmektedir.

Mühimme defterleri incelendiğinde Divan-ı Hümayun'da müzakere konusu olan doğal afetlerin genellikle Osmanlı Devleti'ni ekonomik ve askeri açıdan etkileyenler olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bununla birlikte doğal afetlerin devleti yalnızca ekonomik ve askeri açıdan etkilediği gibi bir yargıya varmak da doğru değildir. Çünkü doğal afetler verdiği zararlar itibarıyla siyasi, sosyal, demografik ve kültürel açıdan da etki alanı oldukça geniş olaylardır. Mühimme defterlerindeki konuyla ilgili hükümler incelendiğinde her doğal afetle ilgili çok detaylı bilgiler alınması mümkün olmasa da önceki cümlede bahsi geçen alanlara olan etkisiyle ilgili yaklaşık çıkarımlar yapmak mümkündür. Örneğin, hükümlerde açık olarak yazılmadığı sürece doğal afetlerin meydana geldiği kesin tarihler defterlerden öğrenilememektedir. Bunun yerine kayıt tarihlerinden mevsimlere ve aylara dair yaklaşık tahminler yapılabilmektedir. Yine şiddetlerine dair kesin rakamsal veriler de defterlerde yer almamaktadır. Ancak kayda geçen zararı ölçüsünde şiddetine dair bir tahmin yürütülebilmektedir.

Osmanlı arşivlerinin en önemli serileri arasında yer alan Mühimme defterleri, bir yandan XVI. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan doğal afetlerin incelenmesine ve yüzyıl içindeki etkilerinin değerlendirilmesine olanak tanırken bir yandan da devletin doğal afetlere bakış açısını bugüne taşıyarak, aldıkları tedbirleri ve felaketin ardından neler yapılarak hem devlete hem de topluma fayda sağlanmaya çalışıldığını ortaya koymaktadır.

Doğal afetler içinde yer ve zaman açısından en belirsiz olanı depremlerdir. Mühimme defterlerindeki depreme dair hükümler incelendiğinde de hükümlerin önceki cümleyi desteklediği görülmektedir. Bununla birlikte bu belirsizlik sebebiyle devletin deprem öncesinde herhangi bir tedbir alamadığı, sonrasında ise zararın giderilmesi amacıyla bölge idarecileriyle koordineli bir şekilde çalışarak binaların onarılması için olayın meydana geldiği bölgeye hızlı bir şekilde insan gücü ve malzeme temini sağladığı, ekonomik açıdan pratik çözümler üretme yoluna gittiği anlaşılmaktadır.

Sel ve taşkın olaylarının yerinin ve zamanının depremler kadar belirsiz olmadığı söylenebilir. Mühimme defterlerinde incelenen dönem içerisinde bu olayların yoğun olarak ilkbahar ve sonbahar mevsimlerinde yaşandığı görülürken bahsi geçen mevsimlerin ise karların eridiği ve şiddetli yağmurların yağdığı dönemlere denk geldiği düşünüldüğünde neden depremler kadar belirsiz olmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca su kenarlarında bulunan yerleşim bölgelerindeki insanlar yaşadıkları bölgelerin coğrafi şartlarına ve iklim koşullarına alışkın olduklarından almaları gereken tedbirlere de yabancı değillerdir. Bununla birlikte sel ve taşkınların yaşanmasına sebep olan farklı etkenler olduğu ve bunlara bağlı olarak verdiği zararlar da defterlerde görülmektedir. Örneğin, insan etkisiyle veya insan etkisi dışında nehir yataklarında meydana gelen aşınmalar, nehirlerin üzerine veya yakınlarına kurulan değirmenler, köprülerin inşasındaki çeşitli aksaklıklar, insanların çöplerini suların geçiş güzergahlarına dökerek yolların kapanmasına sebep olmaları gibi durumlar sel ve taşkın felaketlerini tetiklemektedir. Tüm bunlar karşısında devletin olaylara sonuç odaklı bakarak zararı azaltmak için pratik çözümler ortaya koyduğu hükümlerden anlaşılmaktadır. Konuyla ilgili hükümlere bakıldığında neredeyse tamamında felaket bölgelerine bilirkışı gönderilerek masraf tahminlerinde bulunması istenilirken, tamir ve inşa sırasında gereksiz masraflardan özellikle kaçınılması bildirilmektedir. Zarar gören yapıların yeniden inşası ve tamirinde gereken insan gücü ihtiyacının genellikle bölge halkının imece usulü çalışmasıyla giderildiği, bu çalışmaya dahil olan kişilerin çoğu zaman vergi muafiyetinden faydalandığı görülmektedir. Yine suyun akışımı engelleyerek özellikle ekonomik, çevresel ve ulaşım bazlı zarara sebebiyet veren yapıların hem nehir yatakları hem de yollar üzerinden kaldırılması üzerinde özellikle durulduğu anlaşılmaktadır.

Yağmur konusuyla ilgili olarak hükümler incelendiğinde yukarıda bahsi geçen doğal afetlerle benzer etkiler yaratmaktan ziyade güvenlik açığı oluşturabilecek, askeri bakımdan seferleri ve lojistiği engelleyebilecek, mahsulleri çürüterek ekonomik sorunlar doğurabilecek sonuçlar yarattığı ölçüde defterlerde görülmektedir.

Fırtına ve rüzgarların deniz taşımacılığını etkilediği ölçüde Divan-ı Hümayun'da müzakere konusu olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanında gemilere verdiği hasar ve hasar ölçüsünde gemilerin ihtiyacı olan onarım konusu da bu müzakerenin konuları arasındadır.

Yıldırım düşmesi ve heyelan olayları da tıpkı depremler gibi yapılara ve çevreye verdiği zararın boyutuna göre Mühimme defterlerinde görülmektedir. Özellikle yıldırım

düşmesi sonucunda saray, kale, baruthane, cami gibi yapıların aldığı hasar ve bunların yeniden inşası ve onarımı için yapılması gerekenler ile heyelan sonucunda yollarda ve arazilerde meydana gelen zarar hükümlerde yer bulmaktadır.

Aşırı soğukların ve sert geçen geçen kışların Divan-ı Hümayun'da müzakere edildiği durumların özellikle seferler, askerlerin kışlaması, askeri sevkiyat, zahire tedariki ve nakli ile ilgili olduğu, ayrıca vergileri etkileyecek ekonomik kayıplar meydana getirmesiyle de bağlantılı bulunduğu anlaşılmaktadır.

Yağmursuzluk, kuraklık, kıtlık, salgın hastalıklar ile çekirge istilaları ve fare basmaları da birbirini etkileyen bir döngü içinde olduğu için Mühimme defterlerinde benzer sonuçlarla yer bulmaktadır. Yağmursuzluk sonucunda kuraklığın ortaya çıkması, kuraklığın ardından tarım alanlarının ve otlakların verimliliğinin azalması, çekirge ve farelerin kuraklığa bağlı olarak açlıktan tarlalardaki tüm mahsulleri tüketmeleri, zahire tedariki konusunda aksaklıklar meydana gelmesi, bunlara bağlı olarak kıtlığın ve salgın hastalıkların baş göstermesi ve nihayetinde ortaya çıkan ekonomik kayıplar ve toplumsal huzursuzluklar incelenen hükümlerde yoğun olarak görülmektedir.

Doğal afetlerin yukarıda bahsedildiği gibi daha çok sonuç odaklı olarak defterdeki hükümlerde yer alması Osmanlı Devleti'nin topraklarındaki düzenin ve işleyişin aksamadan devam etmesine verdiği önemi göstermektedir. Devlet düzeni korumak ve işleyişin aksamasına engel olmak için gerekli hükümleri hızlı bir şekilde bölgelerin sorumlu kişilerine iletmektedir. Bu hükümler değerlendirildiğinde elde edilen bilgilere göre devletin hemen her afet bölgesine bilirkışı göndererek ciddi bir inceleme talep ettiği ve kesin masraf bilgisi istediği, bunun sonucunda da bölgedeki sorumlu kişilerle koordineli bir şekilde zararın ortadan kaldırılmasına çalıştığı görülmektedir. Hatta bununla ilgili olarak zaman zaman ciddi mali külfetlerin altına girdiği de anlaşılmaktadır. Gereksiz her türlü masraftan kaçınılmasına azami dikkat eden devlet, bununla birlikte tamirat ve yeniden inşa için gerekli parayı ve insan gücünü de son derece titizlikle bölgelere sevk etmektedir. Yine zararın giderilmesinde halkı imece usulüyle çalışmaya teşvik eden devlet, halkın aldığı bu sorumluluk karşılığında vergi afları da dahil olmak üzere birçok ekonomik düzenleme yapmaktadır. Halkına ihtiyaç duyduğu yardım elini uzatan devlet bu ekonomik düzenlemelerle bir yandan maddi açıdan felaketin yaşandığı bölgeleri maddi açıdan rahatlatmaya çabalarken bir yandan da bir daha tekrar etmesinin önüne geçmek için uğraşır

veya önüne geçilmesi mümkün değil ise zararın en az seviyede tutulması için tedbirlere başvurur.

Defterlerde yer alan hükümlere genel olarak bakıldığında jeolojik, meteorolojik ve biyolojik doğal afet türlerinin hepsinin Osmanlı topraklarında yaşanmış olduğu anlaşılmaktadır. Çalışmada yer alan deprem ve toprak kaymasının yanında dağ çökmesine dair hüküm jeolojik tür kategorisinde değerlendirilebilir. Yine iklim ve hava koşullarının değişkenliği sebebiyle ortaya çıkan sel, taşkın, şiddetli yağmurlar, aşırı soğuklar, yoğun kar yağışı, don olayı, buz tutması, fırtına, şiddetli rüzgar, yıldırım düşmesi ve kuraklık ise meteorolojik afetler kategorisinde yer almaktadır. Son olarak haşerelerin sayısının olağandışı artış göstermesiyle ortaya çıkan çekirge ve fare istilaları ile salgın ve bulaşıcı hastalıklar biyolojik tür kategorisinde bulunmaktadır. Yani devlet var olduğu zaman diliminde sahip olduğu topraklarda doğanın getirdiği tüm felaketleri bilimin de kabul ettiği olağan ve olağandışı ölçütlerde yaşamıştır.

Devleti çok yönlü olarak etkileyen bu doğal afetler olağan ve olağan dışı ölçütlerde yaşanarak ayrı türlere ve farklı başlıklara ayrılabilir deprem, sel, taşkın, fırtına, yağmur, yıldırım düşmesi, kuraklık, toprak kayması, don olayları, kar, çekirge ve fare istilaları, hatta tüm bunlar sonucunda meydana gelen kıtlık ve salgın hastalıklar gibi doğal afetlerin hemen hepsi etkileri bakımından birbiriyle iç içe geçmiş bir halde bulunabilmektedir. Bunlardan birisi bir diğerinin sebebi veya sonucu olabilmektedir.

Hiçbir doğal afet yaşandığı zamanda yalnızca meydana geldiği bölgede olup bitmemekle beraber, tek başına da sağlıklı bir şekilde değerlendirilemez. Bu sebeple çalışmada doğal afetler değerlendirilirken çok yönlü olma özelliği korunarak doğal afetlerin ekonomik, askeri, çevresel, toplumsal etkileri ve sonuçları bir arada değerlendirilmeye çalışılmıştır.

KAYNAKLAR

- Afyoncu, E. (1994). “Defterhâne”. *DİA*. 9. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 100-104.
- Ahışhalı, R. (1999). “Divan- Hümayûn Teşkilatı”. Eren, G. (Editör). *Osmanlı*, 6. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 24-33.
- Akçelik, E. (2013). *39 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (S. 1-118)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Aktaş, N. (1999). “Osmanlı Dönemi Arşivciliğimiz”. Eren, G. (Editör). *Osmanlı*, 6. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 303-304.
- Alkan, M. (2012). “Osmanlı Devletinde Merkez Teşkilatı”. Gündüz, T. (Editör). *Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı* (Birinci Baskı). Ankara: Grafiker Yayınları, s.15-75.
- Altı, A. (2013). *22 Numaralı Mühimme Defteri'nin (H.981-1573) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (s. 215-351)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Altun, F. (2014). *Afetlere Yönelik Sosyal Yardım ve Sosyal Hizmetler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Ambraseys, N. N., Finkel, C. F. (2006). *Türkiye’de ve Komşu Bölgelerde Sismik Etkinlikler Bir Tarihsel İnceleme, 1500-1800*. (Birinci Baskı). (Çev. M. U. Koçak). Ankara: TÜBİTAK Yayınları.
- Atıcı, M. A. (1997). *Mühimme Defteri-61 (994-995/1586-1587) Metin- Tahlil (Sayfa: 1-100; Hüküm: 1-243)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Aydın, Y. (2014). *27 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (s.280-408)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Bayrak, S. (2016). *16 Numaralı Mühimme Defteri'nin (238-394) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Bezer, Ö. G. (2002, Mayıs). “Selçuklular Zamanında Anadolu’da ve Civar Bölgelerde Kıtık”. *Tarih Boyunca Anadolu’da Doğal Afetler ve Deprem Semineri*. (İkinci Baskı). İstanbul, 67-83.
- Bilgiç, A. T. (2008). *Tarihsel Terimler Sözlüğü* (Üçüncü Baskı). Ankara: Pelikan Yayıncılık, 22.
- Binark, İ. (1994). *Türk Arşivlerinin Kısa tarihçesi ve Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Faaliyetleri*. Ankara: Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2.
- BOA, A. DVNSMHM.d.,16/246-649.

BOA, A. DVNSMHHM.d., 19/40-364.

BOA, A. DVNSMHHM.d., 21/37-56-79-302-330-521.

BOA, A. DVNSMHHM.d., 22/82-424-433.

BOA, A. DVNSMHHM.d., 23/24-25-69-84-406-425-497.

BOA, A. DVNSMHHM.d., 24/7-197-262-503.

BOA, A. DVNSMHHM.d., 25/128-509-2043.

BOA, A. DVNSMHHM.d., 26/125-128-168-411-485-556-660-668-689.

BOA, A. DVNSMHHM.d., 27/272-342-404-425-630-698-699-701-702-704.

BOA, A. DVNSMHHM.d., 28/9-104-167-268-1026.

BOA, A. DVNSMHHM.d., 29/269.

BOA, A. DVNSMHHM.d., 3/381-385-386-929-1189.

BOA, A. DVNSMHHM.d., 30/14-636-732-767.

BOA, A. DVNSMHHM.d., 31/21-124-621-668-744-745-858.

BOA, A. DVNSMHHM.d., 32/401-673.

BOA, A. DVNSMHHM.d., 33/200-333-364-645-659.

BOA, A. DVNSMHHM.d., 34/394-585-586-587-588-589.

BOA, A. DVNSMHHM.d., 35/186-240-333-340-350-351-488-654-725-730-820-1040.

BOA, A. DVNSMHHM.d., 36/55-196-248-249-250-416-597-738-781-908.

BOA, A. DVNSMHHM.d., 37/2061.

BOA, A. DVNSMHHM.d., 39/240-458.

BOA, A. DVNSMHHM.d., 4/2009.

BOA, A. DVNSMHHM.d., 40/63-474-656.

BOA, A. DVNSMHHM.d., 41/255-704-762-765-789-1069.

BOA, A. DVNSMHHM.d., 46/378.

BOA, A. DVNSMHHM.d., 47/162.

BOA, A. DVNSMHHM.d., 48/144-190-260-261-309-349-967.

BOA, A. DVNSMHHM.d., 5/106-314-410-411-633-895-905-954-970-1299-1567-1678-1747-1784-1788-1797-1798-1846-1847.

BOA, A. DVNSMHHM.d., 52/36-414-586-693-707-740-761-866-894.

BOA, A. DVNSMHHM.d., 53/233-309.

BOA, A. DVNSMHHM.d., 55/191-246-346-409.

BOA, A. DVNSMHHM.d., 58/746-791.

BOA, A. DVNSMHHM.d., 6/485-548-555-652-653-731-824-826-1748.

BOA, A. DVNSMHHM.d., 60/93-131-579.

BOA, A. DVNSMHHM.d., 61/16-94-138.

BOA, A. DVNSMHHM.d., 62/73-76-388.

BOA, A. DVNSMHHM.d., 63/62.

BOA, A. DVNSMHHM.d., 67/66-116-209.

BOA, A. DVNSMHHM.d., 68/115.

BOA, A. DVNSMHHM.d., 69/304.

BOA, A. DVNSMHHM.d., 72/446-604-540.

BOA, A. DVNSMHHM.d., 73/602.

BOA, A. DVNSMHHM.d., 10/217-434-435.

BOA, A. DVNSMHHM.d., 12/161-310-499-507-534-535-610-615-618-893-894-983.

BOA, A. DVNSMHHM.d., 14/249-400-552-669-844-845-1016-1033-1163-1224-1634-1635-1653.

BOA, A. DVNSMHHM.d., 15/1099.

BOA, A. DVNSMHHM.d., 7/174-188-213-227-588-812-1030-1298-1428-1344-1405-1430-1578-1626-1654-1655-1656-2092-2181-2186-2510-2619-2642.

Bostancı, M. H. (2002). *19 Numaralı Mühimme (Tahlil-Metin)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Canpolat, İ. (2013). *72 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (s. 160-320)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Çağlıkeçecigil, H. (2014). *24 Numaralı Mühimme Defteri'nin (H. 981-982/M. 1573-1574 1-80 s.) Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kayseri.

- Çakır, İ. E. (2006). *10 Numaralı Mühimme Defteri'nin (s.179-356) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Çelik, S. (1997). *21 Numaralı Mühimme (Tahlil-Metin)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Demir, A. (2012). "Osmanlı Hukuku ve Adliye Teşkilatı". Gündüz, T. (Editör). *Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı* (Birinci Baskı). Ankara: Grafiker Yayınları, 343-396.
- Devellioğlu, F. (2007). *Osmanlı-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (Yirmi Dördüncü Baskı). Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 1150.
- Doğan, M. (1999). "Divan- Hümayûn'dan Babîâlî'ye Geçiş". Eren, G. (Editör). *Osmanlı*, 6. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 199.
- Ed Duri, A. (1994). "Divan-ı Hümayûn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İA)*, 9, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı (TDV), 378.
- Emecen, F. M. (2011). "Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mîrî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme, Ahkâm-ı Şikâyet". *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan, Devlet ve Toplum* (Birinci Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Eren, Y. (2011). *34 Numaralı ve H.986/1578 Tarihli Mühimme Defteri [s. 1-164] "İnceleme- Metin"*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Ergünay, O. (1996). "Afet Yönetimi Nedir? Nasıl Olmalıdır?", *Erzincan ve Dinar Deneyimleri Işığında Türkiye'nin Deprem Sorunlarına Çözüm Arayışları, TÜBİTAK Deprem Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Ankara: TÜBİTAK Yayınları.
- Gönüllü, A. R. (2010). "Osmanlı Devletinin Son Döneminde Meydana Gelen Sel baskınları (1857-1913)". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (28), 351-373.
- Günay, M. (1996). *55 Numaralı Mühimme Defteri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- İnalcık, H. (2005). *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet* (İkinci Baskı). İstanbul: Eren Yayıncılık.
- İnalcık, H. (2009). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*. (On Dördüncü Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları (YKY).
- İnalcık, H. (Mayıs 1985). Osmanlı Arşivlerinin Türk ve Dünya Tarihi İçin Önemi (A. Konuşma Metni). *Osmanlı Arşivleri ve Araştırmaları Sempozyumu*. (Türk- Arap İlişkileri İnceleme Vakfı'nın Girişimleriyle İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde), İstanbul, 31-45.

- İnternet: Gül, A. (2009). “Osmanlı Devleti’nde Kuraklık ve Kıtlık (Erzurum Vilayeti Örneği: 1892- 1893 ve 1906- 1908 Yılları)”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 2(9). 144-158. Web: http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt2/sayi9pdf/gul_abdulkadir.pdf adresinden 11 Ağustos 2019’da alınmıştır.
- İnternet: Yıldız, B. (2013). “XIX. Yüzyıl Başlarından XX. Yüzyılın İlk Çeyreğine Kadar (1800-1920) Denizli Çevresinde Yaşanan Çekirge İstilaları ve Yapılan Mücadele Çalışmaları”. *İstem*. (22). 69-94. Web: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/260942> adresinden 5 Kasım 2019’da alınmıştır.
- İnternet: Akbaş, A. (2015). “Türkiye’de Klimatolojik Kuraklık Olasılıklarının Dağılışı”. *Türk Coğrafya Dergisi*. (63). 1-8.
- İnternet: Altaylı, Y. (2009). “Macarca Mektuplarıyla Budin Beylerbeyi Sokullu Mustafa Paşa (1566-1578)”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 49(2). 157-171. Web: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1518/16723.pdf> adresinden 17 Eylül 2019’da alınmıştır.
- İnternet: Arık, F. Ş. (1994). “ Selçuklular Zamanında Anadolu’da Meydana Gelen Depremler”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 16(27). 13-32. Web: <http://acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/2341/> adresinden 12 Mart 2019’da alınmıştır.
- İnternet: Aydın, B., Günelan, R. (2007). “XVI. Yüzyılda Osmanlı Eyalet Defterdarlıklarının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi”. İnalcık, H., Erünsal, İ. E., Lowry, H. W., Emecen, F., Kreiser, K. (Neşir Heyeti). *Osmanlı Araştırmaları XXX*. İstanbul. s.145-228. Web: http://www.isam.org.tr/documents/_dosyalar/_pdfler/osmanli_arastirmalari_dergisi/osmanli%20sy30/2007_30_GUNALANR_AYDINB.pdf adresinden 15.11.2019’da alınmıştır.
- İnternet: Aydın, M. (1986). “Faş Kalesi”. *Osmanlı Araştırmaları*, 06 (06). 67-138. Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/oa/issue/10971/131266> adresinden 20 Kasım 2019’da alınmıştır.
- İnternet: Aygün, N. (2008). “ XIX. Yüzyıl Başlarında İstanbul Merkezli Osmanlı Deniz Taşımacılığı”. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*. 23(23). 53-84. Web: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1156/13600.pdf> adresinden 21 Kasım 2019’da alınmıştır.
- İnternet: Bostan, İ. (2011). “Osmanlı Donanmasında Kürekçi Temini ve 958 (1551) Tarihli Kürekçi Defteri”. *Turkish Journal of History*. 0(37). 59-76. Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iutarih/issue/9609/120015> adresinden 23 Kasım 2019’da alınmıştır.
- İnternet: Demir, A . (2014). “Osmanlı Devleti’nde Haşerelere Karşı Bir Önlem: Çekirge Suyu”. *Erdem*. (67). 33-45. Web: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/666467> adresinden 7 Aralık 2019’da alınmıştır.

- İnternet: Demirtaş, M. (2004). “XVI. Yüzyılda Meydana Gelen Tabii Afetlerin İstanbul’un Sosyal ve Ekonomik Hayatına Etkilerine Dair Bazı Misaller”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(4), 37-50. Web: <https://dergipark.org.tr/ataunisobil/issue/2814/37847> adresinden 20 Mart 2019 tarihinde alınmıştır.
- İnternet: Eren, H., Türe, İ. (2017). *Mühimme Defterlerinde Gümülcine (1-73 Defterler): Başbakanlık Osmanlı Arşivi Divan-ı Hümayun Sicillatı Mühimme Defterleri (1-73)*. 73-74. https://books.google.com.tr/books?id=BIrODwAAQBAJ&dq=%C3%BCslub-%C4%B1+sab%C4%B1k+nedir&hl=tr&source=gbs_navlinks_s adresinden 23.11.2019’da alınmıştır.
- İnternet: Erler, M. Y. (2002). “XIX. Yüzyıldaki Bazı Doğal Afetler ve Osmanlı Yönetimi”. *Türkler*, 13. Ankara, 762-770. Web: <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=326425> adresinden 1 Aralık 2019 tarihinde alınmıştır.
- İnternet: Gökçekuş, H., Barlas, C., Almuhsen, M., Eyni, N., (2018). “Doğal ve İnsan Kaynaklı Afetler, Sonuçları ve Afet Yönetimi”. Web: <http://www.iusarc.org/wp-content/uploads/2018/06/Do%C4%9Fal-ve-%C4%B0nsan-Kaynakl%C4%B1-Felaketler-Sonu%C3%A7lar%C4%B1-ve-Afet-Y%C3%B6netimi.pdf> adresinden 5 Mayıs 2019’da alınmıştır.
- İnternet: Gönençgil, B., Vural, G. (2016). “Çevre Tarihi Açısından Küçük Buzul Çağı ve Sosyal Etkileri”. *TUCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu*. Ankara, 10-25. Web: http://tucaum.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/280/2016/12/Int_semp_acilis2.pdf adresinden 18 Temmuz 2019 tarihinde alınmıştır.
- İnternet: Gönüllü, A. R. (2012). “Konya Vilayeti’nde Meydana Gelen Çekirge İstilaları (1866-1917)”. *Tarihin Peşinde*. (8). 1-41. Web: <http://www.tarihinpesinde.com/dergimiz/ekim2012/01.pdf> adresinden 5 Aralık 2019’da alınmıştır.
- İnternet: Güçer, L. (1952). “XVI. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı İmparatorluğu Dahilinde Hububat Ticaretinin Tabi Olduğu Kayıtlar”. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. 13(1-4). Web: <https://dergipark.org.tr/iuifm/issue/817/8911> adresinden 6 Şubat 2019’da alınmıştır.
- İnternet: Hızlı, M. (2008). “Osmanlı Eğitim Tarihinin Arşiv ve Yazma Kaynakları”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)*. 6(12). 577-592. Web: http://isamveri.org/pdfdrq/D02512/2008_12/2008_12_HIZLIM.pdf adresinden 14 Nisan 2019’da alınmıştır.
- İnternet: Hülagü, M. (2001). “Osmanlı Devleti’nde Güherçile Üretimi ve Kayseri Güherçile Fabrikası.” *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 1(11). 73-93. Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/erusosbilder/issue/23744/252928> adresinden 23 Ekim 2019’da alınmıştır.

İnternet: İnce, Y. (2011). “Kârhaneden Baruthâneye Karaman Eyaleti’nde Güherçile Üretimi (18-19. Yüzyıllarda).” *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 13. 11-30. Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuoba/issue/1218/14299> adresinden 23 Ekim 2019’da alınmıştır.

İnternet: İpşirli, M. (1982). “XVI. Asrın İkinci Yarısında Kürek Cezası İle İlgili Hükümler”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*. (12). İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 203-248. Web: http://isamveri.org/pdfs/bv/D00120/1981_1982/1981-1982_12_IPSIRLIM.pdf adresinden 23 Kasım 2019’da alınmıştır.

İnternet: Kapluhan, E. (2013). “Türkiye’de Kuraklık ve Kuraklığın Tarıma Etkisi””. *Marmara Coğrafya Dergisi*. (27). İstanbul. 487-510. Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/marucog/issue/474/3913> adresinden 13 Kasım 2019’da alınmıştır.

İnternet: Kazıcı, Z. (2003). “Osmanlı Devletinde Din ve Hukuk”. *İstem*, 1(1). Web: <https://dergipark.org.tr/download/article-file/260996> adresinden 16 Mayıs 2019’da alınmıştır.

İnternet: Kılıç, O. (2016). “18. Yüzyılda Arap Coğrafyasının İdari Taksimatı”. Öztürk, M., Çakar, E. (Editörler). *Altıncı Uluslararası Orta Doğu Semineri Selçuklu ve Osmanlı İdaresinde Orta Doğu’nun Siyasi ve İdari Vaziyeti Elazığ 11-13 Ekim 2012 Bildiriler*. Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları No. 26. Elazığ. 275-301. Web: <http://ortadogu.firat.edu.tr/ortadogu/seminerler-ve-kitaplar/seminerler/altinci-ortadogu-seminerleri.pdf> adresinden 25 Kasım 2019’da alınmıştır.

İnternet: Kılınç, A. (2015). “Klasik Dönem Osmanlı Devleti’nde Uygulanan Kürek Cezasının Hukuki Tahlili”. *Belleten*. LXXIX(285). 531-559. Web: <https://drive.google.com/file/d/0B7liBn5XLsAfMDVvMHBoVHNCVVE/view> adresinden 23 Kasım 2019’da alınmıştır.

İnternet: Lu. A. V. (2018). “XVI. ve XVII. Yüzyıllarda İklimsel ve Doğal Şartların Osmanlı imparatorluğu’na Etkisi”. *Pesa International Journal of Social Studies*. 4(2). 216-240. Web: <https://dergipark.org.tr/pesausad/issue/38657/429233> adresinden 20 Mart 2019’da alınmıştır.

İnternet: Ökse, T. A. (2006). “Eski Önasya’dan Günümüze Yeni Yıl Bayramları, Bereket ve Yağmur Yağdırma Törenleri”. *Bilig*. (36). 47-68. Web: <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423873355.pdf> adresinden 1 Aralık 2019’da alınmıştır.

İnternet: Tanyeli, G., Tanyeli U. “Osmanlı Yüzer Köprüleri”. *ODTÜ MFD*. 10(1-2). 5-17. Web: http://jfa.arch.metu.edu.tr/archive/0258-5316/1990/cilt10/sayi_1_2/5-17.pdf adresinden 29 Kasım 2019’da alınmıştır.

İnternet: Tarım Orman Bakanlığı Meteoroloji Genel Müdürlüğü. “Yağmur”. Web: <https://www.mgm.gov.tr/genel/meteorolojizozlugu.aspx?m=Y&k=aa13> adresinden 20 Kasım 2019’da alınmıştır.

- İnternet: Temelkuran, T. (1969-1970). *Divân-ı Hümayun Mühimme Kalemi*. (Mezuniyet Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yeniçağ Tarihi Kürsüsü). Web: <http://acikerisim.istanbul.edu.tr/handle/123456789/2280> adresinden 1 Mayıs 2019'da alınmıştır.
- İnternet: Yıldırım, M. A. (2014). "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nin Beşinci Düşmanı: Çekirgeler". *Gaziantep University Journal of Social Sciences*. 13(4). 1017-1042. Web: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/223569> adresinden 7 Aralık 2019'da alınmıştır.
- İnternet: Yılmaz, M. E., Günel, G. (2015). "Macarca Mektuplarıyla Budin Beylerbeyi Sokullu Mustafa Paşa (1566-1578)". *Ankara Üniversitesi Osmanlı Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*. 38. 219-252. Web: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/2039/21189.pdf> adresinden 17 Eylül 2019'da alınmıştır.
- İnternet: Yılmaz, Y., Kadioğlu, Y. (2017). "Küçük Buzul Çağı, Kuraklık ve Diğer Coğrafi Olayların Celali İsyanları Üzerindeki Etkileri". *Studies Of The Ottoman Domain*. 7(12). 267-288. Web: <http://nehrreview.com/?mod=tammetin&makaleadi=&makaleurl=kucuk-buzul-cagi-kuraklik-ve-diger-cografi-olaylari-celali-isyani-uzerindeki-etkileri20170412095553.pdf&key=39109> adresinden 25 Haziran 2019'da alınmıştır.
- İpşirli, M. (1992). "Beylikçi". *İA*, 6. İstanbul: TDV, 78-79.
- İpşirli, M. (1989). *Tarih-i Selânikî (1003-1008/1595-1600)*. (Selânikî Mustafa Efendi). C.2. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- İpşirli, M. (1989). *Tarih-i Selânikî (971-1003/1563-1595)*. (Selânikî Mustafa Efendi). C. 1. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- İzgi, Ş. (2006). *986 (1578) Tarihli 32 Numaralı Mühimme Defteri [s.201-400]*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. İstanbul. 12.
- Kafesoğlu, İ. (2005). *Türk Mili Kültürü*. (Yirmi Altıncı Baskı). İstanbul: Ötüken, 264.
- Kahveci, G. (1998). *29 Numaralı Mühimme Defteri (984/1576) (Tahlil-Özet-Transkripsiyon)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul. 149.
- Kar, S. (2002). *63 Numaralı Mühimme Defteri (995-996/1587-1588) <Özet ve Transkripsiyon>*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 52-54.
- Karababa, M. (2004). *50 Numaralı Mühimme Defteri'nin (991-993/ 1583-1585) Değerlendirme- Transkripsiyon (s.1-80)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, XIV.
- Karaca, M. (1999). *68 Numaralı Mühimme Defteri (Tasnif-Transkripsiyon)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 104.

- Karademir, Z. (2013). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Darlık Ekonomisi ve Kıtliklar (1560-1660)*. Doktora Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Karademir, Z. (2017). *İmparatorluğun Açlıkla İmtihanı (1560-1660)*. (İkinci Baskı). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Kaya, M. S. (2013). *69 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (1-168)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Kaymaz, F. (2006). *88 No'lu Mühimme Defteri (Transkripsiyon ve Özet)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, VII.
- Kılıç, M. (2003). "Osmanlı Tarih Araştırmalarında Mühimme Defterlerinin Yeri ve 107 Numaralı Mühimme Defteri". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VII(2). 249-260.
- Kılıç, O. (1999). "Mühimme Defterlerine Göre XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Meydana Gelen Depremler". Eren, G. (Editör). *Osmanlı*. 5. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 671-677.
- Kılıç, O. (2001). "Mühimme Defterlerine Göre 16. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Doğal Afetler". *Pax Ottomana Stuedies In Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*. Harleem- Ankara: Stichting Sota- Yeni Türkiye, 793-820.
- Kılıç, O. (2002). "Osmanlı Devleti'nde Meydana Gelen Kıtliklar". Güzel, H. C., Çiçek, K., Koca, S. (Editörler). *Türkler*. 10. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 718-730.
- Kılıç, O. (2004). *Eskiçağdan Yakınçağa Genel Hatlarıyla Dünyada ve Osmanlı Devleti'nde Salgın Hastalıklar*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Rektörlüğü Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları No:6.
- Kocabaş, D, N. (2011). *Türkiye'de Ortaöğretim Tarih Ders Kitaplarında Doğal Afet Nasıl Yer Alabilir (Bir Model Önerisi)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Ankara.
- Koçak Ö. (2005). *Osmanlılarda Bir Küçük Sanayi Örneği: Selanik Çuha Dokumacılığı (1500-1650)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Koçak, T. (2016). *Osmanlı-Safevî Mücadelesinde Askerî Harekât Alanı ve Muharebeler (1578-1590)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kütükoğlu, M. (1988). "Mühimme Defterlerindeki Muamele Kayıtları Üzerine". *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri 30 Nisan- 2 Mayıs 1986 Bildiriler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları. 95-106.
- Kütükoğlu, M. (2006). "Mühimme Defteri". *DİA*. 31. İstanbul: TDV, 520-523.

- Kütükoğlu, M. (2011). *Tarih Araştırmalarında Usûl* (Birinci Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Mamedova, R. (2018). *Küçük Buzul Çağı'nın Osmanlı'ya Etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Maxim, M. (2000). "İbrâil". *İA*. 21. İstanbul: TDV, 363-366.
- Mumcu A. (1994). "Divan-ı Hümâyûn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 9, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı (TDV), 430-432.
- Nacak, S. (2011). *34 Numaralı Mühimme Defteri (H. 986/M.1578) Transkripti ve Değerlendirilmesi(164-326 Sayfaları Arası)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Ortaylı, İ. (2014). *Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek* (Otuz Sekizinci Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü 2* (Üçüncü Baskı). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 605.
- Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü 3* (Üçüncü Baskı). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 381.
- Pan American Health Organization. (2014). *Doğal Afetler- Toplum Sağlığını Koruma* (Çev. N. Sarp). (2. Basım). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık. (Eserin orijinali 2000'de yayımlandı).
- Sakaoğlu, N. (2002). *Bu Mülkün Sultanları 36 Padişahı* (Beşinci Baskı). İstanbul: Oğlak Yayınları.
- Sezen. T. (2017). *Osmanlı Yer Adları* (Genişletilmiş İkinci Baskı). Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- Soyer, E. (2007). *XVII. yy. Osmanlı Bürokrasisi'ndeki Değişimlerin Bir Örneği Olarak Mühimme Defterleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Şahin, R. (2014). *22 Numaralı Mühimme Defterinin (H.981/M.1573) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (s. 1-107)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kayseri.
- Şahin, Z. (2014). *72 Numaralı Mühimme Defteri (H.1002-1003(Vr. 231-473) İnceleme-Metin*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- T.C Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD). (2014). *Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara.

- T.C. Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü- Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. (1993). *Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü III. Kurumlararası Arşiv Hizmetleri Semineri Ders Notları <Ankara, 13-24 Aralık 1993>*. Ankara: Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- T.C. Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü- Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. (2000). *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi* (İkinci Baskı). İstanbul: Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- T.C. Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü- Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. (2017). *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi* (Dördüncü Baskı). Ankara: Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- T.C. Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü- Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. (1993). 3 *Numaralı Mühimme Defteri (966/968 1558-1560)*. Ankara: Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- T.C. Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü- Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. (1994). 5 *Numaralı Mühimme Defteri (973/ 1565-1566) Özet- ve İndeks*. Ankara: Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- T.C. Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü- Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. (1995). 6 *Numaralı Mühimme Defteri (972/ 1564-1565) Özet- Transkripsiyon- İndeks I*. Ankara: Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- T.C. Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü- Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. (1995). 6 *Numaralı Mühimme Defteri (972/ 1564-1565) Özet- Transkripsiyon- İndeks II*. Ankara: Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- T.C. Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü- Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA). (1997). 7 *Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569) <Tıpkıbasım> I*. Ankara: Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- T.C. Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü- Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA). (1998). 7 *Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569) <Özet- Transkripsiyon- İndeks> I*. Ankara: Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- T.C. Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü- Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. (1999). 7 *Numaralı Mühimme Defteri (975-976/ 1567-1569) Özet- Transkripsiyon- İndeks II*. Ankara: Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- T.C. Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü- Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. (1999). 7 *Numaralı Mühimme Defteri (975-976/ 1567-1569) Özet- Transkripsiyon- İndeks III*. Ankara: Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- T.C. Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü- Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. (1996). 12 *Numaralı Mühimme Defteri (978-979/ 1570-1572) Özet- Transkripsiyon- İndeks I*. Ankara: Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- T.C. Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü- Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. (1996). 12 *Numaralı Mühimme Defteri (978-979/ 1570-1572) Özet- Transkripsiyon- İndeks II*. Ankara: Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü.

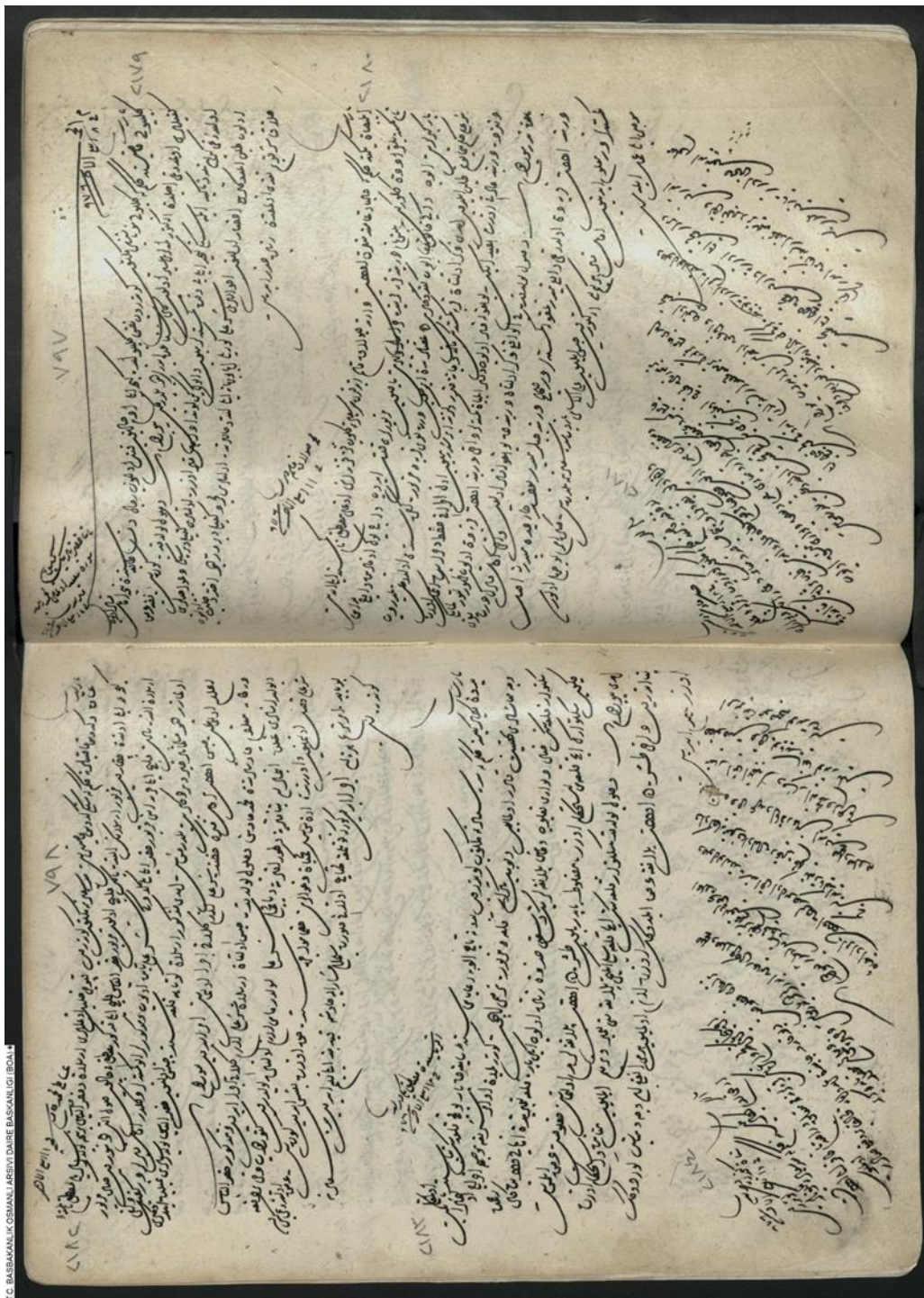
- Taneri A. (1994). “Divan-ı Hümayûn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 9, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı (TDV), 383-384.
- TC. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı. (2014). *H. 984 (M. 1576/1577) tarihli ve TKG.KK. Ttd. 54 Numaralı Defter-i Mufasssal-ı Liva-i Çorum Tıpkıbasım II*. Ankara: Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü.
- Tozlu, S. (2002). “Erzurum Tarihinde Depremler”. *Tarih Boyunca Anadolu’da Doğal Âfetler ve Deprem Semineri 22-23 Mayıs 2000*. (İkinci Baskı). İstanbul: 93-118.
- Türk Dil Kurumu. (2000). *Okul Sözlüğü* (İkinci Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uğurlu, Ö. A. (Editör). (2012). *Beylikten Devlete Osmanlılar (Âşık Paşazâde)*. (Birinci Baskı). İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Uzunçarşılı, İ H. (1988). *Osmanlı Devleti’nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları (TTK).
- Ünal, A. (1977). “M. Ö. II. Binyıl Anadolu’sunda Doğal Âfetler”. *Belleten*. XLI (163). Ankara: TTK, 423-472.
- Ünal, M. A. (2011). *Paradigma Osmanlı Tarihi Sözlüğü* (Birinci Baskı). İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 497.
- Ürekli, F. (2010). “Osmanlı Döneminde İstanbul’da Meydana Gelen Âfetlere İlişkin Litaretür”. *TALİD*, 8(16), 101-130.
- Veinstein. G. (2001). “Karadeniz’in Kuzeyinde Büyük 1560 Kuraklığı: Osmanlı Yetkililerinin Durumu Algılayışı ve Gösterdikleri Tepkiler”. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Doğal Afetler* (Editör: E. Zachariadou), (Çev. G. Ç. Güven, S. Öztürk). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Vural. G. (2016). *Fiziki özellikleri ve Beşeri Etkileriyle; Küçük Buzul Çağı (1300-1850)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- White. S. (2013). *Osmanlı’da İsyân İklimi* (Birinci Basım). (Çev. N. Elhüseyni). İstanbul: Alfa Tarih.
- Yapıcı, H. (2015). “Erzurum’da Meydana Gelen Zelzeleler”. *Mavi Atlas*. (5). 14-20.
- Yaşaroğlu, A. (1995). *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Koğuşlar 888 Numaralı Mühimme “Defteri (1a-260a. Tahlil ve Transkrip)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi "Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, XI.
- Yazıcı, N. (2007). *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi* (Altıncı Baskı). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yıldız, C. (1998). *Mühimme Defteri-60 (Sayfa 209-314; Hüküm 492-942; Tarih 993-994/1585-1586) (Tahlil-Metin)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

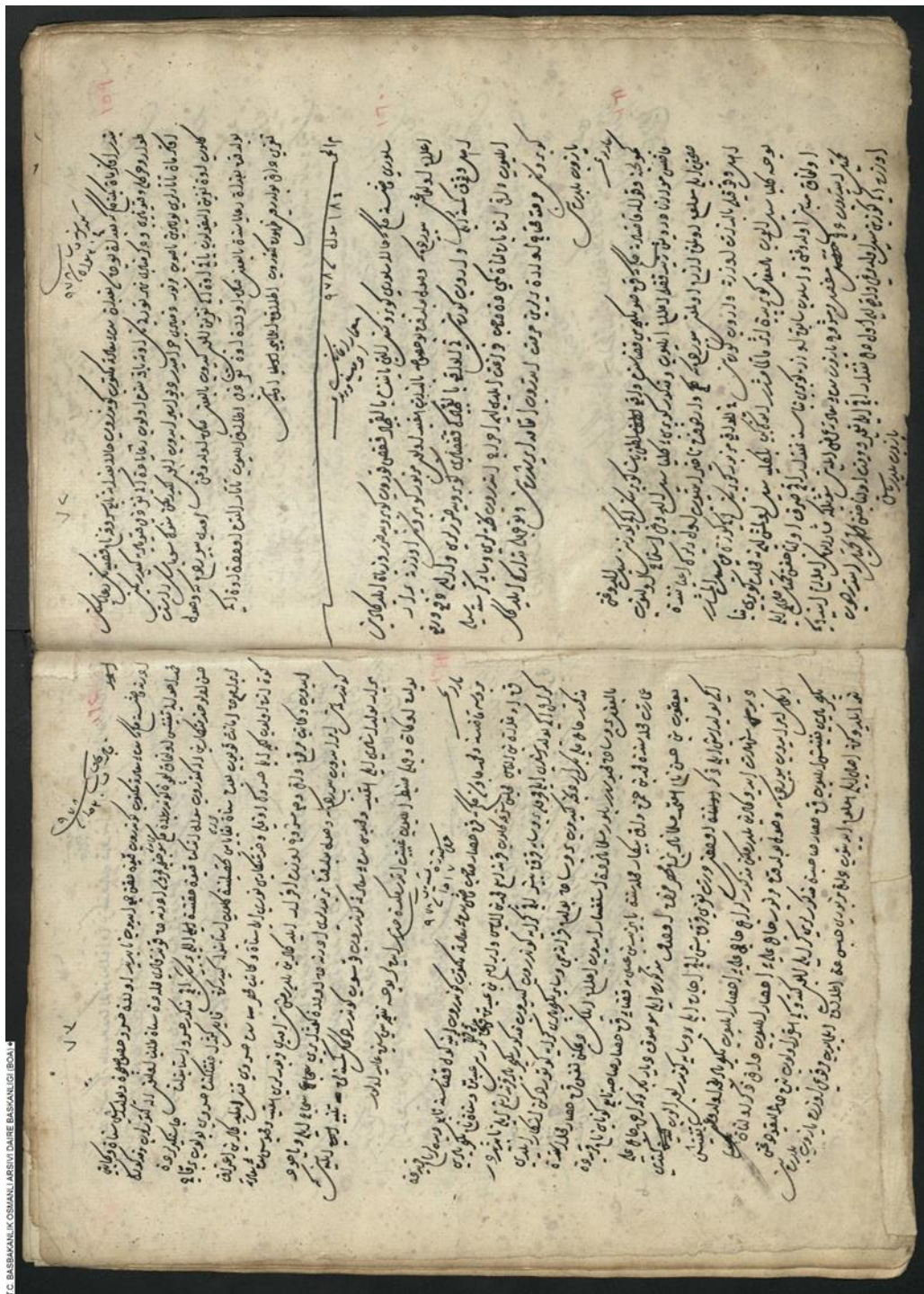

EKLER

EK-1. Hicrî Takvimde Aylar ve Günler İle İlgili Bilgiler

Hicrî Aylar	Kısaltmalar	Hicrî Aylar	Kısaltmalar
Muharrem	M	محرم	م
Safer	S	صفر	ص
Rebiü'l-evvel	RA	ول لا ربيع	را
Rebiü'l-âhir	R	آخر لا ربيع	ر
Cemaziye'l-evvel	CA	جمادى أول	جا
Cemaziye'l-âhir	C	جمادى آخرة	ج
Recep	B	رجب	ب
Şa'bân	Ş	شعبان	ش
Ramazân	N	رمضان	ن
Şevvâl	L	شوال	ل
Zi'l-kâ'de	ZA	القعدة ذى	
Zi'l-hicce	Z	الحج ذى	ذا
			ذ
Ayın İlk Gecesi ve Günü	Gurre	Ayın İlk Günleri	Evâil
Ayın Ortası	Muntasıf	Ayın Ortasındaki Günler	Evâsıt
Ayın Son Günü	Selh	Ayın Son Günleri	Evâhir

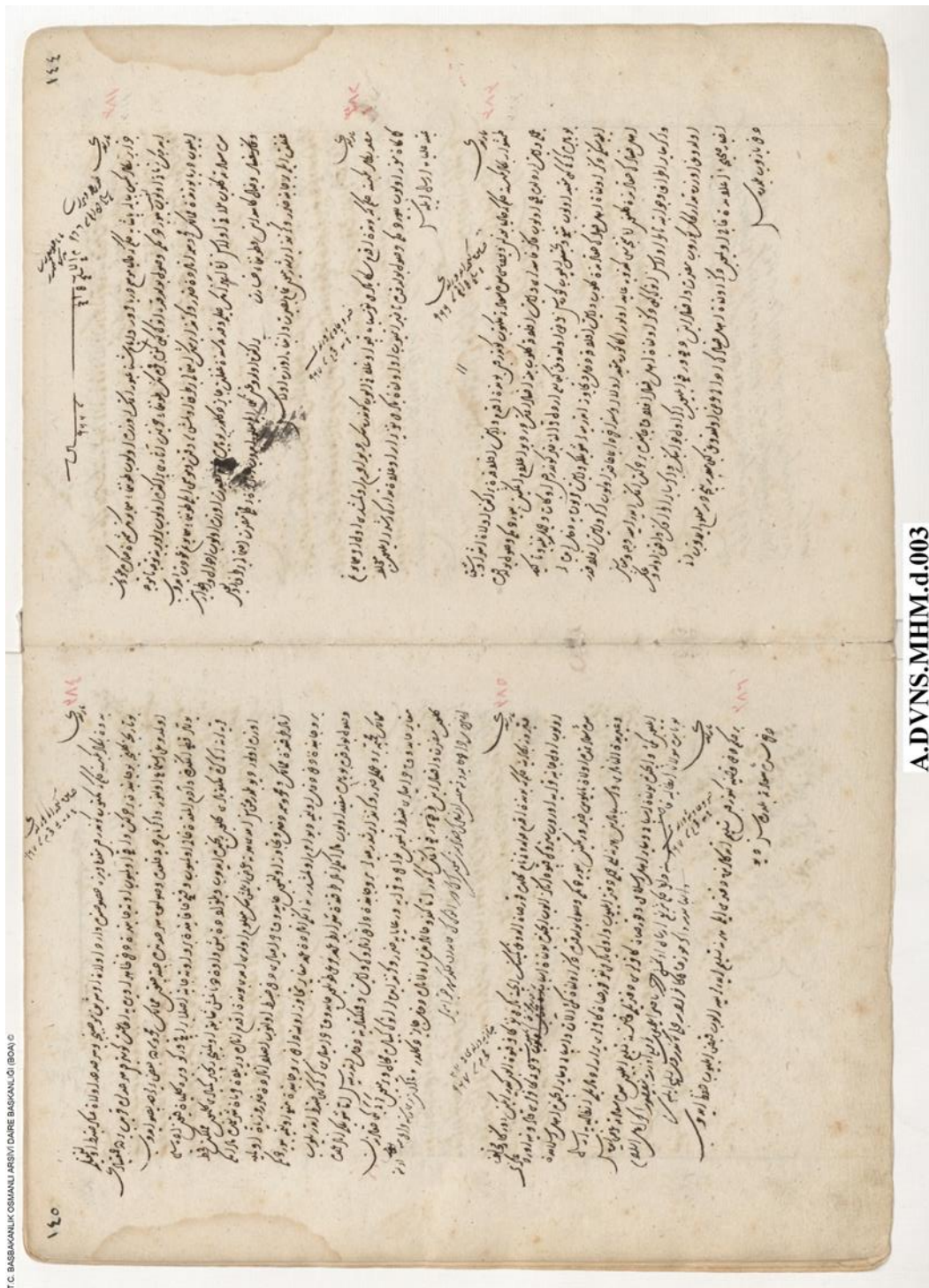

⁵¹⁹ 15 Mart 1571 (18 Şevval 978) tarihinde Karasu Yenicesi'nde meydana gelen sele dair.

EK-4. BOA, A.{DVNSMHM.d. 72 , s. 308-309, hk. 604.⁵²⁰

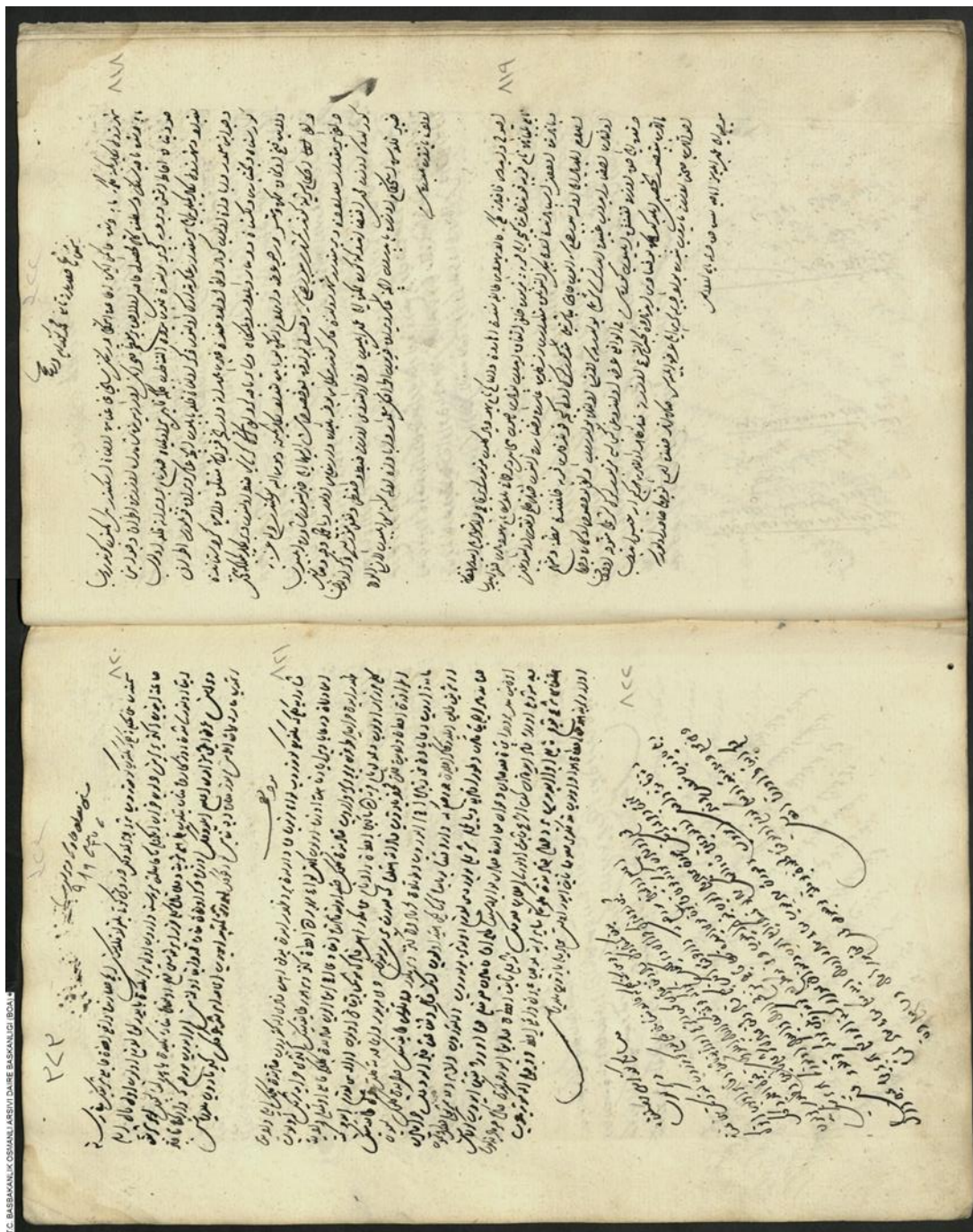

⁵²⁰ 29 Mayıs 1594 (9 Ramazan 1002) tarihinde sefer sırasında askerlerin bölgeye intikalinde şiddetli yağmurun yarattığı sıkıntıya dair.

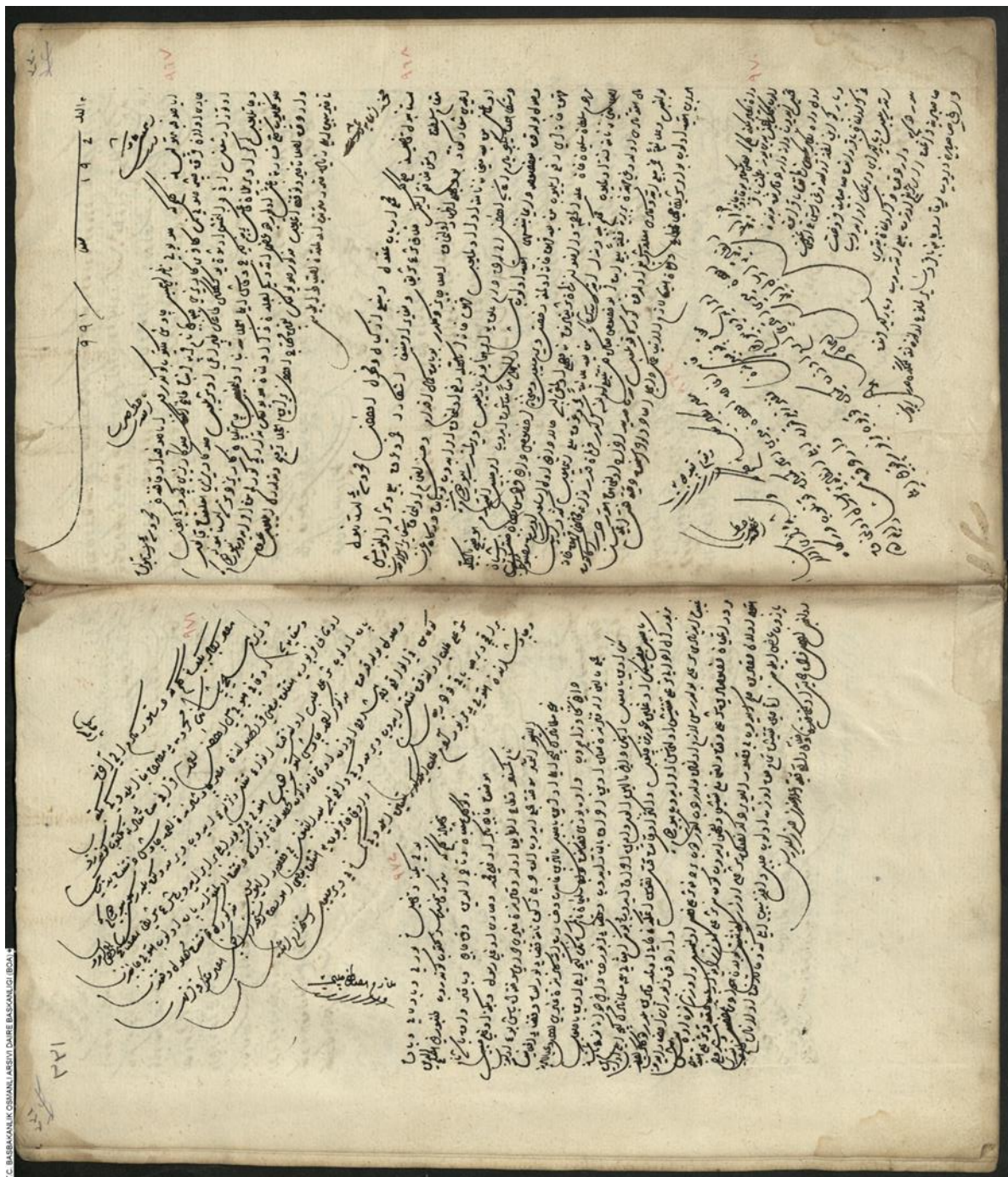

A.DVNS.MHM.d.003

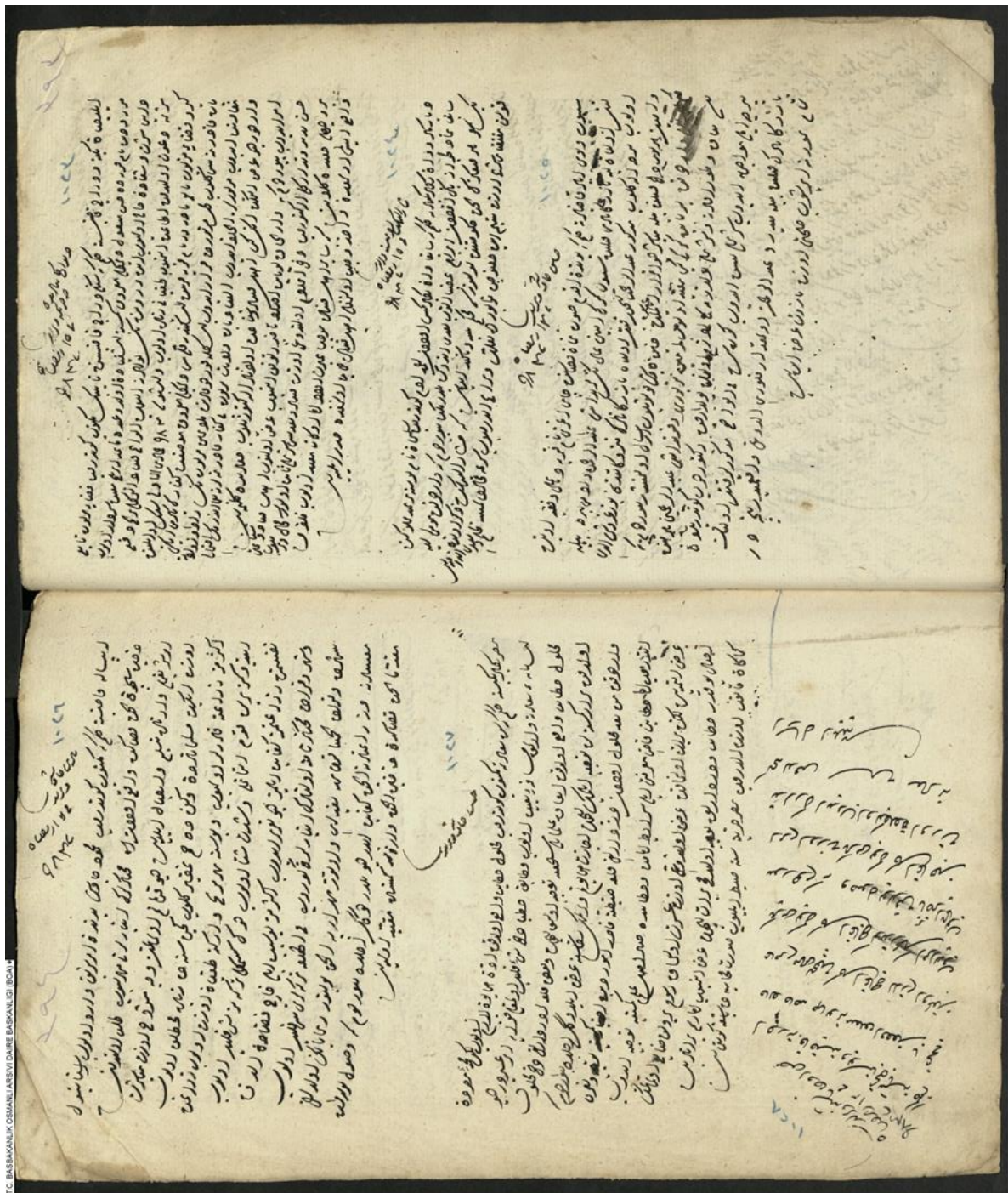
⁵²¹ 14 Ekim 1559 (22 Muharrem 967) tarihinde Koldoni bölgesinde şiddetli rüzgar sebebiyle karaya vuran korsan gemisine dair.

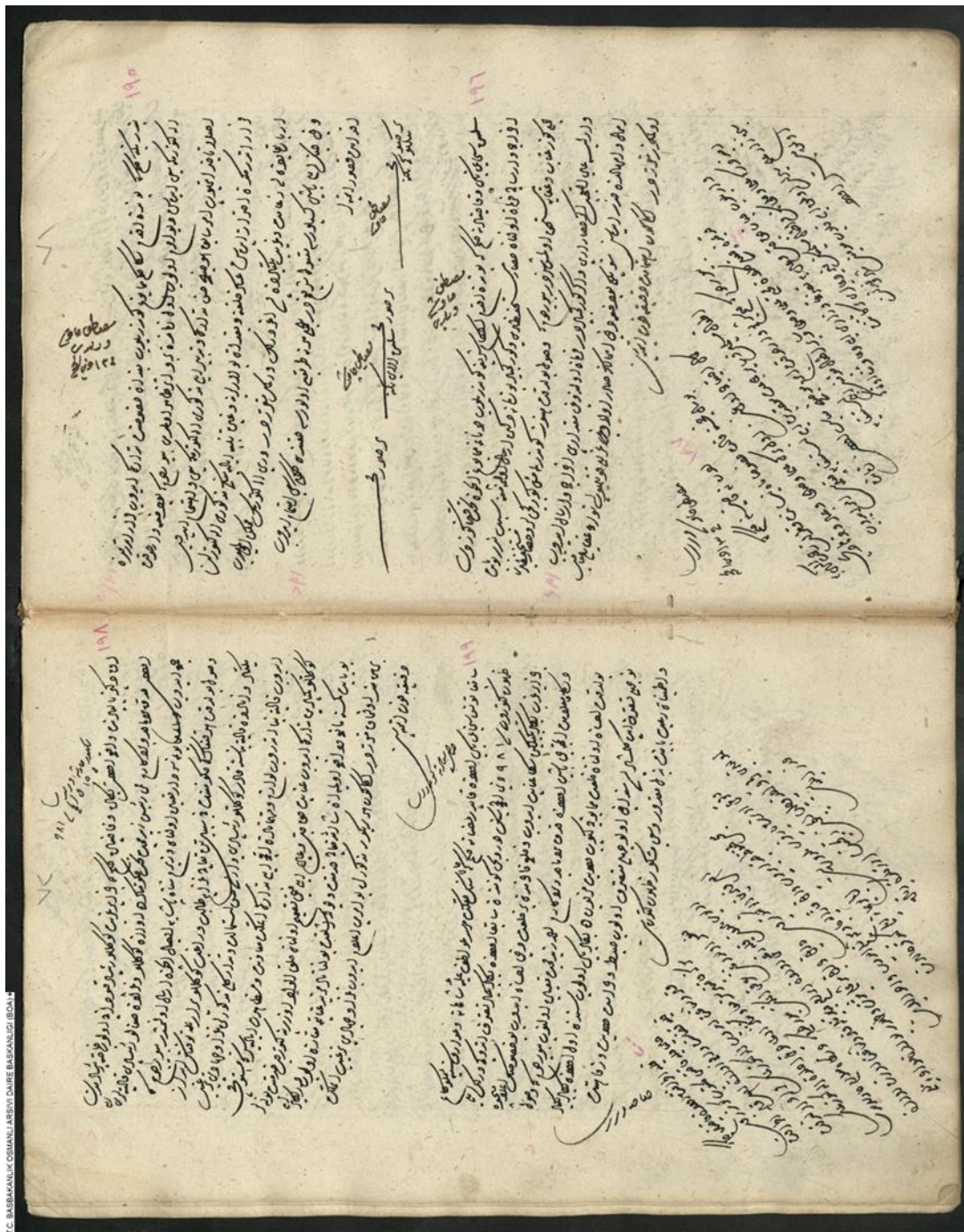
⁵²² 29 Ekim 1578 (27 Şaban 986) tarihinde Belgrad Kalesi'nin iç hisarında bulunan camiye isabet eden yıldırıma dair.

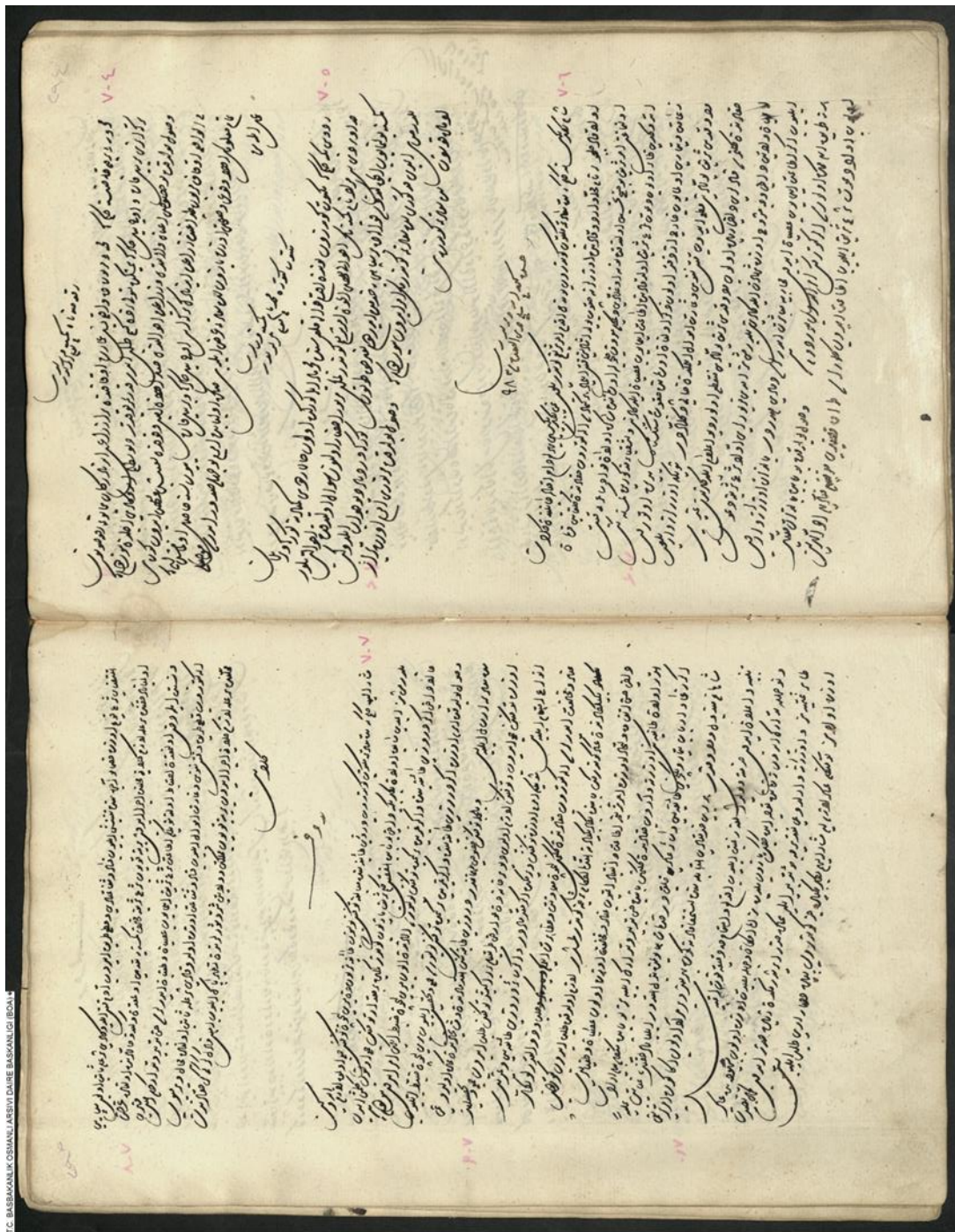
⁵²³ 20 Haziran 1583 (19 Safer 991) tarihinde Kırkçeşme Suyu'nun Cebeci Köyü yakınlarındaki toprak kaymasına dair.

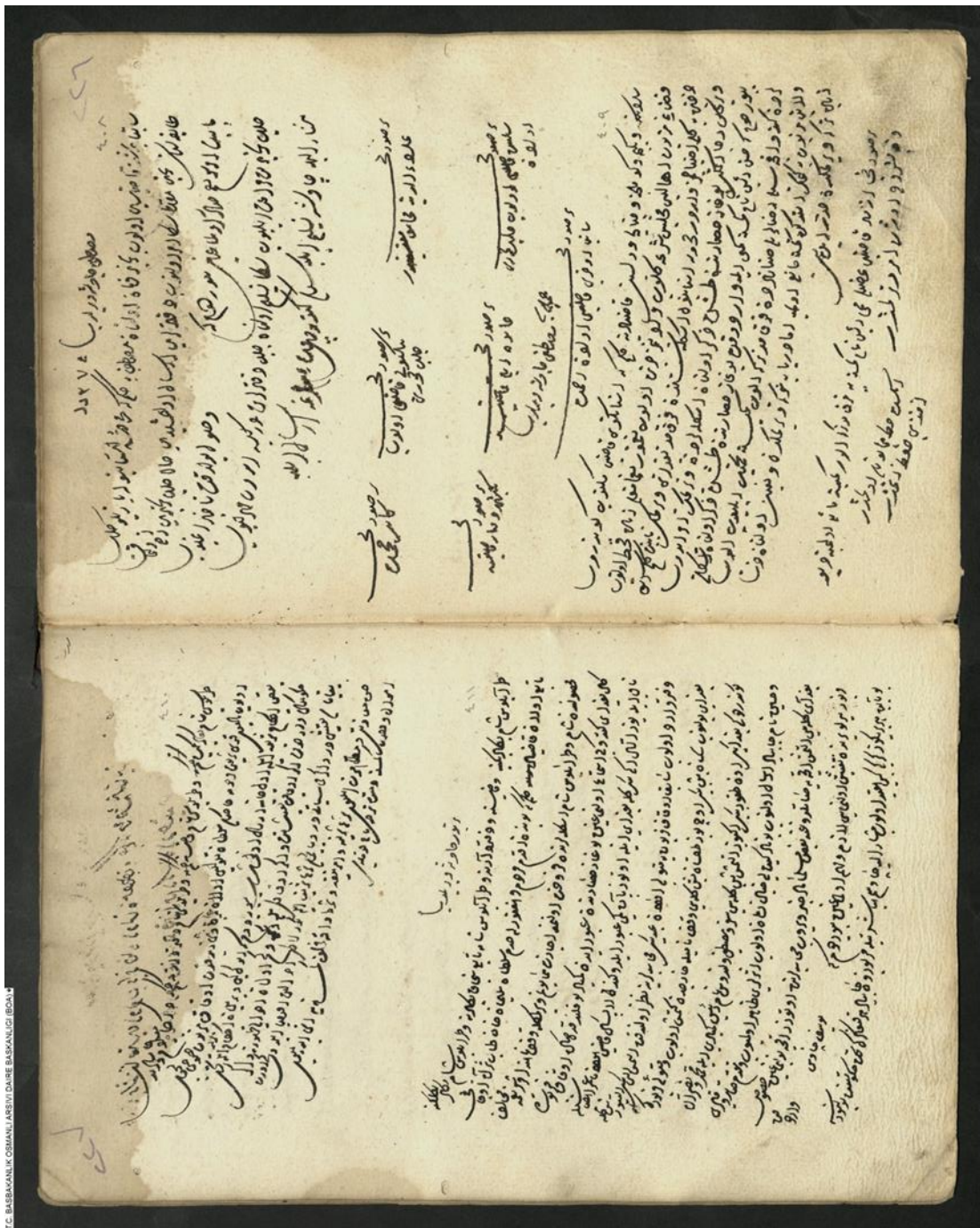
⁵²⁴ 7 Aralık 1576 (16 Ramazan 984) tarihinde İpsala bölgesinde şiddetli kış sebebiyle kar ve donun fazla olması ile Tunca Nehri'nin taşması sonucu ekili alanların harap olduğuna dair.

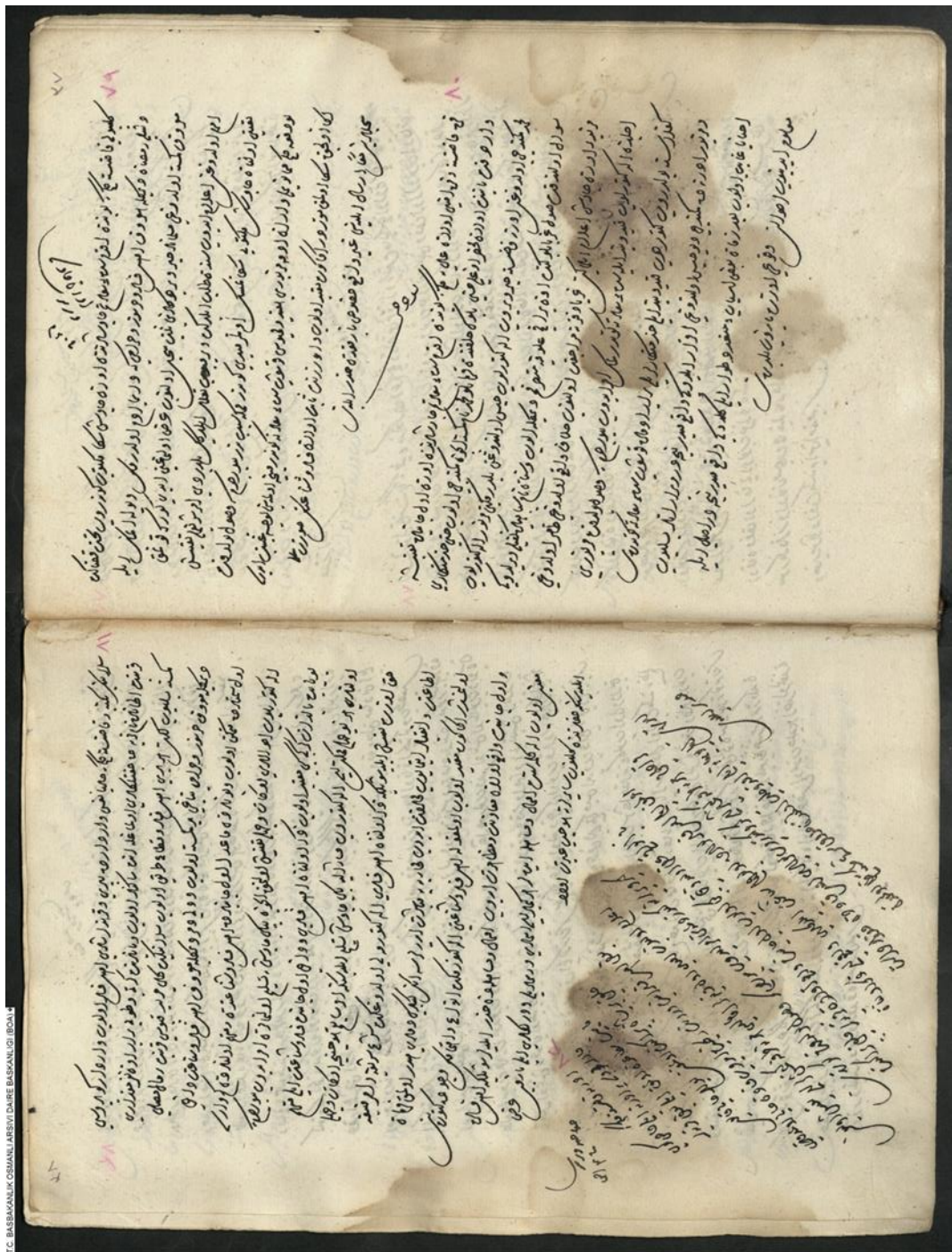
⁵²⁵ 5 Nisan 1574 (13 Zilhicce 981) tarihinde Edirne'de ulema ve halkın birlikte yağmur duasına çıkmasına dair.

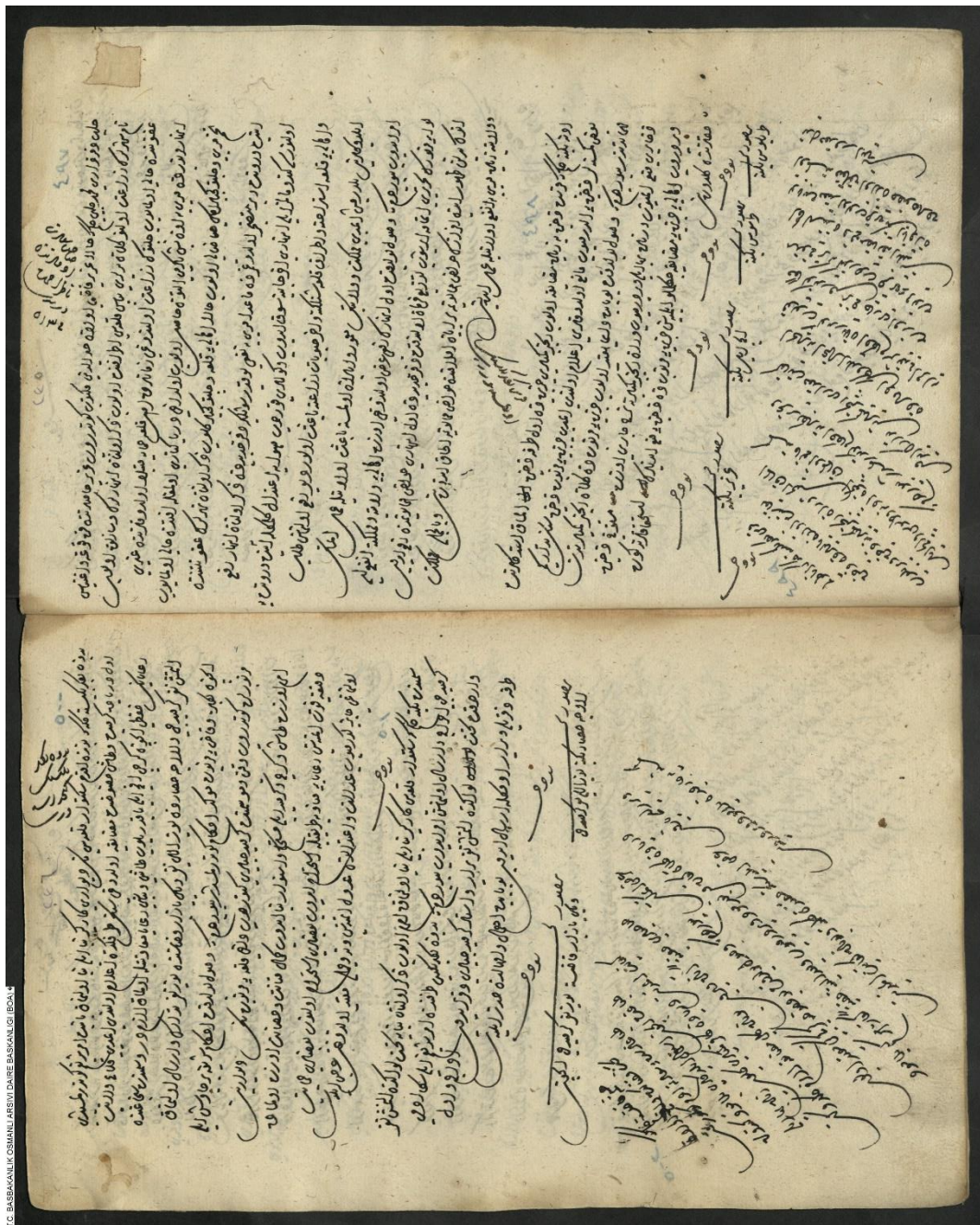
⁵²⁶ 26 Şubat 1576 (26 Zilkade 983) tarihinde Bursa'nın Yeşil İmaret Vakfı arazisindeki ekinleri bir yıl fare ve üç yıl da çekirge yediği için mahsul alınamamasına dair.

⁵²⁷ 29 Mart 1585 (26 Rebiülevvel 993) tarihinde İstanköy'de yağmur yağmaması sebebiyle ortaya çıkan kıtlığa dair.

⁵²⁸ 15 Haziran 1573 (13 Safer 981) tarihinde Edirne ve Hasköy arasındaki köylerin halkının veba yüzünden bulundukları yerlerden dağılması sebebiyle bu bölgelerde eşkiya türemesine dair.

⁵²⁹ 6 Ocak 1574 (13 Ramazan 981) tarihinde Üzeyir hasarlarından olan Karakovan ve Ağniyas nehirlerinin tarım yapılan kısımlarında bulunan Payas Kalesi etrafında bataklık ve sazlık oluşması sebebiyle humma hastalığının görülmesine dair.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : AVCI, Elif
Uyruğu : TC
Doğum tarihi ve yeri : 22.01.1989 Ankara
Medeni hali : Bekar
e-posta : elif.avci21@gmail.com

Eğitim Derecesi

Okul/Program

Mezuniyet yılı

Yüksek lisans	Gazi Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü	Devam Ediyor
Lisans	Anadolu Üniversitesi	2018
Lisans	Hacettepe Üniversitesi	2012
Lise	Satı Kadın Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi	2007

Yabancı Dili

İngilizce

GAZİLİ OLMAK AYRICALIKTIR...

